مطبوعہ ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪميٽي
مقالو نمبر-٦

سُر ڪنيات جو مطالعو

شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز
ڀٽ شاهه حيدرآباد سنڌ

١٣٩٢ھ/١٩٧٢ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مڪالمو نمبر-٦

سر ڪنڀات جو مطالعو

حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي ٻه سو اوڻيهين ٻارسي
(١٩٧١ع) جي موقعي تي منعقد ڪيل مڪالمي جي ڪارروائي.

مرتب

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
ڊائريڪٽر انسٽيٽيوٽ آف ايجوڪيشن
سنڌ يونيورسٽي، حيدرآباد سنڌ

Jeay Sindh

شاه عبداللطيف ثقافتي مرڪز ڪميٽي
ڀٽ شاه

١٩٧٢ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جڏهانڪر رسالي جي 'سرن' تي مڪالما شروع ٿيا، تڏهانڪر اهو فيصلو ڪيو ويو ته ڪارگذاري تي مشتمل ڪتابن ۾ انهن سُرن جو متن پڻ شايع ڪيو وڃي، جيئن پڙهندڙن کي حوالن ڏنل بيتن کي ڏسڻ ۾ آساني ٿئي. جيئن ته 'رسالي بابت تحقيق واري جامع رٿا' موجب، رسالي جي معياري متن کي شايع ڪرڻ ڏانهن پڻ قدم وڌائڻو آهي، انهي ڪري بنده راقم سوچيو ته هن سال کان وٺي، تجربي طور، هر سر جو متن مختلف قلمي ۽ ڇاپي رسالن کي ڀيٽي قائم ڪيو وڃي. انهيءَ مقصد خاطر، هن اشاعت ۾ 'سر ڪنڀات' جي متن کي تيرهن قلمي ۽ ڇاپي رسالن کي ڀيٽي قائم ڪيو ويو آهي، جو رسالي جي معياري متن مرتب ڪرڻ واري مقصد ڏانهن هڪ ابتدائي مگر اهم قدم آهي.

سنڌ يونيورسٽي
حيدرآباد سنڌ
٢٤- مارچ ١٩٧٢ع

خادم العلم
نبي بخش

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

فهرست

١. پيش لفظ — محترم الهہ بخش ايم. نظاماڻي ٣
اعزازي سيڪريٽري
٢. مرحبائي تقرير — محترم الهہ بخش ايم. نظاماڻي ٥
اعزازي سيڪريٽري
٣. سر ڪنڀات جي موسيقي — جناب منظور نقوي ٩
٤. سر ڪنڀات جو فلسفو — جناب زيب ڀٽي ١۴
٥. سر ڪنڀات جو فلسفو — جناب محمد بخش انصاري ٢١
٦. سر ڪنڀات جو موضوع — ڊاڪٽر شيخ محمد ابراهيم 'خليل' ٣١
٧. سر ڪنڀات جو مضمون — جناب ڪريم بخش چنہ ۵٧
٨. سر ڪنڀات جو روحاني راز — جناب شيخ عبدالرزاق 'راز' ٦٣
٩. سر ڪنڀات جو روحاني راز — جناب مير محمد پيرو ٦٨
١٠. سر ڪنڀات جون صرفي ۽ نحوي بناوتون — جناب ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ٧۵
١١. سر ڪنڀات ۾ آيل فعل ۽ صيغا ۽ انهن جو استعمال — جناب محمد عمر معمور يوسفاڻي ٨٣
١٢. سر ڪنڀات جي لغت — جناب نجف علي 'ڪمتر' نقوي ٩٣
١٣. سر ڪنڀات ۾ قرآني تعليم — جناب محمد اڪرم انصاري ٩٩
١۴. سر ڪنڀات جو ڪلام — ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ١٠٩
15. Elements of intense love and monotheism — Dr. Mohammed Ali Kazi

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي جي رسالي ۽ سوانح
بابت جامع تحقيقي رٿا

(منظور ڪيل ثقافتي مرڪز ڪاهيٽي ٣٠- سيپٽمبر ١٩٦٦ع)

(الف) رسالي جو سُرن وارو تحقيقي مطالعو

اشاعت جو سال

١. شاه عبداللطيف ڀٽائي جي ڪلام ۾ اسلامي اقدار ١٩٦٧ع
٢. شاه عبداللطيف ڀٽائي جي ڪلام ۾ انساني اخلاق ۽ ڪردار جو معيار ١٩٦٨ع
٣. شاه، سنڌي ٻوليءَ جو معمار ١٩٦٩ع
٤. سر ڪلياڻ جو مطالعو ١٩٧٠ع
٥. سر جمن جو مطالعو ١٩٧١ع
٦. سر ڪنڀات جو مطالعو ١٩٧٢ع

(ب) رسالي ۽ سوانح بابت بنيادي مأخذن ۽ ڪتابن جي اشاعت

١. لطائف لطيفي (فارسي) ١٩٦٧ع
تاليف: مير عبدالحسين خان ”سانگي“
٢. شاه جو رسالو (برٽش ميوزيم وارو نسخو) ١٩٦٩ع
تصحيح: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
٣. احوال شاه عبداللطيف ڀٽائي ١٩٧٢ع
تاليف: مرزا قليچ بيگ
٤. شاه جي رسالي جا سرچشما ١٩٧٢ع
تحقيق: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پيش لفظ

ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽيءَ طرفان منعقد ڪيل مڪالمن جي سلسلي جو هيءُ ڇهون ڪتاب آهي. هن کان اڳ ١. ”شاهه جي، ڪلام ۾ اسلامي قدرون“، ٢. ”شاهه جي ڪلام ۾ انساني اخلاق ۽ ڪردار جو معيار“، ٣. ”شاهه، سنڌي ٻوليءَ جو معمار“، ٤. ”سر ڪلياڻ جو مطالعو“ ۽ ٥. ”سر جمن جو مطالعو“ شايع ٿي چڪا آهن. هن سال انهيءَ سلسلي جو ڇهون ڪتاب، ”سر ڪنڀات جو مطالعو“ اوهان جي هٿن ۾ آهي. هيءَ مقالا گذريل منعقد ڪيل مڪالمي جي موقعي تي پڙهيا ويا هئا.

اشاعت جو هيءُ سلسلو، شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽيءَ جي انهيءَ پروگرام جي ڪڙي آهي، جنهن هيٺ شاهه صاحب جي ڪلام ۽ سوانح تي معياري ۽ تحقيقي ڪتاب شايع ڪرڻا آهن. هن وقت تائين ـ ’حيات و شاعري‘ (اردو)، ’لطائف لطيفي‘ (فارسي: تصنيف مير عبدالحسين خان سانگي) ۽ ’شاهه جي رسالي‘ جو برٽش ميوزيم ۾ محفوظ نسخو ـ شايع ٿي چڪا آهن.

مڪالمي جي سلسلي ۾، ثقافتي مرڪز ڪاميٽيءَ جو اهو پروگرام آهي ته شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي رسالي جي هر سُر تي جامع مطالعو ڪرائي، هن نوعيت جا ڪتاب شايع ڪرائي، جيئن شاهه صاحب جي ڪلام جي مطالعي ڪرڻ وارن کي سندن ڪلام ۽ پيغام سمجهڻ ۾ سولائي ٿئي. هن سلسلي کي ڪامياب بنائڻ ۾ اسان جي عالمن، اديبن ۽ دانشورن جو وڏو هٿ آهي. سندن بي لوث تعاون جي ڪري ئي هيءُ سلسلو جاري آهي ۽ انشاءالله جاري رهندو.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ثقافتي مرڪز ڪاميٽيءَ جي اها ڪوشش پئي رهي آهي ته ثقافتي سرگرمين سان گڏوگڏ، علمي، ادبي ۽ تحقيقي ڪم کي به پوريءَ طرح سان جاري رکجي. انهيءَ ڏس ۾ ڪاميٽيءَ طرفان، ’شاه جي رسالي‘ جي معياري ڇاپي جي تجويز منظور ٿي چڪي آهي، ۽ ان تي ڪم هلندڙ آهي، ۽ اميد آهي ته اهو ڪم وقت سر پايهٔ تڪميل تي پهچي ويندو.

بحيثيت اعزازي سيڪريٽري، آءٌ پنهنجو فرض ٿو سمجهان ته انهن مڃتي عالمن، اديبن ۽ دانشورن جا دل جي گهراين سان ٿورا مڃان، جن پنهنجي پُرخلوص تعاون ۽ قيمتي مقالن سان اسان کي نوازيو آهي. ان ڪان سواءِ آءٌ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جو به شڪرگذار آهيان، جنهن پنهنجي مصروفيات جي باوجود، هن ڪتاب کي مرتب ڪرڻ جو ڪم پنهنجي ذمي ڪيو آهي.

۲۲- مارچ ۱۹۷۲ع

الهه بخش ايم. نظاماڻي
اعزازي سيڪريٽري
ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مرحبائي تقرير: ادبي مڪالمو

الهه بخش ايم. نظاماڻي، اعزازي سيڪريٽري
ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي.

محترم جناب عبدالرزاق ’راز‘ صاحب!

آءٌ ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي طرفان اوهان جو تهدل شڪر گذار آهيان، جو اوهان حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحمة الله عليه جي عرس مبارڪ جي موقعي تي، دور دراز مفاصلي تان ڪهي، اچي هن ادبي سيمينار ۾ حصو ورتو، هن مڪالمي جي صدارت قبول فرمائي آهي.

اوهان جي شخصيت تعارف جي محتاج نه آهي. اوهان هڪ وڏا اديب، عالم ۽ اعليٰ پيماني جا شاعر آهيو ۽ اوهان سنڌي ادب جي جيڪا خدمت انجام ڏني آهي، تنهن کي وساري نه سگهبو.

آءٌ ٻين عالمن ۽ اديبن جو پڻ شڪريو ادا ڪريان ٿو، جن تڪليف وٺي هن مبارڪ موقعي تي ادبي سيمينار ۾ شموليت ڪئي آهي.

اوهان کي اهو ڏسي خوشي ٿيندي ته ثقافتي مرڪز گذريل پنجن سالن کان وٺي هن ادبي سيمينار جو سلسلو وڏي ڪاميابي سان شروع ڪيو آهي، جنهن ۾ اسان جا اديب ۽ عالم، شاهه جي ڪلام ۽ پيغام بابت پوري تحقيق ڪري پنهنجا اعليٰ معياري مقالا عوام جي اڳيان پيش ڪن ٿا، جن کي وري ڪتابي صورت ۾ هر سال شايع ڪيو وڃي ٿو. اڄوڪو موضوع هر سال جي پروگرام موجب، شاهه جي رسالي جي سُرن جي سلسليوار ”سُر ڪنڀات“ جي باري ۾ آهي. موضوع جو دائرو ڪافي وسيع آهي.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اميد ته اسان جا اديب "سر ڪنڀات" جي ڪنهن به نڪتي تي پنهنجي مرضي موافق پنهنجا معياري تحقيقي مقالا پيش ڪري، هن ادبي سيمينار کي ڪامياب بنائيندا.

"سُر ڪنڀات" جي باري ۾ آءٌ چند لفظ پيش ڪري، مقالي جي شروعات ڪريان ٿو:

"سر ڪنڀات" کي سر ڪنڀات ڇو سڏيو وڃي ٿو. انهي جي پوري معلومات ۽ حقيقت بابت يقيني طرح چئي نٿو سگهجي. ڪن جو خيال آهي ته گجرات جي ڪنهن ڳوٺ جي هيءَ راڳڻي رچيل آهي، جو ڪنڀات طرف جو هو، تنهنڪري هن سُر تي اهو نالو پيو. مگر منهنجي ناقص خيال موجب ائين ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته سُر ڪنڀات ۾ جيڪي بيت آهن، سي شاهه صاحب ڀرپور جواني جي دور ۾ چيا آهن، جڏهن منجهس مجاز جي عشق جي باهه ڀڙڪي رهي هئي.

شاهه صاحب پنهنجي جوانيءَ جي دور ۾ قدرت جا نظارا پسڻ لاءِ وڏا وڏا سفر ڪيا. ممڪن آهي ته شاهه صاحب پنهنجي جوانيءَ جي دور ۾ سير سفر ڪندي، گجرات ملڪ پهچندي، ڪنڀات نار جي ڪنڌي تي، جيڪو ڪنڀات جو شهر ٻڌل آهي، اتي قدرتي نظارا پسندي پنهنجي محبوب کي ياد ڪندي، هن سُر ۾ پنهنجو ڪلام پيش ڪيو آهي ۽ شايد انهيءَ ڪري هن سُر تي "سر ڪنڀات" نالو پيو، جيئن پاڻ فرمائي ٿو ته:

ڪنڀاتڙي تڙ وري، آئي تڙ واجهاءِ
مانَ آچهون ڪاءِ، سُواڌائي سڄڻين.

شاهه صاحب پنهنجي سڄي ڪلام ۾ روحاني راز ۽ عشق الاهي جا راز پلٽيا آهن، مگر هن سر ۾ ڀرين جواني جي دور ۾ مجازي عشق جي آڳ جي لهس اچڻ ڪري، جيڪي پنهنجي ڪلام ۾ بيان ڪيو آهي، تنهن مان ظاهر آهي ته شاعري جو نور آهي عشق، ۽ عشق ڌاران شاعري معذور آهي. عشق جو مدار حُسن ۽ حُسن جي موجودگي ڌاران عشق بي نور آهي.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

قدرت جا خلقيل رنگارنگي نظارا، جن جو هڪڙو جزو آهي انساني صورت ۽ سيرت، مي سڀ حقيقي معشوق جي حسن جا تجلا آهن.

حقيقت ۾ مجازي عشق کان سواءِ حقيقي عشق جي راهه ۾ ڪامياب ٿيڻ مشڪل آهي ۽ اهو حقيقي عشق جو گويا پهريون ڏاڪو آهي. جيئن پاڻ فرمائي ٿو:

آن نه وڃي وڳ سين، چري نه لاٿو
ميي ڪي مجاز جو، تو هي ۾ ٿاٿو
پٺاري پاٿو، سرندي سين ۽ نه مٿيو.

جيئن ته شاه صاحب پنهنجي معشوق جي حسن جي تعريف ڪندي فرمائي ٿو:

چوڏهين چنڊ تون آڀرين، سڀئين ڪري سينگار
پلڪ پريان جي نه پڙين، جي حيلا ڪرين هزار
جهڙو تون سڀ چمار، تهڙو دم دوست جو.

ٻئي هنڌ فرمائي ٿو:

ڪٽي نيڻ خمار مان، جان ڪمائون ناز نظر
سورج شاخون جهڪيون، ڪوماڻو قمر
تارا ڪتيون تائب ٿيا، ڏسندي دلبر
جهڪو ٿيو جوهر، جانب جي جمال سين.

مطلب ته سر ڪنيات ۾ ڪيترائي مثال موجود آهن، جن مان خبر پوي ٿي ته شاه صاحب، مجازي عشق کي حقيقي عشق جو ڏاڪو بنائي، حقيقي راهه هموار ڪئي آهي. هن سُر ۾ ڪرهي ۽ قمر کي پنهنجي محبوب يعني حقيقي معشوق (رسول ڪريم صلعم) سان ڳانڍاپي ۽ رابطي رکڻ جو ذريعو بنائي، جيڪا پيغمبر پاڪ صلعم لاءِ محبت ۽ روضي رسول الله جي زيارت ڪرڻ جي تمنا دامنگير هيس، ان بابت چٽيءَ طرح بيان ڪيو آهي. سندس ڪلام ۾ چنڊ کي حقيقي محبوب رسول ڪريم صلعم ڏانهن عاجزي سان

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نياپا ۽ سنيها پهچائڻ جو ذريعو بنايو آهي، چاڪاڻ ته چنڊ جو رخ هميشه مديني منور ڏانهن هوندو آهي. جيئن ته چنڊ ايرندي ڪان ايري اولهه طرف ويندو آهي، جيئن ته پاڻ فرمائي ٿو:

آءُ جي ڏيئين سنيها، سي تون چنڊ پلئه پنڌ
چنج حال حبيب کي، نئي نيوڙائي ڪنڌ
تو تيڏانهن پنڌ، جيڏانهن عالم آسرو.

ٻئي هنڌ فرمائين ٿا:

ناسيندي نگاه، پهرين ڪج پرينءَ ڏي
احوال عاجزن جا، آکج لڳ الله
روز نهارين راه، اکيون اوهان جي آسري.

حقيقت ۾ شاه صاحب هن سر ۾ جيڪي مجازي عشق جا راز ۽ پنهنجي پياري پيغمبر صلعم جي سڪ ۽ محبت جا نظارا ۽ روحاني راز جا نقشا چٽيا آهن، تن جو بيان ڪرڻ مشڪل آهي.

انهن چند لفظن بعد آخر ۾ وري به آءٌ ”راز“ صاحب ۽ ٻين معزز اديبن ۽ عالمن جو ٿورائتو آهيان، جن ڀلائيءَ جا پير ڀري، حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي جي عرس جي موقعي تي، هن ادبي سيمينار ۾ شريڪ ٿي، اسان جي همت افزائي ڪئي. هاڻي آءٌ صدر صاحب کي عرض ڪندس ته هو مڪالمي جو افتتاح ڪرڻ فرمائين.

الهه بخش ايم. نظاماڻي
اعزازي سيڪريٽري
ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سيد منظور نقوي

موسيقي

هن کان اڳ، آءٌ حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي عليه رحمة جن جي سر ڪلياڻ جي موسيقي (۱) ۾ ٻڌائي چڪو آهيان ته، ’حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحه‘ جن جي ڪلام مان، ٽن قسمن جي راڳن جو پتو پوي ٿو: هڪڙا اهي راڳ آهن، جن جو وجود برصغير هند و پاڪ جي موسيقيءَ ۾ ملي ٿو؛ ٻيا اهي راڳ آهن، جيڪي سنڌ ۾ اڳي به مستعمل هئا؛ ۽ ٽيان آهي راڳ آهن، جن جو موجد حضرت شاه صاحب جن کي مڃيو ٿو وڃي. اڄ اسين حضرت شاه لطيف رحه جن جي جنهن سُر جي باري ۾ ويچار ڪري رهيا آهيون، اهو آهي سر ’ڪنڀات‘.

حقيقت ۾ ڪنڀات راڳ جو ذڪر به اسان کي برصغير هند و پاڪ جي موسيقيءَ جي ڪتابن ۾ ملي ٿو، پر ٿوري املاءَ جي فرق سان. سنڌيءَ ۾ انهي سر کي- ڪ، ن، ڀ، الف ۽ ت‘ سان لکيو ٿو وڃي، پر راڳ جي پراڻن گرنٿن ۾ سنڌس املاء- ڪ، م، ب، الف، واو، ت ۽ ي- ’ڪمباوتي‘ سان لکيل ملي ٿو. اهو لفظ اصل ’ڪمڀ‘ مان نڪتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي، ’چشمو.‘ پر جيئن ته ’نون‘ ۽ ’ميم‘ اکرن جي وچ ۾ اچڻ سان قريب المخرج هجڻ جي ڪري ذري گهٽ ساڳيو ساڳيو اچار ڏين ٿا؛ جيئن قمبر يا قنبر. ان ڪري تلفظ ۾ ڪو خاص فرق نٿو معلوم ٿئي. سنڌي زبان ۾ قديم زماني کان ’ڪنڀ‘ جو لفظ مستعمل آهي. حضرت شاه لطيف جن خود پنهنجي ڪلام ۾ هڪ هنڌ فرمايو آهي ته:

---

(۱) ڏسو ”سر ڪلياڻ جو مطالعو“ مطبوع ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪميٽي، سنه ۱۹۶۰ع

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

’ڪنڀ نہ ڪاري ان ڪي، جو ھالاري ھوءِ‘
اِھو اُھو ڪنڀ آھي جنھن ۾ ڪتي ڏوپ لاءِ ميرا ڪپڙا وجھندا آھن. دراصل انھيءَ ڪُنڀ جي شڪل بہ چشمي وانگر ٽيندي آھي. ممڪن آھي ان ڪري انھي کي بہ ڪنڀ ٽا سڏين. بھرصورت ’ڪمڀ‘ ۽ ’ڪنڀ‘ ھڪڙي ئي لفظ جا بہ اچار آھن.

ڪنڀات جي نالي سان ھڪ نار بہ مشھور آھي، جيڪا گجرات شھر جي الھندي طرف ھندي سمنڊ جي ھڪ نار آھي. انھي نار جي مھڙ تي اڳي ھڪ وڏو بندر بہ ھو، جنھن کي بہ ’ڪنڀات‘ ڪري سڏيندا ھئا. عرب ملڪن کان ايندڙ گھڻا واپاري غوراب ھن بندر کي چمندا ھئا، ان ڪري ھن شھر جو واپاري لاڳاپو ڏورانھن ملڪن سان ھوندو ھو. اھو سلسلو صدين تائين رھيو ۽ پوءِ آھستي آھستي اھا ساموندي نار ريتجڻ شروع ٿي، جنھنڪري سمنڊ انھيءَ بندر کان ھٽندو ويو، آخر بندر پري ٿي وڃڻ جي ڪري غوراب ٻين ويجھن بندرن ڏي لڏڻ لڳا. واپار گھٽجڻ لڳو، ۽ شھر مان واپاري لڏڻ لڳا، تان جو اھو شھر باقي وڃي ٻچيو آھي، جيڪو اڄ بہ موجود آھي. آنجھاني گربخشاڻي جي قول جي مطابق ڪنڀات بندر جو ذڪر مشھور عربي سياح مسعوديءَ جي ڪتاب ’مروج الذھب‘ ۾ ڏنو ويو آھي تو.

حضرت شاہ عبداللطيف ڀٽائي عليہ رحمة جن جي چيل سر ڪنڀات ۾ ھڪ بيت اھڙو بہ ملي ٿو، جنھن ۾ ڪنڀات جو لفظ ڪم آيل آھي، پاڻ فرمائين ٿا تہ:

ڪنڀاتڙي تنھن وري، اڀي تنھن واجھاءِ
مان اڇون ڪاءِ، سُواڏائي سڄڻين.

البتہ لفظ ڪنڀاتڙي جي پڙھڻيءَ ۾ اختلاف آھي: گھڻا ماڻھو انھي لفظ کي ’ڪنڀاتڙي‘ ڪري پڙھن ٿا. پر جي انھي لفظ کي ’ڪنڀاتڙي‘ ڪري پڙھجي ۽ انھيءَ لفظ ڪنڀاتڙيءَ کي ڪنھن عورت جو نالو تصور ڪجي تہ پوءِ اُئين بہ سمجھبو تہ انھي

عورت جي ڪري اٿهي سر جو نالو ڪنڀات رکيو ويو آهي، ۽ ائين به ممڪن آهي ته حضرت شاه صاحب جن انهي نسبت سان ڪنڀات نالي ڪو نئون راڳ ايجاد ڪيو هجي. جي ائين آهي ته پوءِ انهي راڳ جي شڪل کي ظاهر ڪرڻ لاءِ وڌيڪ ڪوشش ڪرڻي پوندي.

حقيقت ۾ حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحه جن پنهنجي ڪلام ۾ جنهن سر ڪنڀات کي جاءِ ڏني آهي، اهو اهوئي راڳ 'کمباوتي' آهي، جنهن جو وجود راڳ جي پراڻن گرنٿن ۾ ملي ٿو ۽ اهو راڳ اصل ڪمباوتي ئي آهي، جنهن جو تلفظ بگڙي 'ڪنڀاوت' ۽ پوءِ 'ڪنڀات' ٿي پيو آهي.

جيئن ته اڳ سر ڪلياڻ واري مضمون ۾ ٻڌائي چڪو آهيان ته برصغير هند و پاڪ جا راڳ، موسيقيءَ جي ڪن مخصوص ٺاٽن مان نڪتل آهن. دراصل اهي ٺاٽ راڳ، نه آهن پر ٺاٽ هڪ سرن جي ترتيب کي چوندا آهن. انهن ٺاٽن مان هڪ ٺاٽ کي موسيقيءَ جا ماهر 'ڪام پوجي ميل' سڏيندا آهن. انهي ٺاٽ جا هي سر آهن: کرج، رکب سڌ يا تيور، گندار سڌ يا تيور، مدم سڌ، پنچم، ڌيوت سڌيا تيور، ۽ نکاد ڪومل. اهو 'ڪام پوجي ميل' ٺاٽ ئي آهي، جنهن کي اڄڪلهه ڳائڻ وارا 'کماچ ٺاٽ' سڏين ٿا. هن ٺاٽ جي خصوصيت هيءَ آهي ته هن ٺاٽ مان نڪرندڙ سڀني راڳن ۾ نکاد ڪومل لڳي ٿو. پر اڄڪلهه جا ڳائڻ وارا، کماچ ٺاٽ جي ڪن راڳن ۾ ٻئي نکاد لڳائين ٿا. پر اهو ياد رکڻ گهرجي ته انهيءَ ٺاٽ جي راڳن ۾ تيور نکاد هميشه زائد سر ئي تصور ڪيو ويندو آهي.

کماچ ٺاٽ مان نڪرندڙ مروج راڳ هي آهن: کماچ، جهنجهوٽي، سورٺ، ديس، ڪمباوتي، تلنگ، درگا، راڳيسري، جئي جئي ونتي، گونڊ ملار، نٽ ملار، تلڪ ڪامود، بدهنس، غارا، نارائني، پرتاب ورالي، ناڳ سراولي وغيره. ڪنڀات راڳ به انهي ڪام پوجي ميل ٺاٽ يا کماچ ٺاٽ جو هڪ راڳ آهي؛

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هن راڳ ۾ ويندي وقت- يعني آروهيءَ ۾ سپ سر لڳن ٿا، ۽ ايندي وقت- يعني امروهيءَ ۾ ڇهہ سر لڳن ٿا. ان ڪري هن راڳ کي ’سمپورن کاڊو‘ راڳ ڪري سڏيندا آهن. هن راڳ ۾ ايندي وقت رکب جو سر نہ لڳندو آهي، ۽ هن راڳ کي سڌن سرن ۾ بہ نہ ڳائبو آهي، بلڪ وروڪڙ ڪري ڳائبو آهي، ان ڪري ڪنيات راڳ کي وڪر ڪري سڏيندا آهن. بلڪ ائين ٿو لڳي ڄڻ تہ کماچ راڳ جي آروهيءَ کي وڪر ڪيو ويو آهي. کماچ ۽ کمباوتي راڳ ۾ هي فرق آهي تہ کماچ جي آروهيءَ- يعني ويندڙ سرن ۾ رکب جو سر ورج- يعني غيرمستعمل آهي، ۽ امروهي يعني ايندڙ سرن ۾ مستعمل آهي، پر برعکس انهيءَ جي کمباوتيءَ ۾ وري آروهيءَ ۾ رکب جو سر مستعمل ۽ امروهيءَ ۾ ورج آهي. هن راڳ ۾ سر مدم کان کرج تائين وڃڻ تمام سٺو لڳندو آهي. هن راڳ ۾ سر مدم ۽ ڌيوت جي سنگت هوندي آهي. هن راڳ جي امروهي وڪر آهي، يعني مٿاڻ کان هيٺ لهڻ وقت سڌو نہ لهبو آهي پر وروڪڙ ڪري، ۽ خاص طرح ساڻ پنچم جي سر کي وڪر ڪري لهبو آهي. هن راڳ جي اترانگ- يعني مٿاڻ کان هيٺ لهڻ- مهل ڪجهہ شڪل باگيسريءَ جي بہ معلوم ٿيندي آهي. هن راڳ ۾ رکب ۽ ڌيوت جي سرن کي زياده لڳائڻ ساڻ، هن راڳ جي شڪل کماچ راڳ کان جدا ٿيو پوي. پراڻن گرنٿن ۾ کمباوتي راڳ ۾ ڪومل نکاد لکيل آهي- يعني تہ ’ني‘ جو سر نرم لڳندو ۽ پنچم يعني ’پا‘ جو سر ورج آهي، يعني تہ اهو سر نہ لڳندو. پر اجوڪي رواج مطابق ائين نٿو ڳايو وڃي. اڳي انهي راڳ کي ’وڪر سمپورن کاڊو‘ ڪري مڃيندا هئا، پر هن زماني جا ڪي ڳائڻ وارا انهي راڳ کي وڪر سمپورن ڪري مڃين ٿا، جيڪو غلط آهي، ڇو جو موسيقيءَ جا قواعد شايد انهي مت کي تسليم نہ ڪن.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

راڳ ڪمباوتيءَ جي آروهي امروهي هيءَ آهي-

آروهي: سا، ري، گا، پا، ما، ڌا، پا، ني، سا.

امروهي: سا، ني، ڌا، پا، ڌا، ما، گا، ما، سا.

هن راڳ جو وادي سر ڪرج يا گنڌار ليکيو ويندو آهي، ۽ سموادي سر، پنچم يا نکاد تصور ڪيو ويندو آهي. راڳ جي چاڻن، هن راڳ جي ڳائڻ جو وقت، رات جو ٻيو پهر چاڻايو آهي، اهو ئي سبب آهي جو رسالي جي ترتيب ۾ هي راڳ يمن ڪلياڻ کان پوءِ، ۽ سهڻيءَ کان اڳ رکيو ويو آهي. هن راڳ ۾ کماج ۽ مانڊ ملبل معلوم ٿين ٿا، ۽ راڳ جي ماهرن جو قول آهي ته هن راڳ جي خاص تان 'گا، ما، سا' آهي. هي راڳ اڄڪلهه جي محفلن ۾ گهٽ ڳايو ويندو آهي.

آنجهاني گربخشاڻي شاه جي رسالي جي پهرئين جلد ۾ لکيو آهي ته ”ڪنڀات کي کماچ به ڪري چوندا آهن.“ جو سراسر غلط آهي، ڇو جو ڪنڀات ۽ کماچ ٻه جدا راڳ آهن.

حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي عليه الرحمة جن جي محفل سماع ۾ فقير، شاه جي راڳ جي خاص انداز موجب هن راڳ کي ٻه امروهي يعني مٿان کان هيٺ لهڻ وارن سرن ۾ ڳائيندا آهن. فقير حلقي ۾ ويهي پهرين ڪنڀات راڳ جو سڏ وجهندا آهن، جنهن کي راڳدارنءَ ۾ آلاپ چئبو آهي ۽ پوءِ تنبور تي سر جي داستان جا بيت چوندا آهن ۽ بيتن کان پوءِ تنبور جي مخصوص لئي تي وائي چوندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

فلسفو

حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي عليه الرحمة جو ڪل ڪلام، لطيف جذبن جو فڪرانگيز فلسفو آهي. لطيف جي شاعري انساني احساسات ۽ امنگن جو ڀرپور ڀنڊار آهي. سنڌس مختلف سرن ۾ مختلف رنگ ۽ روپ ڀريل آهن، جو روح جي رمق سان ٻہار جي پاتال ۾ پيهي وڃي ٿو.

لطيف سائين سُر ڪنڀات ۾ مجازي محبت ۽ نفس جي نادانيءَ جو فلسفو فصيح ۽ سليس زبان ۾ سمجهايو آهي. شاه صاحب جو هي سر سنڌس زندگيءَ جي اهم حصي، يعني جوانيءَ واري دؤر ۾ چيل ٿو ڀانئجي. جوانيءَ جي دور ۾، هر انسان تمام ڏکئي امتحان مان گذرندو آهي. جواني جيئن جذبات ۽ جوش، جدت ۽ شدت سان زندگيءَ ۾ داخل ٿيندي آهي تہ تمنائن جا طوفان ڪڙا ٿي پوندا آهن، ۽ مجازي محبت جا مچ مچي پوندا آهن. پرينءَ جي پار جا پنڌ ۽ پيچرا پچائبا آهن. انتظار ۽ اوسيڙو دل ۾ درد جي دونهي دکائيندو آهي. پيار پريا پيغام پهچائڻ لاءِ ڪنهن قاصد جو سهارو وٺبو آهي. جانب جي جمال ۽ حسنِ ڪمال جون حد بنديون هونديون آهن، جيئن لطيف فرمائي ٿو تہ:

چوڏهينءَ چنڊ! تون آڀرين، سهسين ڪرئين سينگار
ٻاڪ پرين جي نہ پڄين، جي حيلن ڪرئين هزار
جهڙو تون سڀ ڄمار، تهڙو دَم دوست جو.

پر لطيف پرينءَ جي سڪ ۽ وڇوڙي واري واٽيءَ ۾ وري بہ چوي ٿو تہ:

سهسين سجن اُڀري، چوراسي چنڊن
بالله ري پرينءَ، سڀ اونداهي ڀانئيان.

يعني سهسين سورج ۽ سوين چنڊ اڀرن ته به سائينءَ جو سونهن ته پرينءَ کان سواءِ هن ساري خدائيءَ ۽ ڪائنات کي اونداهي سمجهان. سجڻ جي سونهن کي چنڊ جي چانڊاڻ ۽ اجاڻ تي فلسفيانه انداز سان پيش ڪيو اٿس، اهو لطيف جو ئي حصو آهي: فقط ٻن سٽن جي هن ننڍي شعر ۾ چڻ سجڻ جي ساري سونهن جي سمنڊ کي سموهي ڪوزي ۾ بند ڪيو اٿس. فرمائي ٿو ته:

چنڊ تنهنجي ذات، پاڙيان نه پرينءَ سين
تون اڇو ۾ رات، سجڻ نت سوجهرا.

سپرينءَ جي سونهن جي ساراهه ۽ سندس سندرتا اڳيان سهسين سجن ۽ چنڊن جي جاءِ نه آهي. سڀ ستارا لالڻ اڳيان لڄي ٿيو پاڻ لڪايو ڇڏين. جوهر جو جمال، جانب اڳيان جهڪو ٿيو وڃي. جيئن لطيف سائين فرمائي ٿو:

ڪڻي نيڻ خمار مان، جان ڪيائون ناز نظر
سورج شاخيون جهڪيون، ڪُوماڻو قمر
تارا ڪتيون تائب ٿيا، ديکيندي دلبر
جهڪو ٿيو جوهر، جانب جي جمال سين.

چنڊ گهٽو ئي حسين هجي پر اُن کي محبوب جهڙيون من موهيندڙ اکيون ۽ نزاڪت ڀريو نڪ ناهي. محبوب جي چهري تي خط ۽ خال اهڙين آهن جيئن ڪنهن قابل نقاش جي فڪر ۾ فنا ٿيل فنڪاري ۽ نقش نگاري. ڀٽائي صاحب فرمائي ٿو ته:

چنڊا! چوانءِ سچ، جي مَثبين نه ڀانئيين
ڪڏهن اُڀرين سنهڙو، ڪڏهن اُڀرين ڳچ
منهن ۾ ٻري مچ، تو ۾ ناهه ڀيشاني پرينءَ جي.

لطيف ٻين شاعرن وانگر بادِ صبا کي نه پر چنڊ کان قاصد جو ڪم ٿو وٺي ۽ ان کي سجڻ لاءِ سنيها ٿو ڏي. ان کان اڳ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪيس تاڪيد ٿو ڪري ته، پرينءَ کي نينهن جو نياپو، نياز ۽ نوڙت سان رسائج ۽ نهٺائيءَ ۽ نماڻائيءَ سان ڳالهائج. جيئن لطيف ٿو فرمائي ته:

ناسينڌي نگاهه، پرين ڪج پرين ڏي
احوال عاجزن جا آڪج لڳي الله
روز نهارين راهه، اکيون اوهان جي آسري.

وري لطيف ٻئي هنڌ فرمايو آهي ته:

چڱا چنڊ! چئيج، سنيها کي سڄڻين
مٿان اڳڻ اڀري، پرين جي پڇيج
جهيڻو ڳالهائج، پرين وجهي هنڙا.

لطيف قاصد ڪان پيغام پهچائڻ ڪان سواءِ سنڌس سڪ کي پڌري ڪرڻ لاءِ سويل سجاڳ ٿيڻ جو جنهن لطيف جذبي سان اظهار ڪيو آهي، اهو سڄڻ جي سڪ جو زرين مثال آهي. پاڻ ٿو پڇي ته پنهنجي مجبورين جي باوجود، چنڊ کي آٿاري جلدي اڀرڻ جي گذارش ٿو ڪري، جو چنڊ اڀري ساري ڪائنات جي اوندهه کي دور ڪري، ساري ملڪ جو پنهنجي چانڊاڻ سان ديدار ٿو ڪري. شاهه صاحب فرمائي ٿو ته:

اڀر چنڊ! پس پرين، تو اوڏا، مون ڏور.

اهڙي طرح لطيف سائين هن سُر ۽ عشق جي فلسفي کي نهايت ئي نادر نموني نڀايو آهي.

سُر ڪنڀات جي فلسفي جو ٻيو اهم پهلو نادان نفس آهي. لطيف انسان جي من کي اُٺ سان ٿو ڀيٽي، ڇو ته ٻنهي جون خاميون ۽ خصلتون ساڳيون آهن. جيئن چانگو چندن، ڪٿوري ۽ ڪنڌار ڪان منهن موڙي اڪ ۽ لاڻي ڏانهن لڙندو آهي. تيئن انسان جو نفس به حقيقي منزل ڏانهن وک وڌائڻ ڪان ڪنارو ڪري، بي راهه بنجي بڇڙاين ۽ بدڪارين ڏانهن قدم کڻندو آهي، تنهنڪري نفس کي نهوڙڻ لاءِ ڪيس اُٺ وانگر نيرن ۽ ڏانوڻ ۾ قابو ڪرڻو آهي، جيئن ٻاز اچي وڃي. جيسين ساڻس جنهون

نہ ڪيون، ۽ سختيءَ سان سندرو ٻڌي من کي مهميزون نہ ڏنيون، تيستائين حقيقت جي منزل جا تمامتر مرحلا طيءِ ڪري نہ سگهبا. مطلب تہ چڙواڪ مَن شيطاني ڪارروايون ڪرڻ ۾ ڪوتاهي ڪونہ ڪندو، پر وس ۾ آيل من ملائڪن وانگر عرش عظيم ڏانهن اُڏامندو، يعني معرفت الاهيءَ جي واٽ وٺيو ويندو. لطيف سائين انهيءَ سلسلي ۾ فرمايو آهي تہ:

ميا! تو مهار، سڄي پايان سون جي
چارينءَ چندن چوٽيون، نايو ميندي ڏار
سندي پيءَ پچار، جي مون رات رسائين.

پرينءَ جي پيچري ۾ پنڌ تي پهچڻ لاءِ، پنهنجيءَ سواريءَ کي ٻہ ساڳئي رنگ ۾ رچي ڇڏيو اٿس، جو ڪيس ٻہ محبت جي ميخ سان زخمي بنائي، سر جو سانگو لاهي هلي ۽ پرينءَ جي پڌر تي ترت هلڻ لاءِ هڪلي ٿو. لطيف فرمايو آهي تہ:

اُٺ نہ وڃي وڳ سين، چري نہ چانگو
لڳيس نانڪ نينهن جي، نهوڙيو نانگو
ڇڏي سر سانگو، رڙهي وند پرينءَ جي.

وري لطيف ٻئي هنڌ ڪرهي کي نفسِ آماره جو ڪردار ادا ڪرائيندي، فرمايو آهي تہ:

ڪرهي کي ڪئين، وڌم پنڌ پلڻ جا
ليڙو لائيءَ ڪي چري، نير سان نئين
چانگي سندي چت ۾، صاحب! وجهہ سئين
اوباهيوس آئين! لطف سان لطيف چئي.

لطيف سائين نادان نفس کي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪندي، وري فرمائي ٿو تہ:

چانگي چئي چڪياس، متان آڪ نہ آلهي
جنهن ول گهڻا وهائيا، آن سين آر لڳياس
چوڏاري چندن وڻ، پچي پوچ پياس
رڻاڙي رت ڪياس، هن ڪڏانوري ڪرهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نفس ناداني۽ جي دائري ۾ داخل ٿي، اکين تي ڪِرِپا چاڙهي، انڌ جي گهوڙي تي سوار ٿئي ٿو، ۽ پنهنجي ۽ پلجي بي راه و روي اختيار ڪري ٿو. لطيف هڪ نبض شناس هوشيار حڪيم وانگر وري فرمائي ٿو ته:

اکين متي اکيا، پـڙ ۾ پير گناه
وڪ ڪِـ وسرياء، پڌو جيئن وهين.

لطيف فطرت جو اُونهو اڀياس ڪندي، تيز ۽ تکي نظرشناسي۽ ۾ يڪتا آهي؛ فقط چندن وڻ جي وصف ڪي ونجي ته هن وڻ جي ٿُڙ جـي ٽڏاڻ، نانگ جهڙي زهريلي جيت تي جادو ڪيو آهي. چندن جي چوٽين تي پکين جون پياريون ٻوليون پڌيون آهن. ٽارين تي باندر جهڙا شرير جانور جهومندا نظر ايندا آهن ۽ گلن تي پنؤرن جي ڦيرا ڦيري هوندي آهي. عجيب آهي چندن وڻ، جو پهن وٽن ڪان وڏيڪ ساري سنسار کي سڳنڌ سان واسيو ڇڏي. چندن جي چُوري سان، سرير جي سونهن کي سرس ڪرڻ ڪاڻ، ڪئين ڪماريون، تلڪ جو نشان نرڙ تي نروار ڪن ٿيون. چندن ڪاٺي۽ جي چُوري مان خوشبودار واس ڏوپ ۽ هڳڪار حاصل ٿئي ٿي. لطيف پنهنجي ڪلام ۾ ڪرهي کي چندن جا چُوپا ڪاٺڻ جي آڇ ٿو آڇي، پر آٺ نيٺ آٺ! نفس نيٺ نادان. چندن جا چوپا ٺوڪاري وڃيو لاڻي۽ جـي لغار ۾ بڇڙاين ۽ بدڪارين جي ويجهو پوي. لطيف جو هي شعر انهي۽ سلسلي ۾ ڪيڏو نه سهڻو مثال آهي؛ فرمائي ٿو ته:

ڪاڻي نه ڪنٺهار، چندن جا چوپا ڪري
اگر اوڏو نه وڃي، سرڪنڊ لهي نه سار
لاڻي۽ جـي لغار، ميـو متـارو ڪيو.

ليڪن لطيف سائين چوي ٿو تـه ان آٺ کي بـه سڌو ڪري سگهجي ٿو. نادان نفس کي به نهوڙي سگهجي ٿو. نفس آماره کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

عبرتناڪ سبق سيکاري، نفس مطمئن جي منزل ماڻي سگھجي ٿي.
جيئن لطيف فرمايو آهي ته:

لک لاڪيئو ڪرهو، ڪوڙين ڏيئي ڪاه
ايلاچيون آهر ۾، ٻوچ مٿي ڪي ٻاه
ڪٿ نه ڪندو ڪاه، جڏهه پلاڻيو ته پرينءَ مڙي.

۽ هڪ هنڌ هيئن به چيو اٿس ته:

ڪرها ڪسر چڏ، وڪ وڌندي ٻاه
منهنجو هلڻ اتهين، جتي جانب جاء
توکي چندن چاريان، ٻيو وڳ لاٿي ڪاه
اڻين اٺ آٺاء، جيئن هونديءَ رات هت مڙون.

لطيف سائين هن سُر ۾ مجازي عشق جون مڙئي منزلون، نهايت ڪاميابيءَ ۽ ڪامرانيءَ سان طيءِ ڪري، حقيقت کي حاصل ڪرڻ جو حق ادا ڪيو آهي.

سيئي اهلِ دل انسانن لاءِ ڪهڙو نه سهڻو سبق ڇڏيو اٿس. سنڌس هيءَ وائي سنڌس جادوءَ پرين جذبن جي عڪاسي ٿي ڪري، فرمائي ٿو ته:

سڏين سيڻ نه هونِ، نيڻهن نياپي نه ٿئي
ڪاريءَ رات رت ڦڙا، جان جان نيڻ نه رون
مولڻ جني ميهڙو، ٻڙ تني سيئي ڀون
جن مسافر سپرين، سي مر رويو رُن.

آخر ۾ سُر ڪنڀات جي فلسفي جو هيءُ روح پرور مثال، دنيا جي ڪنهن به شاعريءَ ۾ مشڪل سان ملندو. رواجي طرح کو عاشق پنهنجي محبوب جي بي رخيءَ تي بي اختيار شڪوه شڪايت جو پرچار ڪندي، گستاخيءَ کان ڪين ٿو گسي. محبوب جي عارضي ڏڪار کي وڏو ظلم سمجهي هاءِ گهوڙا مچائي ٿو ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پنهنجي پاڪ محبت جو بيدرديءَ سان انت آڻي ٿو. پر لطيف ڪٿي به محبوب سان گستاخ نہ ٿيو آهي. لطيف جي محبت جو هي مثال، نياز ۽ نوڙت جو مثال، انساني عظمت جي نشان دهي ٿو ڪري. لطيف سائين فرمائي ٿو تہ:

توڙي تڙئين تون، يا الا تو در توءِ نہ ڇڏيان!
مون کي سو مشاهدو، جي منهن نہ ڏئين مون
مون پيا در کهٽا نهاريا، آهئين تون ئي تون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

محمد بخش انصاري

فلسفو

سر ڪنڀات ۾ مجازي توڙي حقيقي عشق جون جهلڪون ملن ٿيون ”ڪٿي اي حقيقت نظر آ مجاز مين“ جي مصداق موجب، شاهاڻو شاهه پڻ مجاز مان ٿپي، حقيقت جي وادي ۾ قدم رکي ٿو. بوعلي شاهه قلندر پڻ پنهنجي مشهور عارفانه مثنوي ۾ حقيقي محبوب سان مجاز جي معرفت، راز ۽ نياز جون ڳالهيون ڪري ٿو.

مرحبا اي بلبلِ باغِ ڪهن – از گلِ رعنا بگو با ما سخن

”مرحبا! اي پراڻي باغ جي بلبل، مون سان رعنا گل جي معرفت ڳالهاءِ.“

مولانا رومي ڪي پڻ نڙ ۽ سرندي جي معرفت سڪ ۽ سوز جي ٻاجهاري ٻولي ٻڌائي پيئي. جيئن ته مثنوي جي شروعات ئي اجهو هيئن ٿي ٿئي:

بشنو از ني چون شڪايت مي ڪند – و ز جدائيها حڪايت مي ڪند

تا هرا از نيستان ببريده اند – از نفيرم هر دو زن ناسيده اند

خشڪ مغز و خشڪ تار و خشڪ پوست

از ڪجا مي آيد اين آواز دوست

ساڳيءَ طرح سُر ڪنڀات جي باب پهرئين جي شروع ۾ محبوب جي مجازي عشق لاءِ چنڊ کي ۽ ٻئي باب جي منڍ ۾ محبوب جي ميلاپ لاءِ ڪرهي کي وسيلو بڻايو آهي.

پراڻي وقت کان وٺي عربي، فارسي ۽ هندي شاعر محبوب جي منهن کي چنڊ جي چهري سان ڀيٽيندا آيا آهن؛ جو ته هر دور ۾ چنڊ ئي انسان ذات کي لڪي ڇپي نت نئين نئين لباس ۾ پنهنجو پاڻ پسائيندو آيو آهي. جيئن امير خسرو، نظامي ۽ سعدي، محبوب جي خداداد حسن کي چنڊ سان مقابلو ڏين ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اي چهرهٔ زيبائي تو رشڪِ بتانِ آزري
شمسي ندانم يا قمر يا زهره و يا مشتري
(خسرو)
شدم بر صورتي عاشق ڪہ برمہ مي ڪند غوغا
چہ صورت صورتِ دلبر چہ دلبر دلبرِ زيبا
(نظامي)
اي ببالا چون صنوبر وي رخت چون م وه
زلف داري همچو عنبر لب چوش-و-ڪ-و-ر
(سعدي)

انهن مڙني مٿين بيتن جو مطلب اهو آهي تہ سپرينءَ جي سونهن چنڊ جهڙي يا چنڊ کان سوائي سرس آهي، مگر شاهہ جو طرز بيان نهايت سادو ۽ دل وٽندڙ آهي. جيئن تہ

”قمر پاڙي ڪير، شمس سپرين سين“

ستاري، چنڊ ۽ سج جي سونهن پڻ حضرت ابراهيم کي ڀنيلائي ڇڏيو تہ شايد اهي منهنجا خالق ۽ مالڪ آهن. ”و إذا رئ قمر بازغة – و إذا رئ شمس بازغة .... لا أحبُ الآفلين“ (آءٌ لهي ويندڙن کي پسند ڪونہ ٿو ڪريان). حضرت ابراهيم وانگر شاهہ پڻ چنڊ جو نقش ڳولي لڌو.

چنڊ تنهنجي ذات، پاڙيان نہ پرين سين
تون اڇو ۾ رات، سڄڻ نت سوجهرو.

اها بہ شاهہ جي طرز بيان جي خوبي آهي، جو چنڊ کي سندس اوڳڻ اهڙيءَ طرح ٻڌائي ٿو، جو جيئن سندس دل آزاري نہ ٿئي.

چنڊ چوڏين سچ، جي مٿين نہ پائيين
ڪڏهن ايرين سنهڙو، ڪڏهن ايرين ڳچ
منهن ۾ پرڙي مڇ، تو ۾ناهہ پيشاني پرينءَ جي.

چوڏهين جو چنڊ، جو سهسين سينگار ڪري نڪري ۽ هزار حيلا هلائي تہ بہ پرين جي پلڪ برابر نہ ٿئي. مگر حقيقي محبوب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي حسن آڏو ۽ جانب جي جمال سامهون، سورج جهڪو، قمر ڪومائجي، تارا ۽ ڪتيون تائب ٿي وڃن ٿا. جيئن سعدي ٿانڊاڻي جو مثال ڏنو آهي، جو زبان حال سان چوي ٿو ته آءٌ ته ڏينهن رات اتي ئي زمين تي هوندو آهيان، مگر سج جي سامهون ظاهر نه هوندو آهيان.

که من روز و شب جز صحرا نيم – ولي پيش خورشيد پيدا نيم

چنڊ ويچاري جي ڪهڙي مجال آهي جو دلبر جي ديدار جي مقابلي ۾ بيهي سگهي. جيئن مغلن آئي پارسي وسري ويندي آهي، تيئن "چنڊ ڪتين سان، پيهي ويو پرلاءِ ۾."

سعدي، دلبر جي هڪ تر تان سمرقند ۽ بخارا جا شهر گهوري ٿو ته:

اگر آن ترک شيرازي بدست آرد دلِ مارا
بخالِ هندوش بخشم سمرقند و بخارا را

ته شاهه صاحب چنڊ جي سڄي عمر، دوست جي هڪ دم برابر به ڪونه ٿو ڪري:

"جهڙو تون سڀ ڄمار، تهڙو دم دوست جو"

محبن حي ملاقات لاءِ تارن ۽ چنڊ جي واٽ ڏسي ٿو.

توڏانهن گهڻو نهاريان، تارا تيلاهين
سڄڻ جيڏاهين، تون تيڏانهن اڀرين.

ايراني شاعرن قاصد جو ڪم واءُ کان ورتو آهي، جيئن حافظ چيو آهي ته:

اي صبا بلطف بگو آن غزال رعنا را – که سر بکوه و بيابان تو داده ما را

"اي واءُ! تون نياز ۽ نوڙت سان ان محبوب کي چئو ته تنهنجي سوداءَ ڪري مون کي رڻ رلٽا پيا ۽ ڏونگر ڏورڻا پيا."

شاهه وري چنڊ کي قاصد ڪري ٿو، چو ته موچاري محبوب ڏي قاصد به موچارو ئي هجي. اها به شاهه جي نئين ڳالهه آهي ته نياڳي سان گڏ چنڊ کي اِها به التجا ڪري ٿو ته اڀرڻ سان پهرين نظر پرين ڏي ڪري ۽ وڏي عاجزي، نوڙت ۽ نياز

سان، درد ڀريو داستان پيرائتي نموني آڌو رکي:

ناسيندي نگاه، ڀهرين ڪج پسرين ڏي
احـوال عاجزن جا آڪج لـڳـ الـلّٰه
روز نهاريان راهه، اکيون اوهان جي آسري.

نباهي حو طريقو به هڏائي ٿو ته، "ڇئج حال حبيب کي، نئي نوڙائي ڪنڌ"

وري داستان ۾ چند سان گڏ وري ڪرهي جو ذڪر اچي ٿو. ڪرهي مان شاهه صاحب گهڻيون معنائون ڪيديون آهن. ڪرهو، چند وانگر قاصد به آهي ته ان سان گڏ محبوب تائين پهچڻ جو هڪ وسيلو به آهي ۽ نفس به آهي. امام غزالي، احياء العلوم ۾ پڻ اٺ کي وسيلو قرار ڏنو آهي ۽ حج کي مقصد، انساني جسم کي اٺ ۽ سواري سان پيٽ ڏني آهي، ۽ روح کي اصلي شخصيت قرار ڏنو آهي. اٺ يعني جسم جي ايتري ڀر نهور ڪجي، جيئن هو زنده رهي سگهي ۽ منزل مقصود يعني حج تائين پهچائي. معراج تي به پاڻ ڪريمن جو براق وسيلو بڻيو هو. شاهه صاحب، ڪرهي ۽ چانگي کي سڀني ڪنيات ۾ انهن سڀني مقصدن ۾ استعمال ڪيو آهي، جيئن هيٺ نظر ايندو.

قديم عربي شاعري ۾ ته اٺ، محمل ۽ منزل ته هڪ لازمي جزو هو، جيئن امرء القيس جو مشهور قصيدو آهي ته:

قفانبک ذکر حبيب و منزل

"اي اوٺي سوار! دوست جي قتل نشانن جي ڏڻ تي بيهي ڪجهه روج راڙو ڪريون." انهيءَ ساڳئي مضمون تي معري پڻ چيو آهي ته:

اي ساربان منزل مکن جز در ديار يار من
تا يک زمان زاري کنم بر ربع اطلال و دمن

حافظ پڻ چيو آهي ته

الا اي ساربان محمل دوست - الي رکبان کم طال اشتياق

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هڪ روحاني عربي شاعر ابن‌الفارض پڻ پنهنجي ديوان جي شروعات هن طرح ڪئي آهي ته:

سائق الاظعان يطوي البيد طي منعما عرّج علي كثبان طي
و تلطف و اجر ذكري عندهم علهم آن ينظر عطفا الي

”اي محمل جا هڪليندڙ! تون برپٽ طي ڪري بنوطي جي دڙن تي هلي ترس ته جيئن آهي مهرباني جي هدايت ڪن ۽ لطف جي نظر ڪن.“

ڪلهوڪي شاعر اقبال پڻ نفس کي اُٺ جي مثال سان سمجهايو آهي:

نفس تو مثل شتر خود پرور است خودپرست وخودسوار وخودسراست

”تنهنجو نفس اُٺ وانگر پيٽي آهي، خود غرض چڙوا ڪ ۽ مطلبي آهي.“

ان سان گڏ اُٺ جو ٻيو روشن طرف به آهي:

خدمت و محنت شعار اشتر است صبر و استقلال کار اشتر است

”خدمت ۽ محنت اُٺ جي عادت آهي، صبر ۽ استقلال اُٺ جو ڪم آهي.“

نفس نهايت سرڪش ۽ خود سر آهي. زماني سازي ان جي عادت آهي. عشق وانگر خطري ۾ ٽپي پوڻ نه ڄاڻي، جيئن شاهه صاحب فرمائي ٿو:

وڏ ڦڙو ۽ واءُ، ڪرهي ڪاڏو ڪوڙيو
ڪوءِ، ٻن! پلاڻيان، اولاڻيو نه اٿئي.

پلاڻيان پيو، اولاڻيو نه اٿئي
جيڏانهن وڪ ويو، ايو ترسي اوڏهين.

نفس سان معرڪو ۽ مقابلو ڪا معمولي ڳالهه آهي؟ مگر جهاد اڪبر آهي. مڙيئي پيو سرڪشي ڪري. حقيقت کي ڪونه ٿو سمجهي. مٺي ۽ موتي کي هڪ ڪري ٿو سمجهي، شاهه صاحب فرمائي ٿو ته:

جنهن ول گهٽا وهائيا، آن سين آر لڳياس
چوڌاري چنڊن وڻ پڇي پوڄ پياس
راڙي رت ڪياس، هن ڪڌاتوري ڪرهي.

جنگ بدر ، خندق، حنين، فتح مڪہ ۽ فتح خيبر ڪان پوءِ، حضور صلعم اصحابن کي چيو تہ اچو تہ هڪ وڏي جهاد جي تياري ڪريون. اصحابن سمجهيو تہ ڪو اڃا وڏو معرڪو سر ڪرڻو آهي، ۽ پڇيائون تہ اها ڪهڙي لڙائي آهي، جنهن لاءِ اسين تيار ٿيون؟ وراڻيائون تہ اها جهاد بالنفس آهي، جا جهاد اڪبر آهي. هن هيئنين بيت ۾ ميا (آٺ) مان مراد نفس ورتل آهي ۔ جرپٽيون مان ۔مفهوم دنوي حرص هوس جون لاهيون چاڙهيون آهن، جي منزل ۽ مقصد کان هٽائيندڙ آهن. ”سپريان جي سٽ“ مان مطلب محب سان ميلو آهي:

مِيا! مـچ منٿ، اڄ منهنجي ڪرها
جها ڳيندي جرپٽيون، متان ڪرين ڪٽ
سپريان جي سٽ، مون کي نيئي ميڙئين.

نفسيات ۽ فلسفو پڻ ان جا قائل آهن تہ ڏک، سور ۽ سختيون، انسان جي شخصيت جي تعمير ڪن ٿيون ۽ کيس مڪمل بڻائين ٿيون. مشهور جرمن فلسفي Kant پڻ ان ڳالهہ جو قائل آهي، ۽ ان جو مثال پکيءَ جي اڏرڻ جـو ڏئي ٿـو. ۔موجوده سائنس پڻ اهو ثابت ڪيو آهي تہ پکي خالي جاءِ Vakum تي ڪونہ ٿـو اڏري سگهي، ۽ هـوا جي مزاحمت ۽ رنڊڪ ئـي ان جـي پرواز جو سبب بڻجي ٿي. مٿيون بيت پڻ انهيءَ معنيٰ جي روشنيءَ ۾ ڪم ڏيندو.

ڪرهي جي معرفت سچو نفس کي خطاب ٿيل آهـي ۔ ڪرهي کي اگر، مصري جا سنگ، چنڊن جا چوها، ۽ ميندي جا ڏار ٿو کارائي، سون جي مهار ٿـو پارائي، ياقوت جا ڳڻ ڳانا ٿو ٻڌي ۽ سندس هودي تي مـوتين جي مالهہ ۽ ريشمي ڪپڙا ڏـو لڳائي، مگر ڪرهو دنيائي ڏيک ويک تي پنيلجي،

نقل ڪي اصل ٿو سمجهي ۽ لاٿو يعني مردار ڏانهن مائل ٿئي ٿو. پنهنجي اصليت ۽ مقصد وساري ٿو ويهي. ان سلسلي ۾ شاهه صاحب فرمائي ٿو ته:

آئي ڀـڏم وڻ جـاءِ، مانَ مڪڙيون چري
ڪڏاتورو ڪرهو، لڪيو لاٿي ڪاءِ
ان ميي سندي ماءِ، مون ڳالهڙين ڳوڙها ڪيا.

چانگا چندن نه چرين، ميا پيين ذه موڪ
اگر اوڏو نـه وڃين، ٽڪيو ڇڏيين ٿوڪ
لاٿي وچان لوڪ، تو ڪهڙي اڪر آئڙي.

صوفي نفس مارڻ تي گهڻو زور ڏيندا آهن. سڀني روحاني مرضن جو علاج نفس مارڻ آهي. حديث شريف ۾ آهي ته تنهنجو سڀ کان وڏو دشمن نفس آهي. ”اعدي عدوڪ نفسڪ التي بين جنبيڪ“: تنهنجو وڏو دشمن نفس آهي، تنهنجي ٻنهي پاسن (باطن) ۾ آهي. جيئن مولانا رومي فرمايو آهي ته:

نفس ڪشتي باز رستي ز اعتذار ـ ڪس ترا دشمن نماند در ديار
”تو نفس ماريو ته گهڻن عذرن (خفن) کان ڇٽي پوندين ـ ٻيو ڪو تنهنجو دشمن ڪونه رهندو.“ سنڌي شاعر ”گل“ پڻ چيو آهي ته:
”ڪيم وڙهه ڪنهن سان، نفس پنهنجي سان وڙهه“

شاهه پڻ چيو آهي:

ڪرها توڪي ڪام، مون سچو ڀسي سڄيي
مسانَ پروڙي مام، سـا ڳاهـي سنئين وهين.

ڪارايان ڪـڙيو وڃي، پـلاڻي پائينس
ڏاوڻ تنهن ڏائينس، جيئن چري ۽ چنگهي پٽو.

هي جهان سببن ۽ وسيلن جو آهي. جيڪو بنا وسيلي جي آهي، ان جو وسيلو سڪ سوز، آنڌ مانڌ ۽ انتظار آهي:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪرهو نه ڪيڪان، پيرين آءٌ نه پڄڻي
جو مون رات رسائي، نيئي سڄڻ ساڻ
مون نه وهيٽو پاڻ، ويئي نينهن نچوئيان.

قرآن شريف ۾ آهي ته ”يـاٰيها الانسان اِنک کارحٌ الیٰ ربک کدحاً فملاقيه“ (انشقاق)

”اي انسان! تون پنهنجي رب تائين پهچڻ ۾ ڪوشش ڪرين ٿو، پوءِ تون ان سان ملندين. مگر ان لاءِ نفس کي مارڻو، حرص هوا تي پابندي رکڻي پوندي.“

ڪرها ڪسر ڇڏ، وک وڌندي پاءِ
منهنجو هلڻ اتهين، جتي جانب جاءِ
تو کي چندن چاريان، پيو وگ لاڏي ڪاءِ
ايهين آٿ آثاءِ، جيئن هونديءَ رات هت مڙون.

قرآن شريف ۾ پڻ آهي ته ”يـاٰيتها النفس المطمئنة ارجعي الیٰ ربک راضية مرضية ٥ فادخلي في عبٰدي ٥ واد خلي جنتي“ (اي اطمينان وارا روح! تون پنهنجي رب ڏانهن موٽ. تون هن کان خوش هجين ۽ هو تومان راضي هجي، پوءِ تون ٻانهن ۾ شامل ٿي، جنت ۾ داخل ٿي وڃ).

انڌي تقليد ڪيترين قومن کي گمراهه ڪيو آهي. قرآن پڻ اهڙي تقليد جي برخلافي ڪئي آهي. گمراهه ماڻهن جو اهو جواب هوندو آهي ته اسان جا ابا ڏاڏا ائين ڪري ويا، يا پيا ڪيترا ماڻهو ائين ڪن ٿا. جيئن حضرت ابراهيم پنهنجي قوم کان پڇيو ته اوهان بتن جي ڇو ٿا پوڄا ڪريو؟ انهن پڻ ساڳيو جواب ڏنو ”قالو وجدنا آبائنا لها عٰبدين ٥ قال لقد کنتم انتم و آباؤ کم في ضلٰل مبين“ شاهه صاحب پڻ انهيءَ سلسلي ۾ چئي ٿو ته ڪرهو پنهنجو پاڻ کي ڪونه ٿو سجائي، رکو انڌي تقليد ۾ وڳ جي پويان ٿو لڳي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڦلاٽيان ڦيو، اولاٽيو نہ اُٿيو
جيڏانهن وڳ ويو، اُيو ترسي اوڏهين.

وڏڦڙو ۽ واءُ، ڪرهي ڪاڏو ڪوڙيو
ڪوءِ، ڦن ڦلاٽيان، اولاٽيو نہ اٿيو.

آخرڪار وارو وريو ۽ نفس کي عشق جي لغار لڳي، لنوءِ لڳڻ ڪان پوءِ سندس ڏنگ ڏاڍايون نڪري ويون:

اُٺ نہ وڃي وڳ سين، چري نہ چانگو
لڳس نائڪ نينهن جي، نهوڙيو نانگو
ڇڏي سر سانگو، رڙهي رند پرين جي.

ڪرهي جي دنيا ئي بدلجي ويئي:

اڄ نہ اڳينءَ ڍار، ڪرهو جيئن ڪالهہ هيو
اڱڻ آيو نہ ڪري، ڦاهوري ڦچار
جيڪس منجهہ قطار، ڪا ول چنائين وهہ جي.

عشق جي آزمودي ڪان پوءِ ڪائنس دڳ وسري وڃي ٿو، لائي جي لغار ڪيس ميو متارو ٿي ٻڌائي. نيٺ چنايو تيڏانهن ڦيو تائي جيڏانهن چاهہ ۽ چس ڇڪي آيو آهي. پوءِ تہ زنجيرن ۾ بہ ڪونہ ٿو جهلجي، نو نير، ڏهہ ڏاوٽيون ۽ پندرهن پينڌ بہ ٽوڙيو ڇڏي. پرين جي پور پوڻ سان سڀ چنايو ڇڏي:

نو نير ڦائي، جان مون هينئڙو جهليو
وئڙو چنائي، ڦوئين رات پرين ڏي.

مولانا رومي ڪهڙو نہ چڱو چيو آهي تہ:

گرچہ تفسير و بيان روشن گر است ـــ ليڪ عشق بي زبان روشن تر است
ڪاشڪي هستي زباني داشتي ـــ تا ز مستان پرده ها برداشتي
اي خدا بنما تو جان را آن مقام ـــ ڪاندران بي حرف مي رويد ڪلام

”اگرچہ تفسير ۽ بيان ڳالهہ کي کوليندڙ آهي. مگر خاموش عشق وڌيڪ واضح آهي. جيڪر مستي ۽ مدهوشي کي بہ زبان هجي، جا مستن ۽ مجذوبن جا راز ٻڌائي. اي الله! تون مون کي اهڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

منزل تي پهچاء، جتي بنا ڳالهائڻ جي گفتگو هلندي آهي. رمزن ۽ راز کلندا آهن.''

ٻئي هنڌ مولانا رومي چوي ٿو ته، منهنجي ديوانگي ايترا ته زنجير ڇنا، جو سڀ ڇريا به مون کي نصيحت ڪرڻ لڳا.

باز ديوانه شدم من اي طبيب ـــ باز سودائي شدم من اي حبيب
چون چنان ديوانگي بگسست بند ـــ ڪز همه ديوانگان پندم دهند

ڪرهو بي بها آهي، سنڌس ملهه مهانگو نه ڄڻو، ڇو ته هو ماڳ ۽ منزل تي پهچائي ٿو، جيئن شاه صاحب چوي ٿو:

لڪ لاڪيڻو ڪرهو، ڪوڙين ڏيئي ڇوڙ
اهڙا ست سيد چئي، جنهين تنهين جوڙ
ترت رسائي توڙ، جه پلاڻيو ته پرينءَ مڙئي.

آخر ۾ شاهه صاحب ڪنيات جي نار واري وڻجاريءَ کي نصيحت ٿو ڪري ته هوءَ نااميد نه ٿئي. ڪڏهن نه ڪڏهن سنڌس صداقت وڃي هٿي هنڌ ڪندي.

ڪنياتڙي ڏڄ وري، آيي تڙ واجهاء
مان اڇون ڪاء، سواڏائي سڄڻين.

ڊاڪٽر شيخ محمد ابراهيم 'خليل'

موضوع

تمهيد

سنڌ جي مقبول ۽ پسنديده ڪتابن ۾ سڀ کان وڌيڪ پسند ڪيل ڪتاب 'شاهه جو رسالو' آهي. ان جي مقبوليت جو اهو عالم آهي، جو اهڙو ڪٿي پٽيان ويو آهي ڇپجندو. سڀ کان پهريون ڇپيل رسالو ٽرمپ صاحب جو آهي. ان کان پوءِ بمبئي جو 'ڪريمي ڇاپو' آهي. ڪريمي ڇاپي کان پوءِ اڄ سوڌو ٻيا ڪيترا رسالا ڇپجي چڪا آهن. جهڙوڪ: قليچ جو، ڊاڪٽر گربخشاڻي جو، غلام محمد شهواڻي جو، مولانا غلام مصطفى قاسمي جو، ڪلياڻ آڏواڻي جو وغيره. انهن سڀني رسالن ۾ سڀ کان نرالو ڇاپو خانبهادر محمد صديق ميمڻ جو رسالو آهي. انهيءَ رسالي جون ڪي خصوصيتون آهن، جنهن مان سڀ کان نمايان ۽ وڏي خصوصيت هيءَ آهي ته اهو رسالو بمبئي جي ڪريمي ڇاپي جو اهڙو نقل آهي، جو جنهن لفظ سان ڪريمي ڇاپي جو صفحو شروع ٿو ٿئي، ساڳئي لفظ سان خانبهادر محمد صديق جي رسالي جو صفحو به شروع ٿو ٿئي، ۽ جنهن لفظ تي ڪريمي ڇاپي جو صفحو ختم ٿو ٿئي، تنهن لفظ تي خانبهادر واري رسالي جو صفحو به ختم ٿو ٿئي. انهي نقل جي اها حالت آهي جو ان جي پابندي لفظ لفظ ۽ سٽ سٽ ۾ ڪئي ويئي آهي. جنهن وٽ به اهي ٻئي ڇاپا هوندا، تنهن جي علم ۾ اها خصوصيت ضرور هوندي. هن خصوصيت جو بيان خانبهادر محمد صديق پنهنجي ڇاپي جي ديباچي ۾ ڪيو آهي. ٻيو فرق انهن ٻنهي ڇاپن ۾ صورتخطي جو آهي. بمبئي جو ڪريمي ڇاپو پراڻي سنڌي ۾ قلمبند ٿيل آهي، ۽ خانبهادر محمد صديق وارو رسالو هاڻوڪي صورتخطي ۾ قلمبند ٿيل آهي. اهي ٻئي رسالا ليٿو ۾ ڇپيل آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

انهن سيني مختلف ڇاپن جو پاٺ ۾ بيت ڪرڻ سان رڳو هڪ سر ڪيڏاري بابت بحث پيدا نٿو ٿئي، بلڪ هرهڪ عالم پنهنجي رسالي کي اهڙي طرح ترتيب ڏني آهي، جو سر جا بيت ٻن رسالن ۾ نه هرعدد ملن ٿا نه هرصورت. هڪڙي سر ۾ هڪ عالم ڪجهه بيت لکيا آهن ۽ ڪجهه ڇڏي ڏنا آهن. انهي کان سواء اهو به ڏسڻ ۾ تو اچي ته بعض سرن ۽ بعض داستانن ۾ بيتن جو شمار پاٺ ۾ ملي ٿو، پر انهن ٻنهي رسالن ۾ بيت پاٺ ۾ نٿا ملن. هڪ رسالي ۾ ڪي بيت آهن ته ٻئي ۾ ڪي بيت نه آهن.

هن مختصر تمهيد کان پوء سر ڪنڀات جي موضوع تي اظهار خيال ڪريون ٿا. پر سر ڪنڀات مختلف رسالن ۾، مختلف بيتن تي مشتمل آهي، تنهنڪري ڪهڙي رسالي مان انتخاب ڪجي، تورو ڏکيو ٿي پيو آهي؛ پر جنهن حالت ۾ شاهه جو هرهڪ سر پنهنجي موضوع جي اعتبار کان مڪمل آهي، تنهنڪري بيتن جو اختلاف يا ڪا ڪمي بيشي ڪا خاص اهميت نٿي رکي. بلڪ اهميت انهيء تصور کي آهي، جو شاهه صاحب جي بيتن جي تسلسل ۾ ملي ٿو. هڪ اڌ بيت جي ڪمي بيشي يا ردو بدل مان سر جي تصور ۾ ڪو خاص فرق نٿو پوي، تنهنڪري هن مضمون لاء اسان شاهواڻي جي مرتب ڪيل شاهه جي رسالي کي اڳيان رکيو آهي.

شريعت جي اعتبار کان، اهلِ ظاهر ۽ اهلِ باطن ۾ ڪو اصولي فرق نه آهي، البت فرق تاويل ۽ تعبير جو آهي. مثلاً، اهلِ ظاهر وٽ توحيد جو مفهوم آهي ته، 'الله جل شانه کان سواء ڪنهن غير جي ذات قابلِ پرستش نه آهي.' اهلِ باطن انهيء مفهوم کي هيئن ادا ڪن ٿا ته، 'جنهن حالت ۾ عالمِ وجود ۾ الله کان سواء الله جي غير جو وجود موجود ئي نه آهي، تنهنڪري الله جي غير جي پرستش جو تصور ئي ناقابلِ قبول

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آهي،¹ يعني الله کي مسجود و معبود مڃڻ ۾ ٻنهي جو اتفاق آهي، پر ان جو تعبير ٻئي گروه جدا جدا ڪن ٿا.

تاويل ۽ تعبير جي اختلاف جو هي حال آهي ته قرآن جي لحاظ کان اهلِ باطن هجن توڙي اهلِ ظاهر، ٻنهي مان ڪنهن جو به ايمان بنا محمد رسول الله صلعم جي محبت جي ڪامل نٿو ٿئي. قرآن حڪيم جي آيت جو هڪ ڀاڱو آهي ته حضور اڪرم عليه الصلواة و سلام کي حڪم ٿئي ٿو ته، ”توهين اسان جي پيروي ڪريو ته خدا توهان سان محبت ڪندو“- آلقرآن. هن آيت جو پهريون ٽڪرو هي آهي ته،”اي ايمان وارؤ، جيڪڏهن اوهين الله سان محبت ڪريو ٿا.“ انهن ٻنهي آيتن کي ترتيبوار ملائڻ سان هي نُڪتو صاف سمجهڻ ۾ تو اچي ته، جيڪي ماڻهو الله سان محبت ڪن ٿا، تن تي فرض آهي ته محمد صلعم جي پيروي ڪن، ۽ اها پيروي ايستائين ناممڪن آهي، جيستائين محمد صلعم سان محبت نه ڪئي ويندي. اهلِ ظاهر هن محبت کي اهميت ته ڏني آهي، مگر اهڙي نه جهڙي اهلِ باطن ڏني آهي. اهلِ باطن وٽ سلوڪ جا ٽي مرتبا آهن: (١) فنا في الشيخ، (٢) فنا في الرسول ۽ (٣) فنا في الله. فنا في الرسول جو اهلِ باطن وٽ هي مطلب آهي ته هو رسول جي محبت ۾ پاڻ کي فنا ڪيو ڇڏين؛ ۽ اسان جي ذهن ۾ جيڪو مقصد آهي، تنهن مان عبارت جي ربط پيدا ڪرڻ لاءِ هن مقام تي ايترو ئي اشارو ڪرڻ ممڪن آهي. هن کان وڌيڪ تشريح ۽ تفصيل لکڻ ۾ اصل موضوع کان هٽي وڃڻ جو انديشو آهي.

اهلِ باطن وٽ اها محبت ئي اصل مقصد آهي، ۽ محبت جا جدا جدا درجا ۽ انهن جا نالا آهن، مثلاً: الفت، محبت، حب، جنون، وحشت، آشفتگي ۽ غم وغيره. شاعريءَ ۾ علي العلوم اهي ئي لفظ ۽ انهن جا مرادف، عشق جي معنيٰ ۾ استعمال ٿيندا آهن.

عشق ۽ فراق

شاهه صاحب جي سر ڪنڀات جو اصل موضوع عشق آهي، پر عاشق تي عشق ۾ گهڻيون حالتون گذرن ٿيون، جن مان فراق به هڪ آهي؛ يعني سر ڪنڀات ۾ شاهه صاحب جيڪو موضوع اختيار ڪيو آهي، سو عاشق جي فراق جي حالت آهي. تنهنڪري اسان به سر ڪنڀات جو موضوع عشق ۽ فراق ٿي سمجهيو آهي. جنهن حالت ۾ فراق اصل موضوع آهي، جو بنا عشق جي ثابت ٿي نه ٿيندو، تنهنڪري فراق کان اڳي عشق جو اضافو ڪرڻو پوندو؛ ڇاڪاڻ ته بنا عشق جي فراق مهمل ٿيندو. جنهن حالت ۾ صوفين وٽ ڪائنات جي موجود هجڻ جو اصل سبب ئي عشق آهي، تنهنڪري هو ڪائنات جو مقصد ئي عشق ٺهرائين ٿا، ۽ ظاهر آهي ته عشق جو لاڳاپو عالمِ ڪثرت سان آهي، يعني اهو عالم جو اسان جي اکيان آهي، جنهن جو اسان هڪ ڀاڱو آهيون. هي صفات متقابلهٔ الاهيه ۽ اسماء متضادهٔ حضرت باري جو مظهر آهي، انهي ۾ عشق به ملي ٿو.

هن عشق جون تقاضائون ٻه آهن: هڪ عاشق، ٻيو معشوق؛ يعني عشق، عاشق ۽ معشوق ۾ تثليث آهي. ساڳي طرح جيئن نظر، ناظر ۽ منظور؛ حمد، حامد ۽ محمود؛ شڪر، شاڪر ۽ مشڪور وغيره ۾ آهي؛ يعني ڪثرت جي اعتبار کان عاشق ۽ معشوق ٻه جداگانه هستيون آهن، پر عشق جي لحاظ کان اهي ٻه نه آهن، بلڪه رڳو هڪ. انهي عشق جا ٻه لاڳاپا آهن، هڪ عاشق ۽ ٻيو معشوق، يعني عشق جي لحاظ کان وحدت ۽ عاشق و معشوق جي لحاظ کان ڪثرت؛ ڇاڪاڻ ته هن عالمِ ڪثرت ۾ هدايت ۽ ضلالت ٻئي ملن ٿيون. تنهنڪري اهلِ باطن جي نقطهٔ نظر کان ضلالت کان بچڻ ۽ هدايت پائڻ جو طريقو سواء عشق جي ممڪن نه آهن؛ يعني عاشق، عشق جي سبب پنهنجي معشوق کان سواء دنيا جي ڪنهن شيء سان واسطو ٿي نٿو رکي، خصوصاً جنهن کي عشقِ حقيقي آهي ته اهو سراپا هدايت بنجي ٿو وڃي.

عشق و فراق جي ماهيت

هيستائين اسان جي اها ڪوشش رهي آهي ته عشق جي صحيح مفهوم کي قارئين جي ذهن تائين منتقل ڪجي. مٿي بيان ڪري آيا آهيون ته عشق جا مختلف مرتبا ۽ درجا آهن. انهن درجن مان پهريون مرتبو عشقِ مجازي جو آهي، جو مادي تائين محدود آهي، مثلاً ماءُ پيءُ کي اولاد سان، ۽ اولاد کي ماءُ پيءُ سان محبت ٿئي ٿي. ساڳي طرح ڀاءُ ڀيڻ جي محبت، زال مڙس جي محبت، مال و دولت ۽ دنيا جي ۽ ٻين اسباب جي محبت. اها ئي محبت جڏهن وڌي وڃي ٿي ته عشق آهي. اسان روزانه اخبار ۾ ڏسون ٿا ته فلان ڇوڪري يا فلان ڇوڪري ننڊ آڻيندڙ دوا جو وڏيڪ مقدار کائي خودڪشي ڪئي آهي، جنهن جو سبب عشق هو.

عشق ۾ بجاءِ خود هڪ اهڙي لذت آهي، جو ماڻهو ان لاءِ پنهنجو ساهه به ڏيو ڇڏين. اڪثر ڏٺو ويو آهي ته وڏن وڏن شريف-زادن عشق جي پٺيان پنهنجو مال و دولت ۽ عزت آبرو سڀ ڪجهه برباد ڪري ڇڏي آهي، ۽ پڇاڙي ۾ ناڪام ٿيڻ جي سبب خودڪشي ڪرڻ کان نه ترپيا آهن. پري ڇو وڃجي، اڪين ڏٺو ۽ ڪنن ٻڌو مثال موجود آهي؛ جو ايڊورڊ انين مسز اسمٿ جي پٺيان انگلنڊ جي تخت و تاج کي لت هڻي ڇڏي. اڄ به اهي سچا عاشق ۽ معشوق موجود آهن، ۽ عام ماڻهن وانگر پنهنجي زندگي پيا گذارين، ۽ سندن عشق ۾ هو جيڪا لذت محسوس ڪن ٿا، سا انگلنڊ جي تخت و تاج جي مالڪ هجڻ جي لذت کان گهڻو وڌيڪ ارفع ۽ اعليٰ آهي.

وري عشقِ مجازي جي لاءِ ائين به چيو ويو آهي ته، "المجاز و قنطرة الحقيقت" يعني مجازي عشق حقيقي عشق جي پل آهي. جڏهن مجازي عشق پنهنجي حد جو ليڪو لنگهي وڃي ٿو ته حقيقت جي دائري ۾ دخل ٿيو پوي، ۽ جڏهن عشقِ مجازي، عشقِ حقيقي ۾ تبديل ٿيو پوي ته ان جي احوال،

واردات، ڪيفيات ۽ لذتن ۾ شدت پيدا ٿيو پوي ۽ انهي شدت جو هي نتيجو ٿو نڪري ته عاشق پنهنجي هستي کي وساري ٿو ڇڏي؛ رڳو معشوق جي هستي ياد رهجي ٿي وڃي، ايترو جو عشق حقيقي جي اها ئي ماهيت منصور جي زبان مان 'انالحق' ٿي نڪتي. اهي ڪجهه اشارا آهن، جي اسان حقيقت ۽ مجاز جي طرف ڪيا آهن.

هي ڪائنات ازل ڪان ابد تائين واقع آهي، سا الله جي شئون متباينه ۽ صفاتِ متخالفه جو مجموعو آهي، تنهن ۾ انساني دل و نظر جو گمراه ٿيڻ ممڪن آهن. انهيءَ گمراه ٿيڻ جي امڪان عملاً هزارين مذهب پيدا ڪري ڇڏيا، ۽ انساني عقل طرح طرح جا معبود ناهي ورتا. اهڙي حالت ۾ رڳو عشق ئي اهڙو جذبو آهي، جنهن جي صداقت ڪڏهن به زخمي نه ٿي آهي. ڇاڪاڻ ته عشق هڪ احساس آهي ۽ هڪ تاثر آهي ۽ احساس و تاثر جي صداقت ثبوت جي محتاج نه آهي. ڪنهن جو شعر آهي:

حسن هے اعتبار عشق احساس، ديده و دل مکر نهيں سکتے-

پين لفظن ۾ هن جو مطلب ٿيندو ته احساس هڪ اهڙي شيءِ آهي، جو قلب ۽ حيات کي متاثر ڪري ٿو ۽ عشق جي احساس ۾ غلط ۽ صحيح جو بحث پيدا ئي نٿو سگهي. البت مجاز ۽ حقيقت تي گفتگو ٿي سگهي ٿي. عشق توڙي مجازي هجي يا حقيقي ، صداقت کان خالي نٿو ٿئي. مجازي عشق سريع الزوال آهي. محبوب ۾ جهڙو تغير ٿيندو ويندو، تهڙو عشق جو جذبو انهيءَ حيثيت سان متغير ٿيندو ويندو ، پر عشقِ حقيقي ۾ اها ڳالهه نه آهي، بلڪ ان جي خاصيت هي آهي ته ان ۾ بجاءِ زوال جي ڏينهون ڏينهن ترقي ٿيندي وڃي. جنهن حالت ۾ شئون و صفات الاهيه جي حسن جي ڪٿي به حد نه آهي ، تنهنڪري عشقِ حقيقي جي به ڪا حد نه آهي. جماليات جو حقيقي نقطو هن مقام کان شروع ٿو ٿئي. عالمِ موجودات جي متنوع شئون

و صفات جنهن حالت ۾ عالمِ اطلاق کان فيضان حاصل ڪن ٿا، تنهنڪري مظاهرِ حقيقت کان خالي نہ آهن، بلڪ هر مظهر ڪنهن حقيقت جو تعين آهي، ۽ انهيءَ تعين کان متاثر ٿئي ٿو ۽ ڪمال تائين پهچي ٿو. ڪنهن بزرگ چيو آهي-

العشق اذا تم هوالله اين امت

عشق ۾ مقام فراق

خواجہ حافظ شيرازي فرمائي ٿو:

بلبلے برگِ گلِ خوشرنگ در منقار داشت
وندران برگ و نوا صد نالہ هائے زار داشت
گفتمش در عين وصل اين نالہ و فرياد چيست
گفت ما را جلوهٔ معشوق در اين کار داشت

”هڪ بلبل تر و تازه گل جو ننڍڙو پن پنهنجي چهنب ۾ کنيو، ۽ باوجود گل يعني پنهنجي محبوب جي ويجهڙائي جي ڦٽڪي ڦٽڪي بيقراري سان ووئي رهي هئي. مون بلبل کي چيو تہ تون عين محبوب جي وصال وقت اها آه و زاري ڇو پيئي ڪرين (هي تہ خوش ٿيڻ جو موقعو هو). بلبل جواب ڏنو تہ، محبوب جي جلوي مون کي اها ئي مشغوليت بخشي آهي.“ هين لفظن ۾ ائين چئي سگهجي ٿو تہ عشق ۾ هڪ اهڙو مقام بہ اچي ٿو جو عاشق وصال جي حالت ۾ پنهنجي اندر اهو سوز و گداز محسوس ڪري ٿو، جيڪو فراق جي خاصيت هوندي آهي. ڇاڪاڻ تہ عشق ۾ ائين ٿيڻ ممڪن آهي، تنهنڪري بلبل جي تمثيل مان خواجہ حافظ عشق جي انهيءَ مقام جو ذڪر ڪيو آهي، پر ظاهر آهي تہ اهو مقام وصل جو حال آهي، مقامِ فراق ان کان جدا ٿئي ٿو. عشقِ حقيقي ۾ فراق جي معنيٰ ٻي ڪجھ آهي. هي نڪتو گهڻي غور ڪرڻ کان پوءِ سمجھ ۾ ايندو. تعين جو اعتبار ئي حقيقت ۾ فراق آهي. هن جي تشريح ۽ تفصيل ائين آهي تہ هرهڪ موجود مقيد، وجودِ مطلق جو مظهر آهي، يعني وجود مطلق جي هڪ تجليٰ مقيده تي موجود جو اطلاق ٿيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آهي. انهيءَ لحاظ کان موجود، وجود جو غير نه آهي، تنهن هوندي به پنهنجي مقيد شخصيت جي سبب وجود مطلق کان ممتاز نظر اچي ٿو ۽ اهو امتياز ئي حقيقت ۾ فراق آهي.

هن نڪتي جي تشريح اجا تشنهء تڪميل آهي. فراق حقيقت ۾ محبوب کان دوري ۽ علحدگي جو نالو آهي. ماهيتِ وجود جي اعتبار کان تمام موجودات پنهنجي شڪل ۽ صورت ۾ مختلف صفات جي ڪري پاڻ ۾ مغايرت رکن ٿا. اها غيريت موجودات ۾ هڪبئي ۾ ملي ٿي، پر ماهيت يا حقيقت ۾ هن غيريت جو ڪو حصو نه آهي؛ مثلاً سِڻ مان ڳئون، ٻڪري، گهوڙو، ڪبوتر، مور وغيره ناهي سگهجن ٿا. اهي سيئي جانور پنهنجي صورت شڪل جي لحاظ کان هڪبئي کان بلڪل مختلف آهن، پر ماهيت جي اعتبار کان رڳو ميڻ آهن. مختلف صورتن جي ڪري ميڻ جي ماهيت ۾ ڪو به فرق نه ٿيو، يعني اها ميڻ ئي آهي، جنهن ڪبوتر يا گهوڙي جي شڪل اختيار ڪئي آهي؛ ۽ اسان جي عقل جي خاصيت آهي ته انهن مان ڪنهن کي به ميڻ ڪين سڏيندا سين، بلڪ گهوڙي، ڳئون ۽ ڪبوتر جي لاڳاپي سان انهن طرف اشارو ڪندا سين. ميڻ جون مختلف صورتون ميڻ جو تعين آهن، يعني ميڻ ئي آهي جو ماڻهو يا شينهن جي شڪل ۾ نظر اچي رهيو آهي. اها ئي ڪيفيت عشق ۾ فراق جي آهي. لاتعين جڏهن تعين جو لاڳاپو قبول ڪري ٿو ته اهو موجود مقيد بنجي ٿو وڃي، ۽ پنهنجي صورت شڪل ۽ ابعاد ثلاثہ جي اعتبار کان وجود مطلق کان جدا نظر اچي ٿو. هن تعين جو لاتعين سان اهو اعتبار ئي فراق آهي. حضرت محي الدين ابن عربي فرمائي ٿو، "الحق حق ولو تنزل والعبد و ان ترقي." حق حق ئي رهندو، چاهي اهو تنزل کي قبول ڪري ۽ بندو بندو ئي رهندو، خواه هو ڪيتري ئي ترقي ڪري؛ يعني اها حقيقت آهي ته حضرتِ حق جڏهن تجليات ۾ ظهور فرمائين ٿا ته هڪ خاص تجليءَ خصوصيات سان جلوه گر ٿين ٿا. هائي

هن تجليٰ تي حق جو اطلاق نٿو ٿئي، بلڪ هن تجليٰ جي ٿي لحاظ کان هن جو نالو رکيو وڃي ٿو؛ يعني جڏهن حضرت حق بندي جي روپ ۾ نزول فرمائين ٿا ته هن تي عبد جو ئي اطلاق ٿيندو، حق ۽ رب جو اطلاق ممنوع ٿيندو ۽ انهيءَ عبوديت جي اطلاق جو نالو فراق آهي.

حضرات صوفيه تي هي اعتراض غلط آهي ته هو خالق و مخلوق کي هڪ سمجهن ٿا ۽ مخلوق کي ئي خالق ٿا چون. هن اعتراض جي ڪا حقيقت ئي نه آهي، جيئن حضرت محي الدين ابن عربي جي نقل ڪيل قول مان ثابت آهي. انهي نڪتي کي مولانا جامي هيئن فرمائين ٿا:

هر مرتبه از وجود حکمے دارد
گر فرقِ مراتب نه کنی زندیقی

اسان جي خيال ۾ عشق ۾ فراق جي حقيقت کي اسان نهايت واضح طرح بيان ڪري ڇڏيو آهي. جڏهن سالڪ عشق حقيقي جي منزل ۾ قدم رکي ٿو ته هن کي پنهنجي مبداء جي طرف رجوع ڪرڻ جو عشق پيدا ٿو ٿئي، پر هن جي اها شخصيت مبداء جي طرف رجوع ڪرڻ ۾ مانع ٿئي ٿي، ۽ انهيءَ مانع هجڻ جو ٻيو نالو فراق آهي. سالڪ جيترا قرب جا مرتبا طيءِ ڪري ٿو ته اهو فراق اوترو ئي وڌندو ويندو آهي. اهو فراق ان وقت وصال ۾ بدلجي ٿو، جڏهن بندي جو اهو تعين باقي نٿو رهي. هن تعين جي موجودگي تائين فراق جو ثابت ٿيڻ حقيقي آهي. اهو آهي عشق ۾ فراق جو مقام. شاهه عبداللطيف ڀٽائي پنهنجي سر ڪنيات ۾ انهيءَ عشق ۽ فراق کي عجيب و غريب انداز سان بيان ڪيو آهي. انهن مان هرهڪ بيان ۽ ان جو انداز نهايت بليغ آهي ۽ صداقت تي مبني آهي. شاهه صاحب جو سر ڪنيات انهيءَ عشق و فراق جو آئينو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تمثيلي شاعريءَ جو فرض ۽ غايت

شاعريءَ ۾ مثال ۽ تمثيل جو به رواج آهي، يعني بعض مضمون ذهن نشين ڪرڻ لاءِ شاعر مثال ۽ تمثيل کان ڪم وٺندو آهي . مثال ۽ تمثيل جو فرق ذهن نشين ڪرڻ گهرجي. فارسي شاعريءَ ۾ ميرزا صائب، عرفي و نظيري ۽ طالب و ڪليم مثاليه شاعري جا بلند پايه ماهر آهن. برصغير پاڪ و هند جي فارسي گو شاعرن ۾ غني ڪاشميري، ناصرعلي، سرهندي ۽ ميرزا عبدالقادر بيدل جا نالا پيش ڪري سگهجن ٿا. اهي سڀيئي شاعر پنهنجي شاعرانه دعوىٰ کي مثال سان ثابت ڪن ٿا. فارسي زبان تي هڪ وقت اهڙو به گذريو آهي، جو پوري فارسي مثاليه شاعريءَ جو گورک ڌنڌو بنجي رهجي ويئي هئي، پر رفته رفته اها گهٽ ٿيندي ويئي ۽ فارسي شاعري وري سادگي ۽ حقيقت نگاريءَ جي طرف موڙي آئي.

اردو ۾ مثاليه شاعري ولي کان ئي شروع ٿي ويئي هئي، ۽ ان جا جسته جسته شعر زماني جي شاعريءَ ۾ ملن ٿا، حتىٰ ڪه مير کان غالب تائين مثاليه شاعري ڪافي ترقي ڪئي، پر اردو شاعريءَ تي اهڙو دور ڪڏهن ڪين آيو ، جهڙو فارسيءَ شاعريءَ جي مثاليه دور سان ملندو هجي. هڪڙو فارسي استاد چوي ٿو:

بر تواضع هائے دشمن تکيه کردن ابلهيست
پاء بوسي سيل از پا افگند ديوار را

شاعر دعوىٰ ٿو ڪري ۽ هڪ اصول ٿو ٻڌائي ته دشمن جي عاجزي ۽ تواضع تي ڀروسو ڪرڻ نه گهرجي، جنهن جو مثال هي آهي ته جيڪڏهن سيلاب ڪنهن ديوار جا پير چمي يعني ديوار جي پاڙ سان ٽڪرائي ته ديوار کي ڪيرائي وجهندو ، ڇاڪاڻ ته پاڻي ديوار جو دشمن هوندو آهي. ميرزا صائب چوي ٿو:

دور دستان را بهمت ياد کردن ابلهيست
ورنه هر نخل بپائے خود ثمر مي افگند

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شاعر چوي ٿو ته اهل همت ۽ سخي اهو شخص ٿي سگهي ٿو جو انهن محتاجن تي بخشش ڪري، جيڪي هن کان دور آهن. نه ته قاعدو ته هي آهي ته هرهڪ وڻ پنهنجي ڇانوَ ۾ ئي ميوو ڪيرائي ٿو. مير جو هي شعر اردو ۾ مثاليه شاعريءَ جو آهي:

غيرتِ يوسف هے يه وقتِ عزيز
مير اسکو رائيگاں کهوتا هے کيا

آتش چوي ٿو:

سفر هے شرط مسافر نواز بهتيرے
هزارها شجر سايه دار راه ميں هے

غالب جو شعر آهي:

باغ سمجها خفقانی يه ڈراتا هے مجهے
سايهٔ شاخ گل افعي نظر آتا هے مجهے

اهي سڀئي شعر مثاليه شاعريءَ جا نمونا آهن. تمثيليه شاعريءَ مان اهو مطلب آهي ته شاعر ڪنهن طاقت کي ذهن نشين ڪرڻ لاءِ ڪنهن افساني کان ڪم وٺي ٿو. مثنوي مولانا روم تمثيليه شاعريءَ جو هڪ تمام عمدو مثال آهي. اهو ئي حال شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي اڪثر سرن جو آهي.

مثنوي مولانا روم ۾ هڪ حڪايت آهي ته هڪ بادشاه بازار مان هڪڙي خوبصورت ٻانهي خريد ڪئي، جنهن ۾ گهڻيون صفتون هيون. حسن و جمال کان سواءِ شاهاڻو ادب ۽ آداب، حاضر جوابي ۽ اخلاق ۾ شهرت رکندي هئي. بادشاه جيئن هن کي خريد ڪري پنهنجي محلات ۾ آندو ته هو اهڙي سخت بيمار ٿي پيئي، جو سندس ساه تي اچي بڻيو. بادشاه علاج ڪرائڻ ۾ ڪين گهٽايو پر جيئن جيئن هن جو علاج ٿيندو ويو، تيئن تيئن مرض وڌندو ويو. نيٺ بادشاه الله جي اڳيان سجدا ڪري ان جي لاءِ دعا گهري. خدا جو ڪرڻ ائين ٿيو جو ٻئي ڏينهن هڪ طبيب اچي نڪتو ۽ ٻانهيءَ جو علاج پنهنجي هٿ ۾ ڪيو. پر طبيب هن کي ڏسي حيران رهجي ويو، ڇاڪاڻ ته ٻانهيءَ کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪو جسماني مرض نہ هو. نيٺ طبيب حڪمت عملي کان ڪم ورتو. هن جي نبض تي هٿ رکي، مختلف شهرن جا نالا وٺڻ لڳو. نيٺ جڏهن هڪ شهر جو نالو ورتائين تہ ٻانهيءَ جي نبض جي حرڪت انتها تي پهچي ويئي.

طبيب بادشاه کي ٻڌايو تہ خراسان جي لوهارن جي پاڙي ۾ فلاڻي نالي سان هڪ نوجوان رهي ٿو، تنهن کي ڪوٺايو وڃي. بادشاه جي حڪم سان آهو ماڻهو آندو ويو. ٿي ڏينهن طبيب لوهار کي ٻانهيءَ وٽ وٺي ويو. جيئن بيمار ٻانهيءَ جي نظر نوجوان لوهار تي پيئي، ٻانهيءَ جي چهري تي رونق اچڻ لڳي. طبيب ترار ڪيڏندي ٿي نوجوان لوهار جي سسي آڏائي ڇڏي. ٿورا ڏينهن هن ٻانهيءَ هن جو غم ڪيو پر آهستي آهستي تندرست ٿيندي ويئي.

مولانا روم جو هي مقصد آهي تہ انسان جو روح، دنيا جي دلچسپين تي عاشق ٿي وڃي ٿو ۽ پنهنجي اصل مقصد کي وساريو ڇڏي، پر عُرفا ۽ عاشقانِ الاهي هن دنيا کي ترڪ ڪري ٿا ڇڏين تہ روح انهن جي طرفان مايوس ٿي پنهنجي مبداء جي طرف رجوع ٿئي ٿو.

مولوي اسمٰعيل ميرٺي پنهنجي ڪليات ۾ هڪ ڪڇوءَ ۽ سهي جي حڪايت نظم ڪئي آهي تہ هڪ ڪڇون ڪنهن خشڪ ميدان ۾ آهستي آهستي وڃي رهيو هو. سهي جڏهن اُن کي ڏٺو تہ ڪِلي چٿرون ڪرڻ لڳو. تنهن تي ڪڇون چيس تہ مان اهڙي کل مسخريءَ جو ڪڏهن قائل نہ آهيان. جيڪڏهن تو کي پنهنجي رفتار تي گهمنڊ آهي تہ اچي آزمائي ڏس. جيڪو امتحان ۾ پورو ايندو سو ٿي ڪامياب ٿيندو. نيٺ ٻنهي حريف هڪ هنڌ مقرر ڪري اڳتي وڌيا تہ ڏسون تہ ڪير ٿو کٽي. سهو ڏاڍي تيزيءَ سان ڊڪيو. ڪجهہ پنڌ لنگهي ڏٺائين تہ ڪڇون تمام گهڻو پٺتي آهستي آهستي پيو اچي، سو ڪاٿي ويهي سمهي رهيو، اهو ارادو ڪري تہ ٿورو آرام ڪري منزل تي

پهچي ويندس. هوڏانهن ڪڇون آهستي آهستي پنهنجي منزل جي طرف ويو وڃنـدو. تان جو نتيجو اهو نڪتو تہ هو منزل تي پهچي ويو. سهي جي جڏهن اک کلي تہ ڏاڍو تکو ڊوڙندو منزل جي طرف ويو. اتي جڏهن پهتو تہ ڪڇون کي انتظار ڪندو ڏسي گهڻو شرمندو ٿيو. شاعر هن حڪايت ۾ استقلال جي ترغيب ڏئي ٿو ۽ ڏيکاري ٿو تہ ڪامياب هميشه اهو شخص ٿئي ٿو، جو پنهنجي ڪم ۾ استقلال سان مشغول ٿو رهي.

مٿي بيان ڪيل پنهي مثالن مان بہ نُڪتا بيان ڪيل ملن ٿا، پر هن بيان جو انداز افسانوي آهي. اميد آهي تہ انهيءَ مختصر بيان مان تمثيلي شاعري ۽ مثاليہ شاعريءَ جو فرق ناظرين جي سمجهہ ۾ اچي ويو هوندو. تمثيلي شاعريءَ جو مقصد هي هوندو آهي تہ ڪيترييون ڳالهيون اهڙيون هونديون آهن، جي منطق ۽ فلسفي مان ماڻهن جي سمجهہ ۾ نہ اينديون آهن، پر افسانوي انداز بيان مان هي مقصد ڏاڍي آساني سان حاصل ٿي ويندو آهي. شاہ عبداللطيف ڀٽائي بہ پنهنجن اڪثر سُرن ۾ خاص ڪري سر ڪنڀات ۾ عشق ۽ فراق جي بيان جي لاءِ تمثيلي شاعريءَ کان گهڻو ڪم ورتو آهي.

عاشق ۽ عاشق جي فراق جي حالت

حسن جي معنيٰ خوبي جي آهي، يعني ڪو ڪمال جيڪو روحاني هجي يا مادي، حسن آهي. عاشق پنهنجي محبوب کي سرچشمو سمجهي ٿو. قد و قامت، اک ۽ نڪ، زلف و رخسار ۽ هٿ پير جي هر اعتبار کان پنهنجي معشوق کي حسن جو سرچشمو سمجهي ٿو، ۽ انهي طرح عادتن، خصلتن، خيالن ۽ ڪردار جي لحاظ کان عاشق پنهنجي محبوب کي حسن جو مظهر ڪامل سمجهي ٿو. هڪ اهڙو حسين معشوق جو مٿي بيان ڪيل صفتن جو مالڪ هجي، تنهن تي ڪير عاشق نہ ٿيندو؟ اهڙي محبوب جو حقيقي عاشق هن جي فراق ۾ ڦٿڪي ٿو ۽ هن جي قرب و حضور جي لاءِ بيتاب آهي. معشوق تائين فاصلو وڏيک آهي، تنهنڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هو اُٺ کي اهڙو ذريعو سمجهي ٿو، جنهن جي ڪري هو معشوق تائين پهچي سگهي ٿو. تنهنڪري اُٺ جي خوشامد ڪري ٿو ۽ هن کي منٿون ٿو ڪري ته هو ڪيس رات ئي رات محبوب تائين پهچائي ڇڏي. رات جو وقت آهي ۽ فراق جو جوش آهي، عاشق محبوب جي ياد ۾ بيقرار آهي. چنڊ تي نظر پوي ٿي پر هو چنڊ جي چلڪي چمڪي ۽ نورافشاني کي نفرت جي نظر سان ڏسي ٿو، ڇاڪاڻ ته چنڊ ۾ اهو حسن ڪٿي آهي جو محبوب جي چهري، پرن، اکين، پنبڻين، نڪ، چپ، ڪاڏي ۽ ڳلن ۾ ٿئي ٿو. تصور ۾ معشوق جي جلوه گري چنڊ کي عاشق جي نظرن ۾ ڪيرائي ٿي ڇڏي. مطلب ته آسمان جي چنڊ تارن ۽ ڪتين ۾ عاشق کي اهو حسن نظر نٿو اچي، جيڪو محبوب جي سراپا ۾ نظر ٿو اچي. محبوب جي چهري جا خال عاشق کي آسمان جي تارن کان وڌيڪ دلفريب معلوم ٿا ٿين. هي شاه صاحب جي سر ڪنڀات جي پهرئين داستان جو خلاصو آهي.

هي وسارڻ نه گهرجي ته حسنِ حقيقي جو ظهور انهن مظاهر ۾ ملي ٿو، جنهن جي مجموعي جو نالو ڪائنات آهي. ان ۾ معشوق به شامل آهي. عاشق جي ويجهو هن جو معشوق، جو معشوقِ حقيقي آهي مجازي صورت ۾ جلوه گر آهي. تنهنڪري هو سڀني ڪمالات جو جامع آهي. جي عاشق کي آيارڻ جي لاءِ ضروري آهن. ڇاڪاڻ ته عالمِ مجازي جي ڪنهن شيءِ جو لاڳاپو به حسن حقيقي جو غير نه آهي، بلڪه هر مظهر ۾ حسنِ حقيقي خود ئي جلوه گر آهي. خاص ڪري انساني صورت ۾ هن جو ظهور مڪمل آهي، ڇاڪاڻ ته انسان حقيقت ۾ الله جي صورت تي واقع ٿيو آهي. وجود مطلق، جو هر قسم جي صورت شڪل کان مبرا و منزه آهي، جڏهن انساني صورت شڪل ۾ جلوه گر ٿيندو ته هن ڪائنات جو ڪوبه فرد ڪمالِ حسن ۾ هن جو مقابلو ڪري نه سگهندو، خواه اهي سج چنڊ ئي ڇو نه. هجن. حديث مبارڪ ۾ آيل آهي 'ان الله خلق آدم علیٰ صورة' — يعني

'الله آدم کي پنهنجي شڪل تي پيدا ڪيو.' اهو آهي شاه صاحب جي ٻهرئين داستان جو خلاصو. ان ۾ خاص نڪتو هي آهي ته عالمِ مجاز ۾ ئي حسن پنهنجي ڪمال تي پهتو آهي، ۽ اهو ڪمال عشق جي ئي ذريعي ثابت ٿو ٿئي. انهيءَ ڪري جڏهن وجودِ مطلق پنهنجي صفاتِ متقابل و متضاده جي تقاضي سان حسن ۽ عشق يا معشوق ۽ عاشق جي روپ ۾ جلوه گري فرمائي ته اهي سيئي افعال، عادات ۽ فطرت پنهنجا ڪري ٿو. وري جي عاشق ۽ معشوق سان خصوصيت رکي ٿو، يعني عاشق جي روپ ۾ جلوه گر ٿئي ٿو ته عاشق جون سيئي خصوصيتون اختيار ڪري ٿو. فراق سوز، آه و نالہ، فرياد و بڪا، بيقراري و اضطرار، هر وقت يادِ محبوب ۾ محو رهڻ، هن جي ياد کان هڪ پل به غافل نه رهڻ ۽ فراق جي ايذاء کان هڪ روحاني تسڪين حاصل ڪرڻ ۽ محبوب جي قرب و حضور جي ڪوشش ڪرڻ ۽ ان جي ديدار سان مسرت ۽ ازخود رفتگي کان لذت ياب ٿيڻ، اهي ئي عاشق جي حالت ۽ هن جي حالت جي تقاضا آهي. جڏهن اهو حسنِ حقيقي، معشوق جي پيڪر ۾ يعني هڪ خاص تجليٰ ۾ متجلي ٿو ٿئي ته ڪمالِ حسن سان گڏو گڏ ناز و انداز، جور و جفا، ظلم و ستم، عاشق کي ڦٿڪائڻ جو شوق ۽ ان ۾ پنهنجي ذوق نما لطف حاصل ڪرڻ، بي نيازي، تغافل ۽ پنهنجي نمائش ۽ بي پردگي جيڪا حسن جي تقاضا آهي، اهي سيئي خصوصيتون هڪ مخصوص تعين ۾ اختيار ڪري ٿو. وري اهو ئي عاشق ۽ معشوق جو فرق، دوئي ۽ فراق جي حقيقت آهي.

شاه صاحب جي ٽئي داستان جو خلاصو ڪجهه نصيحتون ۽ ڪجهه تجربا آهن. هن ۾ شاه صاحب ترغيب ڏني آهي ته انسان، سالڪ يا عاشق کي اهو ئي ڪردار اختيار ڪرڻ گهرجي، جو هڪ طرف ته عاشق جي شايان شان هجي ۽ ٻئي طرف معشوق جي حسن جي تقاضا کي پورو ڪندو هجي. ٽئي داستان جو خلاصو حقيقت ۾ عشق جي مختلف منزلن جي طرف اشارو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سر ڪنڀات ۾ عشق و فراق جون ڪيفيتون

اسان مٿي بيان ڪري آيا آهيون ته سر ڪنڀات اصل ۾ شاه صاحب جي تمثيلي شاعريءَ جو هڪ نمونو آهي. ڪلياڻ آڏواڻي صاحب ۽ غلام محمد شاهواڻي صاحب، جن شاه جو رسالو پنهنجي نموني ۾ ايڊٽ ڪيو آهي. انهن ٻنهي بزرگن پنهنجي پنهنجي خيال مطابق سر ڪنڀات جي داستانن جو تاويل ڪيو آهي ۽ اخلاص ۽ محبت سان جيڪي ڪي سمجهيو آهي، تنهن کي ديانت سان لکي ڇڏيو آهي. مون کي انهن بزرگن جي خيالن سان ڪنهن به قسم جو اختلاف نه آهي، پر اسان جنهن حالت ۾ تمثيليه شاعريءَ جي بنياد تي، سر ڪنڀات جي تاويل ڪرڻ گهرون ٿا، تنهنڪري ممڪن آهي ته اسان جو خيال انهن بزرگن کان جدا هجي.

Jeay Sindh

سر ڪنڀات جي پهرئين داستان جي پهرين وائيءَ جي ڪجهه اسرار تي غور ڪريون ٿا. هن وائيءَ جي شروعات هن انداز سان ٿئي ٿي، جو عاشق پنهنجي ماءُ کي خطاب ڪري پنهنجو ڏک درد بيان ڪري ٿي. پوءِ اوچتو پنهنجي محبوب کي تصور ۾ حاضر ڪري هن سان مخاطب ٿئي ٿي. وائيءَ جو هي انداز شاه صاحب جي پهرئين داستان تي، ڪافي روشني وجهي ٿو ۽ عاشق تي عشق و فراق جو جيڪو اثر پوي ٿو، سو عاشق جي زبان سان ڏي شاه صاحب بيان ڪري ٿو. شاه صاحب جي اڪثر سرن ۾ هڪ ڳالهه نظر اچي ٿي ته داستان جي بيتن ۾ هو جيڪي ڪي بيان ڪري ٿو، سو داستان جي پڇاڙيءَ ۾ واين جي صورت ۾ ان جون جهلڪيون نظر اچن ٿيون. تمثيليه شاعريءَ جي بنياد تي هو چوي ٿو ته هڪ زال جا عاشق آهي، سا پنهنجي محبوب جي فراق ۾ بيچين آهي ۽ پوري داستان ۾ هن جي عشق و فراق جي منظرڪشي ڪري ٿو، ۽ جذبات جو بيان اهڙي انداز سان ڪري ٿو جو ناظرين کي خود پنهنجي سرگذشت معلوم ٿيڻ لڳي ٿي، جنهن ڪان پڙهڻ وارو بيحد متاثر ٿئي ٿو. داستان جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پڇاڙيءَ ۾ شاهه صاحب وائيءَ ۾ هن هجرزده هستيءَ جي تصوير اهڙي طرح چٽي ٿو، جو هي فراق زده هجر جي ايذائن کان مجبور ٿي، پنهنجي ماءُ سان شڪايت ڪري ٿي ته، ’اي امڙ! منهنجي هي جندڙي هڪ پل به تندرست نه رهندي، بلڪ انهي پهر غمگين رهندي.‘ هن شڪايت مان ثابت ٿو ٿئي ته هن فراق زده جي صبر و تحمل جو پيمانو لبريز ٿي چڪو آهي، تڏهن ته هن اضطراري حالت ۾ ماءُ کي مخاطب ڪري، پنهنجي دل جي حالت بيان ڪئي آهي. پر جنهن وقت پنهنجين ساهيڙين ۽ ماءُ سان هجر و فراق جو بيان ڪري ٿي ته اوچتو هن جو خيال محبوب جي طرف وڃي ٿو، جنهن کي هن طرح ادا ڪري ٿي:

> من ۾ مشتاقن جي، ساجن تنهنجو سور
> پيرين آءٌ نه پڄنڍي، ڏيهه پريان جو ڏور
> وڃي ويل سڪنهين، هينئڙو پرين حضور.

هن اندازِ بيان ۾ هي بلاغت آهي ته اها هجر زده هستي اوچتو ناگهاني طور تي محبوب سان مخاطب ٿئي ٿي ۽ ائين نٿي چوي ته: ’اي ساجن! منهنجي دل ۾ تنهنجي محبت جو سور آهي؛‘ بلڪ ائين ٿي چوي ته، ’اي ساجن! تنهنجي سيني مشتاقن جي دل ۾ تنهنجي محبت جو سور آهي.‘ جنهن حالت ۾ هو خود به پنهنجي ساجن جي مشتاق آهي، تنهنڪري ساجن جي سيني مشتاقن ۾ شامل آهي. ظاهر آهي ته هن انداز بيان مان هي ثابت ٿو ٿئي ته هو عشق ۽ فراق جي ايذائن کي وڌيڪ کان وڌيڪ موثر ڪري پنهنجي ساجن اڳيان پيش ڪرڻ گهري ٿي، تنهنڪري هن پاڻ کي پهريائين عام مشتاقن ۾ شامل ڪيو ۽ هن کان پوءِ پاڻ کي هي چٽي نمايان ڪرڻ گهري ٿي ته مان پيادو هلي تنهنجي ديس تائين ڪيئن پڄي سگهان ٿي، ڇاڪاڻ ته تنهنجو ڏيهه پري آهي.

Jeay Sindh

شاهه پنهنجي تعين جو لاڳاپو لاتعين سان اهڙي طرح بيان ڪيو آهي جو متعين هستيءَ کي عاشق ٺهرايو آهي ۽ لاتعين کي محبوب. دنيا جو هر فرد ۽ خصوصيت سان انسانن مان هر شخص هڪ مستقل ذات سان تعبير ڪيو وڃي ٿو ۽ ذات مونث آهي ۽ وجود مطلق مذڪر آهي، جو لاتعين جو ٻيو نالو آهي.

هاڻي تعين ۽ لاتعين جي ماهيت ۽ حقيقت کي ائين سمجهڻ گهرجي، جيئن تعين اصل ۾ وجود مطلق جو هڪ مقيد اعتبار آهي. هن کان سواءِ تعين جي ڪا حقيقت نه آهي، ۽ اعتبار جو شان هي آهي ته جڏهن هن تي تعيني نظر وڌي وڃي ته هر تعين ۽ هر ذات اعتبار جي بدران هڪ مستقل ذات ثابت ٿئي ٿي، چاڪاڻ ته هر تعين يا هر ذات انهيءَ معرفت حاصل ٿيڻ کان پوءِ ته مان پنهنجي حقيقت کان انهيءَ اعتباري تعين جي سبب جدا آهيان ته ان ۾ فراق جو شديد احساس پيدا ٿو ٿئي، جنهن کي اها ذات برداشت ڪري نٿي سگهي. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي ته تعين ئي حقيقت ۾ فراق آهي. نامناسب نه ٿيندو جيڪڏهن هتي اشارو ڪيو وڃي ته عالم جي تخليق جي ترتيب امر ’ڪُن‘ جي هيٺ واقع ٿي آهي. محققين ۽ صوفين جي ويجهو هي ڳالهه آهي ته احديتِ مجرده ۽ صمديت انساني عقل ۽ ادراڪ کان گهڻو پري آهي. پر امرِ ڪُن جي هيٺ سڀ کان پهرين ڳالهه جا احديت مجرده جي ظاهر ٿئي ٿي، سو حقيقت محمديه يا حضرت حق جي علمي اجمال جو درجو آهي. هن کان پوءِ تفصيل علمي جو مقام آهي. جيڪي شيون اجمالِ علمي ۾ باهم جدا جدا ۽ متمايز نه هيون، سي هڪٻئي کان ممتاز ٿي وڃن ٿيون. ان کان پوءِ علم کان عين جي طرف رجوع ٿيڻ جو مرتبو آهي، ۽ اهو عين ئي عالمِ ظهور ۽ ڪثرت آهي.

انهن سڀني مرتبن جي موجود هوندي، هن سڄي عالم ظهور ۽ عالمِ علمي ۾، خواه اهو تفصيلي هجي يا اجمالي، زماني جو ڪو فرق نٿو ملي. وجودِ مطلق جنهن وقت احد آهي، تنهن وقت

Jeay Sindh
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هڪ لاڳاپي سان عين صفتِ وحدت سان به متصف هوندو آهي ۽ ساڳئي وقت ۽ ساڳئي مقام تي اهو ظهور سان به نسبت رکي ٿو. هن ظهور ۽ تفصيلي علمي ۽ احديت مجرده ۾ صرف نسبت جو فرق آهي، يعني هڪ نسبت سان هو وجودِ مطلق احد آهي ۽ عين ان وقت ٻي نسبت سان وحدت سان متفق آهي ۽ قطعاً ان وقت هو عالمِ ظهور ۽ ڪثرت جي هر فرد ۽ هر شان جو مصداق آهي.

شاه جي مٿي بيان ڪيل وائي تي ڌيان ڏبو ته فراق زده هستي، جنهن حالت ۾ عالمِ ڪثرت ۾ عشق جي نسبت سان منسوب آهي، تنهنڪري ان ۾ اهي سڀئي خصوصيتون ملن ٿيون، جي هڪ عاشق ۾ هئڻ گهرجن. هن کي پنهنجي تعين سان لاتعين جو فاصلو غير معمولي پري معلوم ٿو ٿئي، تنهنڪري هو چوي ٿي ته ”ڏيهه پريان جو ڏور،“ ۽ حقيقت به اها ئي آهي ته عالم تعين ۾ تعين جو منجهڻ گهڻو مشڪل آهي، ۽ انهي ۽ تعين کي جيڪڏهن ڪا شيء فنا ڪري ٿي سا عشق ئي آهي. هيستائين عشق ۽ فراق جي ماهيت بيان ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي، ۽ اهو عشق و فراق ۽ ان جي ماهيت ئي شاه ڀٽائي جي سرِ ڪنڀات جي پهرئين داستان جو پيڊ آهي. اسان کي ڊپ آهي ته جنهن حالت ۾ سُر ڪنڀات جو سِر" شاه صاحب تمثيلي شاعري ۾ پيش ڪيو آهي، بلڪل ان طرح جهڙي طرح اسان مثنوي مولانا روم مان هڪ حڪايت مٿي بيان ڪري آيا آهيون؛ تنهنڪري سر ڪنڀات جي پيڊ کي سمجهڻ تمثيلي شاعري جي سمجهڻ تي منحصر آهي. سر ڪنڀات جي شارحين، آٿ کي نفس ۽ چنڊ کي جناب رسول الله سان نسبت ڪئي آهي. هي صحيح به ٿي سگهي ٿو پر اعتبار جي واقع کان هي جزوي تشبيهون ۽ استعارا تمثيلي اشارات کي سمجهڻ ۾ وڏيون رنڊڪون آهن. تمثيلي شاعري ۾ عاشق جنهن حالت ۾ واقعي هڪ شخصيت آهي، تنهنڪري هن جا سڀئي متعلقات به واقعي هوندا. هن جي سفر جو ذريعو آٿ

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هوندو، ۽ هن جو چنڊ کي ڏسڻ ۽ پنهنجي محبوب کي چنڊ کان برتر ۽ اعليٰ سمجهڻ به هڪ مستقل حقيقت آهي. هن جو عشق، هن جو سوز و گداز، شڪوه شڪايت، آه و ناله ۽ فرياد ۽ ڀڏڻ محبوب ۽ هن کان گوناگون طريقي تي متاثر ٿيڻ، عاشقانه حيثيت جي عين مطابق آهي. جيڪڏهن تمثيلي شاعري ۾ هن حقيقت کي نظرانداز ڪيو ويندو ته اهو مقصد حاصل نه ٿيندو، جو شاه صاحب پنهنجي بيت ۽ ٽيي وائي ۾ بيان ڪيو آهي. هن جو تفصيل جنهن حالت ۾ پيش ڪرڻ طوالت کان خالي نه ٿيندو، تنهنڪري اسان پهرين وائي جي تاويل تي اڪتفا ڪئي آهي.

سر ڪنڀات جو پيو داستان اصل ۾ عاشق جي حالات ۽ ڪيفيات جو بيان آهي، جنهن جو مختصر تفصيل هي آهي: هڪ عشق جي متوالي، محبت جي نشي ۾ چور، فرقت جو زمانو گذاري رهي آهي، جنهن جي هي حالت آهي جو نڪو رات جو آرام اٿس ۽ نه ننڊ ۽ بالفرض رات جي پوئين پاڳي ۾ ڪجهه غفلت به طاري ٿئي ٿي ته هن جي دل جو انتهائي ارمان هي ٿئي ٿو ته صبح سويلي هن جي جڏهن اک کلي ۽ غفلت کان هوشيار ٿئي ته هن جي پهرين نظر محبوب تي ئي پوي. هن فرقت زده جي احساس کي شاه صاحب طرح طرح سان موثر پيرايه ۾ بيان ڪيو آهي. وري هڪ اهڙو وقت اچي ٿو جو هن محبت جي ماريل جي نظر چنڊ تي پوي ٿي ته هو چنڊ کي قاصد بڻائي ٿي، ۽ هن سان پنهنجي فرقت جو احوال بيان ڪري ٿي، ۽ هن جي خوشامد ڪري ٿي ته هن جو پيغام محبوب کي پهچائي ڇڏي. هي سوخته دل ۽ محبت جي ماريل ۽ فرقت زده چنڊ کي اها به تعليم ڏئي ٿي ته محبوب تائين پيغام پهچائڻ ۾ هن کي ڪهڙي قسم جي ادب و آداب کان ڪم وٺڻ گهرجي، مثلاً، 'جهيڻو ڳالهائيج پيرين وجهي هٿڙا' ۽ هن کان پوءِ چوي ٿي ته، 'چئج حال حبيب کي نيڻي نوڙائي ڪنڌ.' اردو جو شاعر مير تقي مير چوي ٿو:

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

دور بيٺا غبار مير اس سے
عشق بن يہ ادب نهيں آتا

عرفي بہ آداب عشق لاءِ هڪ شعر چيو آهي:
ما سجده بر سايۂ ديوار کنشتہ م
آن بے ادبان پرس حرم گاه صنم را

مقصد هي آهي تہ عشق سڀ کان وڏو معلم آهي، ۽ عشق ئي حقيقت ۾ ادب آهي. مير ادب کي هي چٽي ظاهر ڪيو آهي تہ، مير عشق ۾ فنا ٿي خاڪ ٿي ويو آهي، ۽ خاڪ ٿي غبار بڻجي ويو آهي، جيتوڻيڪ اهو غبار عام ماڻهن جي دامن تائين پهچي ٿو، مگر مير جڏهن غبار ٿيو تہ محبوب جي دامن کان بچيو ۽ محبوب جي دامن کي پهنجي غبار سان ميرو نہ ڪيائين. انهيءَ کان پوءِ مير چوي ٿو تہ مير جي غبار ادب جو جيڪو طريقو اختيار ڪيو، سو سواءِ عشق جي نٿو اچي. عرفي هي خيال ادا ڪيو آهي تہ مان بت پرست آهيان. مگر بت پرستيءَ عشق جي باوجود مان مندر جي ديوار جي ڇانو کي ئي سجدو ڪري وٺان ٿو، مون کي صنم يا بت جو ڪو حال معلوم نہ آهي. صنم جو حال انهن بي ادبن کان پڇڻ گهرجي، جيڪي نهايت گستاخي سان صنم جي حضور ۾ پهچي ٿا وڃن.

عشق سچو ئي ادب آهي، جڏهن تہ هن دلداده محبت، چنڊ کي اهو ادب سيکاريو آهي تہ محبوب جي اکيان پهچي جهڪي آواز ۾، نرمي سان پيغام پهچائجي ۽ پيغام پهچائڻ کان اڳي هن جي پيرن کي ڇهڻ، جيڪا عاجزي ۽ نيازمندي جي علامت آهي، ڇاڪاڻ تہ قدم ڇهڻ وقت جهڪڻو بہ پوي ٿو، گويا چنڊ کي محبوب جي اکيان جهڪڻ جي تعليم ڏني آهي، ۽ وري صاف صاف بہ چٽي ڏنو آهي تہ محبوب جي اکين ۾ اک وجهي نہ ڳالهائجانءِ بلڪ محبوب جي حضور ۾ ڪنڌ نيوائي عرض ڪجانءِ. هي اها تعليم آهي جا محبوب جي مرتبي کان واقف سچو عاشق ئي ڏيئي سگهي ٿو.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هن ڪان پوءِ هن فرقت جي ستايل کي محبوب جي ڏور هجڻ جو خيال اچي ٿو، ۽ پاڻهي پاڻ کي چوي ٿي ته، ’محبوب جو وطن گهڻو پري آهي، ۽ مان بيوس آهيان، مون وٽ ڪا سواري به نه آهي. منهنجي ٻاٻي مون کي اٺ به ڪونه ڏنو هو، جو مان ان جي ذريعي محبوب وٽ پهچي سگهان. مان هڪ ڏکياري ڪمزور زال آهيان. محبوب تائين پهچڻ جو فاصلو پيرين پنڌ طيءِ ڪري نٿي سگهان.‘ پنهنجي هن مجبوري کي اهڙي طرح بيان ٿي ڪري جو پٿر جي دل به پاڻي ٿي پوي. هن جهڙي انداز سان محبوب جو ارمان ڪيو آهي، تنهن مان هڪ مضطرب ۽ بيقرار دل جو حال معلوم ٿو ٿئي، تنهنڪري هڪ مقام تي پنهنجي خيال ۾ محبوب کي چوي ٿي ته، ’اچي لالن نه ڏئين مٿي پلنگن پير.‘ دل کي کهڙي نه خون ڪرڻ واري عبارت آهي. اوچتو هن کي پوءِ خيال اچي ٿو ته چو نه مان ڪنوات حاصل ڪريان، جو مون کي پنهنجي محبوب تائين پهچائي. هن خيال جي ايندي ئي هو ڏسي ٿي ته ڪارا ڪڪر مٿي آيا آهن، وڏڦڙو پيو وسي، ۽ هوا تمام تيزي سان پئي گهلي. اهڙي حالت ۾ اٺ سفر ڪري ٿي نٿو سگهي، پر جيڪڏهن ڪو ان ڪان اهڙي حالت ۾ ڪم وٺڻ گهرندو ته اٺ جواب ڏيئي ويهندو، ۽ سفر ڪرڻ ڪان اڙي ڪندو، چاڪاڻ ته اٺ، مينهن ڪان سخت گهٻرائيندو آهي. اها حالت ڏسي هو اٺ جي هاڻي خوشامد ڪري ٿي. هن جي نڪ ۾ سوني ناڪيلي وجهڻ جو وعدو ڪري ٿي. ريشمي مهار ۾ موتي پوئڻ جو اقرار ڪري ٿي. ڪڏهن هن جي ڳلي ۾ ياقوت جي مالها وجهڻ، ڪڏهن هن کي چندن چارڻ جي لالچ ڏئي ٿي، ۽ اهڙي طرح هن جو حوصلو وڌائي ٿي ته هي جل ٿل ميدان تنهنجي لاءِ ڪجهه ڪين آهي. اٺ کي جرئت ڏياري ٿي، هن جي خاندان جي وڏائي ڪري ٿي، ۽ هن کي پڌائي ٿي ته ’اي اٺ! تنهنجي خاندان جو هرهڪ فرد اهڙين ڳالهين ڏانهن ڪو به ڌيان نه ڏيندو آهي، بلڪه منزل تائين رسائڻ

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لاءِ خوشيءَ سان تيز تيز وکون ڀريندو هلندو آهي.' وڏيڪ هو گهري ٿي ته اُٿ صبح ٿيڻ کان اڳي، رات جي ئي وقت کيس محبوب وٽ پهچائي ڇڏي. هي آهي ٿورا جذبات ۽ احساسات آهن، جي شاه ڀٽائي رحه هن محبت جي ماريل فرقت زده بابت ظاهر ڪيا آهن، ۽ هن کان پوءِ خود مشورو ڏنو آهي ته جيڪو رات ئي رات محبوب وٽ پهچائي، تنهن لاڪيٽي اُٿ کي ڪنهن به قيمت تي ڇڏڻ نه گهرجي.

سر کنڀات جو ٻيو داستان اهڙي قسم جي بيان تي ختم ٿو ٿئي. شاه صاحب هن داستان ۾ ٽي وايون ڇيون آهن؛ جن مان هي وائي جو تت هي آهي ته 'محبوب سان ملڻ جي آرزو ڪرڻ ۽ پيغام موڪلڻ سان ئي محبوب ملي نٿو سگهي، بلڪ اونداهين راتين ۾ رت جا ڳوڙها ڳاڙڻ سان ڪجهه اميد ٿي سگهي ٿي.' شاه صاحب فرمائي ٿو ته 'محبت جي ميدان ۾ بازي انهيءَ جي هٿ ۾ رهي ٿي، جو سر ڏيڻ کان اڳتي قدم وڌائيندو رهي ٿو ۽ پنهنجي هٿن چاڙهيٽي ڪونه ٿو.' هي اشارو هن طرف آهي ته، جنهن فرقت زده جو حال سر کنڀات ۾ بيان ڪيو ويو آهي، سا پنهنجي حقيقي سڄڻ جي سچي عاشق آهي، جا محبوب جي خاطر سر ڪپائڻ کان به نٿي ڊڄي. محبت جي ميدان ۾ هو جيترو اڳتي وڌي چڪي آهي، تنهن کان اڃا وڏيڪ اڳتي وڌڻ گهري ٿي، هن کي پنهنجي موٽي ڏسڻ جو وهم وگمان به پيدا نٿو ٿئي، پنهنجي قدم هٽائڻ ته ٻي شيءِ آهي.

هي آهي سر کنڀات جي ٽئي داستان جو تت، جنهن ۾ هڪ مجبور ۽ بيوس زال جي محبت جي فرياد کان سواءِ ٻي ڪا شيءِ نه آهي. هي محبت جي مٺي منزلن مان گذري رهي آهي ۽ هن جي زخمي دل تي جيڪي ڪي گذري رهيو آهي تنهن جو اهڙو سچو ۽ سادو بيان آهي، جنهن کان پڙهڻ وارو بنا متاثر ٿيڻ جي رهي نٿو سگهي.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هي تمثيلي شاعري آهي. اسان اها ڳالهه کولي بيان ڪئي، ڇاڪاڻ ته شاه صاحب جي شاعريءَ ۾ عورت جو عشق مرد سان بيان ڪيو ويو آهي. عورت سان مطلب آهي هر تعين جي ذات، خصوصاً انسان جي. جنهن حالت ۾ تخليق جي اعتبار کان عورت مرد کان متاخر آهي ۽ مرد کي عورت تي تقدم حاصل آهي تنهنڪري عورت جو عشق مرد سان بيان ڪرڻ، حقيقت جي وڏيڪ مطابق آهي؛ ڇاڪاڻ ته ظهورِ انساني ۾ عورت سڀ کان آخري تنزل آهي ۽ تعين بابت اسان ڏيکاري چڪا آهيون ته وجودِ مطلق جو شانِ مقيد جو نالو تعين آهي ۽ اهو تعين مقيد کي مطلق سان نسبتاً بري ڪري ٿو، ۽ ان مان بظاهر دوئي پيدا ٿيڻ جو مطلب هي آهي ته حقيقت جي لحاظ کان هر تعين، هر صورت ۽ هر موجود پنهنجي صفات، افعال ۽ اثرات جي سبب کان پاڻ ۾ هڪٻئي کان جدا آهن، پر ماهيت جي اعتبار کان هر تعين ۽ هر موجود عينِ وجود آهي. عينيت جي فلسفي جي بنياد تي شاه ڀٽائي سر ڪنڀات ۾ جنهن سِر يا نڪته کي ظاهر ڪيو آهي ته جيڪا دوئي عاشق ۽ معشوق ۾ ملي ٿي، سا عشق سان ئي دور ٿي سگهي ٿي. عشق جي ڪري سبب عاشق ماسوا محبوب جي هر شيءِ کي ڀلجي وڃي ٿو. نه هن ۾ ذاتي خواهشات رهن ٿيون نه نفس جون طلبون باقي رهن ٿيون، بلڪ حق هي آهي ته عاشقِ صادق پنهنجي هستيءَ کي به ڀلجي وڃي ٿو، ۽ هن جي ظاهر و باطن جي حواس ۾ سواءِ محبوب جي ڪا شيءِ باقي نٿي رهي. جڏهن ته هڪ 'فنا في المحبت' 'انا الحق' جو نعرو لڳائي، هن تعينات جي عالم مان گذري ويو.

عشق ۽ فرقت جو هي بيان، جو شاه صاحب سر ڪنڀات ۾ ڪيو آهي، اسان تنهن جو تاويل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ۽ تاويل جي اها ڪوشش اسان جو ذاتي اوپڙ نه آهي بلڪ تصوف جي چند ڪتابن جي مطالعي جو نتيجو آهي، مثلاً سعدي جو گلستان ۽ بوستان، لوائح جامي، ترجمهٔ انسانِ ڪامل،

فصوص الحڪم جو اردو ترجمو ۽ خاص ڪري ڪلمة الحق مصنف صوفي عبدالرحمٰن سنڌي لکنوي ۽ نقدِ اقبال مصنف ميڪش اڪبر آبادي. انهن کان سواء بعض بزرگن، عالمن ۽ صوفين جي صحبت کان به استفاده ڪيو آهي. اسان هي سوچيون پيا ته شاه ڀٽائي جي سر کنڀات جي سلسلي ۾ جيڪي ڪي اسان لکيو آهي، سو هڪ حد تائين بلڪل نئين رنگ ڍنگ سان آهي، ۽ اهڙيءَ نموني ۾ اسان جي سنڌي زبان ۾ مروج نه آهي ۽ نه اهڙن قسمن جون خانقاهون رهيون آهن، جن ۾ اهڙو فيض جاري هجي، تنهنڪري به اسان جو تاويل ڪن صاحبن کي بلڪل نئون معلوم ٿيندو. جيتوڻيڪ اردو ۽ فارسيءَ جا ڪتاب تصوف جي موضوع سان پيدا پيا آهن ۽ اهي شيخ جن جو واسطو اردو يا پنجابي زبان سان آهي، اڄ تائين پنهنجن مريدن کي اهڙي ئي تعليم ٿا ڏين، جنهن جو خلاصو اسان پنهنجي بيان ۾ پيش ڪيو آهي.

سنڌ ۾ به بعض اهڙا صوفي بزرگ ملن ٿا جن جي تعليم انهن جي ڪلام ۾ تفصيل سان ملي ٿي ۽ اها سچي تعليم بلڪل اها ئي آهي، جنهن تي اسان هن مقالي ۾ روشني وڌي آهي، مثلاً حضرت سچل سرمست جو ديوانِ آشڪارا، جو سنڌي جي بدران فارسي زبان ۾ آهي. البت بعض غزل ۽ ڪافيون اهڙيون آهن، جي سنڌيءَ يا سرائڪي ۾ آهن، جن ۾ اسرارِ تصوف کي تمثيلاً بيان ڪيو ويو آهي. باقي اسان جيترو سنڌي ادب جو مطالعو ڪيو آهي، اسان جي نظر مان اهڙو ڪو ڪتاب نه گذريو آهي، جو لوائح جامي يا ڪلمة الحق وانگيان وحدت الوجود تي لکيو ويو هجي. مشڪل سان ڏهه پندرهن سال گذريا هوندا، جو قادري طريقي جو هڪ بزرگ ٿي گذريو آهي، جنهن کان استفادو ڪرڻ وارن بزرگن جي بيان مان معلوم ٿو ٿئي ته هو وحدةالوجود جو وڏو امام هو، مگر اسان کي هن جي زيارت جو شرف حاصل نه ٿي سگهيو ۽ نه اسان کي اهو معلوم آهي ته هن پنهنجا خيالات ۽ مشاهدات ڪتاب جي صورت ۾ سپردِ قلم ڪيا آهن يا نه.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هڪ اهو به واقعو ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته سنڌ ۾ هڪ پڻ گادين ڪي چڏي، تمام خانقاهن جا مالڪ اهڙا ماڻهو رهجي ويا آهن، جي عقيدتاً فلسفہ وحدت الوجود جو ضد آهن. اهڙي حالت ۾ ڪيئن ممڪن ٿي سگهي ٿو جو انهن بزرگن جا فيضان، تعليمات، مشاهدات ۽ مجاهدات جي ذريعن سان اسان تائين پهچي سگهن.

پڇاڙيءَ جو اسان هن معذرت تي پنهنجي بيان کي ختم ڪريون ٿا ته جيتوڻيڪ اسان جيڪي ڪي لکيو آهي، تنهن جا ماخذ تصوف جا مسلم ڪتاب آهن، تنهن هوندي به ٿي سگهي ٿو ته جنهن حالت ۾ اها اسان جي پهرين ڪوشش آهي، تنهنڪري ممڪن آهي ته اسان کان ڪا ڪوتاهي ٿي هجي، ڇاڪاڻ ته اسان به سهو ۽ خطا جا پتلا آهيون ۽ حقيقت هي آهي ته حضرت حق جل مجده خود فرمايو آهي:

”انا فوق کل ذی علم علیم.“

كريم بخش ڇنه

مضمون

سر ڪنڀات بابت مشهور آهي ته هيءُ راڳڻي ڪنڀات ٻندر جي ڪنهن مشهور گويي جي چيل آهي، جا رات جي پهرئين پهر گذرڻ بعد ڳائي ويندي آهي. هن سر جو وجه تسميه هي به ٿي سگهي ٿو ته هن سر ۾ رسول پاڪ لاءِ شاه صاحب جي بي انتها حب ۽ اڪير جو نقش چٽيل آهي ۽ حرمين جي زيارت لاءِ ان زماني ۾ سورت بندر تان اسهڻو پوندو هو، جو ڪنڀات جي نار جي ٽورو هيٺان، ڪنهن زماني ۾ گجرات ڏيهه جو مکيه بندر هو.

مضمون

مرحوم غلام محمد شهوانيءَ جي خيال موجب هن سر جا بيت، شاه عبداللطيف ڀٽائي رحمة الله عليه جي جوانيءَ جا چيل ٿا ڏسجن، جڏهن ڪين مجازي عشق جي ڇپٽ ذرا ڪجهه زور سان لڳل هئي. انهيءَ ڪري ئي قمر ۽ ڪرهي کي عتاب ۽ خطاب ۽ پيار ڏانئين سنيهن پهچائڻ ۽ خبرن رسائڻ جي تاڪيد ڪيل آهي. پروفيسر ڪلياڻ آڏوانيءَ جو خيال آهي ته مجازي عشق جي چڻنگ چوليءَ ۾ پوڻ سان شاه صاحب جي فڪر ۽ فهم جي دنيا بدلجي ويئي ۽ هو پنهنجي محبوب کي دنيا جي سمورين شين کان سهڻو سمجهڻ لڳو. ڪلياڻ صاحب سر ڪنڀات داستان پهرئين جو سار يا حاصل مطلب هنن لفظن ۾ ڏئي ٿو:

”محبوب پلانيءَ جو پندار آهي ۽ حسن جو خزانو. جهڙو آهي سندس چهرو سندر، تهڙا آهن سندس سخن سنجيدا. اهڙي معشوق جو پري هئڻ عاشق لاءِ نسورو ستم آهي. هو ميي يعني اُٺ کي ور ور منٿون پيو ڪري ته رات جو مون کي پرينءَ وٽ رساءِ. چنڊ گهٽ ئي سندر پر دلبر جا چشم، نڪ ۽ پيشاني

وٽس ڪٽي آهي؟ ساجن جي سونهن اڳيان سج، چنڊ، تارا ۽ ڪتيون لڄ وچان لڪيو وڃن. سهسين سجن ۽ چوراسي چنڊن جو به سندس حسن سان مقابلو نه آهي. معشوق ۾ عطر ۽ مشڪ جي سرهاڻ آهي ۽ هو ماڪيءَ کان به مٺو آهي. سندس منهن ۾ اهڙا ئي سهڻا خال آهن، جهڙا آسمان ۾ ستارا. تارن ڏانهن نهاريندي به شاعر کي جانب جي جُوءِ ياد اچي ٿي ”هن تاري، هن هيٺ، هُت منهنجا سپرين.“ مٿين سار جي سلسلي ۾ سر ڪنڀات داستان پهرئين جا هيٺيان بيت ملاحظه هجن:

پيشانيءَ ۾ پرينءَ جي، پلائي جا پير
اگهن اکنڊين جي، ڏي پاهوهي پير
قمر پاڙي ڪير، شمس سپيرين سين.

سهسين سجن اپري، چوراسي چنڊن
بالله ريءَ پرين، سڀ اونداهي پاڻيان.

ڪٺي نيڻ خمار مان، جان ڪيائون ناز نظر
سورج شاخون جهڪيون، ڪوماڻو قمر
تارا ڪتيون تائب ٿيا، ديکيندي دلبر
جهڪو ٿيو جوهر، جانب جي جمال سين.

رات سهائي پونءِ سٿين، پرت نٿين پنڌ پور
ميا محبوبن جي، هلي وانءُ حضور
جي چٽڪن چت ۾ سي ڪيئن سجڻ ڏور؟
الله لڳ آسور، آڏان ئي ٿي آءُ تون.

هُن تاري هُن هيٺ، هُت منهنجا سپرين
سجڻ ماکيءَ ميٺ، ڪوڙا ٿين نه ڪڏهين.

محبوبن ڏانهن سنيهن موڪلڻ جي سلسلي ۾ سر ڪنڀات داستان ٻئي جا هيٺيان بيت ملاحظه هجن:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڌاسيندي نهار، ڀهرين ڪـج پرينءَ کي
آءٌ جـي ڏيئين سنيها، چئج چـنڊ اپار
ساجن سـپ چمار، اکيون اوهان جي آسري.

چـڱا چـنـڊ چئيج، سنيها کي سڄڻين
مـٿـان اڱـڻ ايـري، پـريـن جـي پئيج
جهيٺو ڳالهائيج، پـيـرين وجهي هـٿـڙا.

پروفيسر ڪلياڻ صاحب، سر ڪنڀات داستان پهرئين جـو جيڪو سار يا حاصل مطلب پڌايو آهي، تنهن مان صاف ظاهر آهي تہ هن صاحب هن سر کي محض مجازي عينڪ سان ڏٺو آهي ۽ تعصب يا غفلت جي ڪري ان جي حقيقي معنىٰ کان چشم پوشي اختيار ڪئي اٿس، جيتوڻيڪ داستان پهرئين جي ٽئين نمبر واري جي ڏهين سٽ:

”آهيان يار سيد جو ڪانہ رهي ڪا خامي“

۾ سيد جي معنىٰ سردار يا پيغمبر صاحب ڏيکاري اٿس. مٿين وائيءَ ۾ شاه صاحب بغير ڪنهن راءِ ۽ ريب، شڪ ۽ شبهي جي حضرت محمد عليه الصلواة والتسليم جي ذات اقدس کي پنهنجي محبت ۽ عقيدت جو سرمايو ظاهر ڪيو آهي.

هن ڳالهہ ۾ جيڪڏهن ڪنهن کي شڪ آهي تہ اُهو ساڳيءَ وائي جي ١٦ سٽ:

”ڪاري سا قيام سيئن، هوت جنهن جو حامي“

سان رفع ٿي وڃي ٿو، جنهن ۾ حضرت رسول پاڪ جي شفاعت کي قيامت جي مصائب ۽ آلام کي رفع دفع ڪرڻ جو وسيلو ڏيکاريو ويو آهي. سر ڪنڀات داستان ٻئي جـو هيٺيون بيت هن ڳالهہ کي وڌيڪ واضح ڪري ٿو:

آءٌ جي ڏيئين سنيها، سي ڏـون چنڊ پلئہ ٻنڌ
چـئـج حـال حبيب کي، نيئي نـوڙائي ڪنڌ
تـو تـيـڏانـهـن پـنـڌ، جيڏانهن عـالـم آسـرو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سر ڪنيات ۾ پروفيسر ڪلياڻ ڪي مجازي معشوق ڪان سواءِ ٻيو ڪجهه ڏسڻ ۾ نه آيو آهي، پر هن ساڳئي سر مان مرحوم غلام محمد شهوائي ڪي شاهه صاحب جي دل ۾ رسول الله صلعم جي ذات اقدس لاءِ بيحد محبت، عقيدت، طلب ۽ تونس جا مچ ڏسڻ ۾ اچن ٿا. جيئن پاڻ پنهنجي تشريح صفحه ١٥٦ ۾ چيو اٿس:

”هن سر ۾ شاهه جيڪا ڪيس پيغمبر پاڪ صلعم لاءِ محبت ۽ روضي رسول الله جي زيارت ڪرڻ جي تمنا دامنگير هئي، تنهن جو چٽو بيان ڪيو آهي. شاهه ڪي فخرِ موجودات حضرت محمد صلعم جي ذات بابرڪات سان نهايت گهڻي الفت هئي، تنهنڪري هن سر ۾ سونهاري سڄڻ جي شخصي سونهن ۽ اخلاقي حسن جي ساراهه ڪندي، هن حقيقت کي واضح ڪيو آهي ته خدا تعالیٰ مديني جي مير لاءِ مَلڪ ۽ ماڻهو خلقيي، ڪيس انهن جو مهندار مقرر ڪري مُڪو آهي. چنڊ جي سوڀيا سپرينءَ جي سونهن اڳيان تيچ آهي، ڇاڪاڻ جو منجهس ”ناهه پيشاني پرينءَ جي.“

جيڪي ماڻهو دنيا جي صوفيانه لٽريچر ڪان واقف آهن، تن کي هر صوفيانه تصنيف يا تنظيم ۾ ”المجاز قنطرة الحقيقي“ جي مصداق مجاز مان حقيقت ڏانهن ارتقا جو سلسلو صاف صاف نظر ايندو. جيئن ظاهر واري باهه پنهنجا شعلا ٽاريندي، آسمان جي وسعتن تائين پنهنجي گرميءَ جا غير مرئي ۽ غير محسوس تاثير موڪلي ٿي، اهڙيءَ طرح انسان جي مجازي محبت جو اظهار تمام جلد حقيقي طلب ۽ تونس ۾ تبديل ٿي وڃي ٿو، ڇو ته اصل محبوب ته اهو ئي آهي، نه محبت جو ابتدائي محرڪ. جيڪڏهن هڪ خاڪ جو پتلو يعني انسان آهي ته ان جي انتها وري ذات خداوندي تائين آهي. جيڪڏهن ڪنهن جي محبت ان منزل تائين رسي نه سگهي آهي ته اها محبت نه پر بوالهوسي آهي؛ ڪم از ڪم صوفي ان کي ائين تسليم ڪن ٿا. چنانچ

سر ڪنڀات داستان ٻئي جي آخري وائي تي نظر ڪبي ته ان مان شاه جي صوفيانه شاعري جو بنيادي نُڪتو يعني خداوند عالم، جو حقيقت ۾ انسان جو محبوب ازلي آهي، تنهن ذات باري تعاليٰ لاءِ سڪ ۽ سوز اظهر ۽ عيان آهي. اها وائي عرض رکجي ٿي:

توڙي تڙيين تون ياالله! تو در توءِ نه ڇڏيان
مون کي سو مشاهدو، جي مُنهُ نه ڏيين مون
ياالله تو در توءِ نه ڇڏيان!
مون پٺا در گهڻا نهاريا، آهين تونهين تون
ياالله تو در توءِ نه ڇڏيان!

سر ڪنڀات داستان ٻئي جو سار پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻي هن طرح ڏئي ٿو:

”شاه صاحب هتي انسان جي من کي اُٺ سان مشابهت ڏئي ٿو. انسان جو من برين خصلتن سان ڀريل آهي. ان جو لاڙو بديءَ ڏانهن آهي، جيئن اُٺ جو لاڏي ڏانهن. اُٺ جي اڳيان اگر چندن، ڪنٺهار ۽ ايلاچين جا انبار ڪٺي رکڻ ته به وڃي اڪ تي لهندو. سون جي مهار ۽ جوهر جڙيا ڳانا پائبس ته به بريون عادتون ڪين ڇڏيندو. ساڳيءَ طرح انسان جو من به سولو باز نٿو اچي. سوين ڳرنٽ ڀڏائينس ته به دنيوي لغار نه ڇڏيندو. پر هڪ واري جي قبضي ۾ اچي ويو ته پوءِ روحاني منزلون طيءِ ڪرڻ ۾ ويرم نٿو وجهي ۽ وڃي هڪ اهڙيءَ ولايت جي بستانن جا سير ڪري ٿو، جتي پنجين لکين پَنَ آهي. اهو ساڳيو نفس جو اڳي نڪار ۽ نڌورو هو، سو هاڻ هڪ املهه ماڻڪ ٿيو پوي.“

سر ڪنڀات داستان ٻئي جي مٿي ڏنل حاصل مطلب مان ائين پيو معلوم ٿئي ته هن جو مضمون ۽ مفهوم ٻهرئين داستان کان الڳ ۽ علحده آهي ۽ ڪلياڻ صاحب سر ڪنڀات جي سلسلي کي قائم رکڻ جي ڪابه ڪوشش ڪانه ڪئي آهي. حالانڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ٻئي داستان نهايت پڪي پختي نموني ۾ هڪٻئي سان جڙيل ۽ جڪڙيل آهن.

داستان پهرئين ۾ محبوب حقيقي جي حسن لازوال ۽ سالڪ جي طلب ۽ تونس جو ذڪر ڪيل آهي ته ٻئي داستان ۾ وري اهو ظاهر ڪيو ويو آهي ته ان سڪ ۽ سوز جي باوجود انسان جي نفس کي ڏڪاءَ ڪونه آهي. جيئن اُٺ منزل مقصود ڏانهن ڪاهيندي، واٽ تي بيٺل لُيڙن ۽ لاڻين کي ڪاڏيندو، چنگهندو ۽ چِڪندو هلندو آهي، تيئن انسان جو نفس به منزل جي تعين ۽ تيقن جي باوجود دنيا جي معاملن ۾ عموماً اهڙو ته غرق ۽ غلطان ٿي ويندو آهي، جو هو اڪثر واٽ وڃائي بيراهه ٿي ويندو آهي. ٻئي طرف انسان جيڪڏهن انهي ساڳئي نفس جي اُٺ کي قابو ۾ رکڻ جي سچيءَ دل سان ڪوشش ڪندو ته اهو تمام جلد مجاز جون منزلون طيءِ ڪندو حقيقت جي منزل تائين پهچي ويندو، جيئن شاهه صاحب سر ڪنيات داستان ٻئي جي آخر ۾ فرمايو آهي:

لک لاکيڻو ڪرهو، ڪوڙين ڏيئي ڇوڙ
اِها سَٽ سيد چئي، جنهين تنهين جوڙ
ترت رسائي توڙ، جڏهن پلاڻيو ته پرين مڙي.

الغرض ته سڄو سر ڪنيات قرآن شريف جي آيت جو تفسير آهي ”قد افلح من تزکیٰ و ذکر اسم ربه فصلیٰ بل توثرون الحياة الدنيا والاخرة خير و ابقیٰ.“

بيشڪ اهو ڪامياب ٿيو، جنهن پاڪيزه زندگي اختيار ڪئي ۽ الله سبحانه و تعاليٰ جو نالو ياد ڪري، ان جي عبادت ڪئي. پر اوهان ته هن ويجهڙي حياتيءَ کي ترجيح ڏيو ٿا، اگرچه آخروي زندگي بهتر ۽ هميشه رهڻ واري آهي.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شيخ عبدالرزاق 'راز'

روحاني راز

شاه لطيف جي ڪلام ۾، عام طور استعارا، علامات ۽ اشارا نظر اچن ٿا، جن جي تهه ۾ ڀرپور ۽ شديد روحاني معنويت پوشيده آهي. سر ڪنڀات به شاه جي ڪلام جو هڪ اهم حصو آهي، جنهن ۾ شاه پنهنجي جمالياتي اقدار ڪي، جمالياتي انداز ۽ اسلوب سان رسول اڪرم جي ذات بابرڪات کي خيرالامم جي حيثيت سان پيش ڪيو آهي. هن ڪائنات جي مادي تسلسلِ حيات ۾ هر شيءِ ۾ خوبين سان گڏ، نقص به نظر اچن ٿا؛ ليڪن شاه جو محبوب تمام نقائص کان پاڪ ۽ سڀني خرابين کان پري آهي. اهو محبوب پنهنجي ڪمال محبوبيت جي ڪري فقط خوبين جو حامل آهي. چنڊ، سج، تارا ۽ ڪتيون سندس محبوب جي آڏو ڪا حيثيت نٿا رکن. انهن شين جي رنگيني ۽ دلڪشي، دلربائي ۽ رعنائي ان ڪامل دلربا جي آڏو هيچ ۽ حقير آهي. چنڊ ۽ چانڊوڪي اهي جمالياتي پاچا آهن، جن کي شاه پنهنجي دلبر جي سراپا جمالِ اسوهٔ حسنه ۾ ڏسي ٿو. هي سر نه فقط استعاراتي ۽ علاماتي طور تي، پر تمثيلي ۽ تصويري طرح به جامع آهي. رسولِ اڪرم جي حياتِ طيبه جي جمالي حسنِ صفات کي شاه انهن سڀني علامات سان پيش ڪيو آهي، جي چنڊ ۽ چانڊوڪيءَ جي مجازي ۽ حقيقي جلوه آرائي مان ورتيون وڃن ٿيون.

علم و بصيرت جو اصل سرچشمو، حياتِ طيبه ۾ مقام رسالت آهي. انهيءَ مقام کي سڃاڻڻ لاءِ بيپناهه عشق ۽ انتهائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اشتياق جي ضرورت آهي. اهو ئي مقام تمام علوم و اعمال جو مرڪز ۽ محور آهي:

”پيشانيءَ ۾ پرينءَ جي ڀلائي جا ڀير.“

منثين مختصر مصرع ۾ حيات طيبه جون مختلف ۽ گوناگون ڪيفيتون پوشيده آهن. ڀلائيءَ جي لفظ ۾ ارض و نوع جون سڀئي چڱايون، ۽ خير و برڪات سمايل آهن: انهيءَ ڀلائي جي معرفت دنيا جي مڙني برائن ۽ خرابين کان سواءِ، انسانيت جون سڀ بيماريون منتجي وڃن ٿيون. دنيا ۾ فقط هڪڙي ئي روشني آهي. ڪائنات جون مختلف روشنيون، انهيءَ واحد روشنيءَ جون مرهونِ منت آهن. اها روشني هڪ رڏي حقيقت آهي، جنهن لاءِ اعلان ڪيءِ ويو ”توهان جي الله وٽان روشني ۽ هڪ واضح ڪتاب اچي ويو آهي.“

حضور پُرنور جي ذات برڪات خيرِ ڪثير جو مجموعو آهي. ان ذات پاڪ جي پيشانيءَ کي شاه لطيف ڀلاين جو ڀنڊار، ۽ نيڪين جو خزينو ڪري سڏيو آهي. انهيءَ ڀلائيءَ جي ڀندار ۾ هن دنيا جي علم جي حقيقت، ۽ ان جي حدود و مقاصد، مراتب ۽ انواع جي باري ۾ شاه پنهنجي شاعرانه خوبين سان هڪ ڪليل وضاحت پيش ڪئي آهي. مقامِ رسالت جي اپٽار ڪندي شاه هڪ مؤثر جمالياتي ۽ خوبصورت دليلن سان ثابت ڪيو آهي ته اهو ئي هڪڙو نور آهي، جنهن زمين ۽ آسمان جي تمام صورتن ۽ شڪلين کي حسين و جميل، روشن ۽ رونقدار بڻايو آهي:

”مانِ ڏي مديون ٿين، سڄڻ سڄاين ۾.“

عيبن ۽ گناهن، برائن ۽ خرابين جي ڪري انسان جي دل ۾ لوچ پوچ پيدا ٿئي ٿي، ڪيس ڪنهن پـل ب. اطمينان ۽ آرام نصيب نٿو ٿئي، ۽ سندس ضمير احساسِ ندامت کان دٻجي وڃي ٿو. انهيءَ دٻاءَ جي ڪري سندس قلب سقيم ۽ مريض بڻجي

پوي ٿو. اهڙي مرض کان شفا حاصل ڪرڻ لاءِ پلاڻ جي پندار يا خير ڪثير ڏي طرف متوجهه ٿيڻو پوي ٿو. حڪمتِ نبوت جو ظهور، ڊرتيءَ جي ڪمال ظلمت ۽ جهالت جي زماني ۾ ٿيو. انهيءَ تاريڪيءَ کي دور ڪرڻ لاءِ ماهِ منور جو ظهور ٿيو، جيئن اهو نور دنيا و ڪائنات کي علم ۽ نور سان روشن ڪري ڇڏي. حيات طيبه ڏي انسان جي لاءِ مشعل راه بڻجي، پوري انسانيت جي رهنمائي ڪري، کيس اصلي مقام تي پهچائي ٿي. ان وجودِ مقدس جي جاذبيت ۽ محبوبيت جو ذڪر، شاه پنهنجي ڪلام ۾ نهايت عارفانه، عالمانه ۽ عاشقانه رنگ ۾ پيش ڪيو آهي، جنهن انڌن جي اکين کي نور الاهي سان روشن ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ۽ تاريڪ دلين کي ان نور سان معمور ڪرڻ جي سعي ڪئي.

حضور پرنور جي زندگي سڀني انبياءڪرام کان ممتاز نظر اچي ٿي، ان ڪري ڏي شاه صاحب پنهنجي ڪلام ۾ پلاڻ جا پير چئي، سندن عظمت ۽ اهميت کي نمايان ڪيو آهي. سندن خلق عظيم ۽ بيپناهه رحمت جي سهاري انسان پنهنجين مداين جو انبار کڻي بارگاهِ رحمت ۾ حاضر ٿئي ٿو، کيس يقين آهي ته ان سراپا رحمت وٽ خير ڪثير آهي. پاڻ سڳورن نه ڪڏهن ڪنهن کي لعنت و ملامت ڪئي، ۽ نه ڪڏهن ڪنهن غلام، ڪنهن ٻانهيءَ، ڪنهن عورت يا ڪنهن جانور تي هٿ کنيائون. ڪڏهن به ڪنهن جائز درخواست کي رد نه فرمايائون. سندن ذات مبارڪ ۾ جود و سخا، عدل و انصاف، سربلندي ۽ انڪساري، ضبط و تحمل جون گوناگون ڪيفيتون ۽ صفتون موجود آهن. جنهن جي شانِ محبوبيت تي دنيا جا سڀئي محبوب، پنهنجي جان قربان ڪرڻ باعثِ افتخار ۽ باعث سعادت سمجهن ٿا. اها ڏي شانِ دلربائي آهي، جنهن سان انسانيت جي تعمير ۽ تڪميل ٿئي ٿي. انهيءَ پلاڻيءَ جي پندار جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي، جنهن اسلام جي سخت مخالف ابوسفيان جي گهر کي دارالامان

جو رتبو بخشيو. فتح مڪه جي موقعي تي تمام سياه ڪار ۽ بدڪردار ڪنڌ جهڪائي ان رحمت جي بلند مينار جي آڏو بيٺا آهن. هو پنهنجا سياه ڪارناما ياد ڪري پشيمان ٿي رهيا آهن. ماضي سندن سامهون آهي، ۽ پنيان ڏهه هزار خون آشام تلوارون حڪم جون منتظر آهن. بحر رحمت جوش ۾ اچي ٿو ۽ حڪم ٿئي ٿو ”وڃو اوهين سڀ آزاد آهيو.“ دشمنن سان سهڻو سلوڪ رکڻ ۽ مجرمن کي معاف ڪرڻ جي تعليم عملي صورت ۾ ظاهر ٿئي ٿي.

دنيا ۾ انسانيت سوز ڪارنامن جو دور دوره آهي. زمانو برائين ۽ خرابين سان پرپور آهي. زمين تي جابجا ظلمت و جهالت جي تاريڪي ڇانيل آهي، ظلم و ستم، جبر و استبداد جي حڪمراني آهي، شاه صاحب مديون لفظ استعمال ڪري انهن خرابين جي نشاندهي ڪئي آهي، ۽ پوءِ جامع صفات جي وضاحت ”سچن سچاڻن ۾“ پيش ڪري، انّ رحمت ڏانهن اشارو ڪيو آهي، جا رب العالمين جي ايوانِ ربوبيت مان نڪري، تمام جهانن جي مٿان ڇانئجي وڃي ٿي ، جنهن سموري ڪائنات کي همدردي، ترس ۽ غمگساريءَ جو سبق ڏنو. الله جي نور جي آڏو دنيا و ڪائنات جون تمام روشن ۽ تابناڪ چيزون شرمائجي سرنگون ٿي وڃن ٿيون. تڏهن چيو ويو ”قمر پاڙي ڪير ، شمس سپرين سين“. ڪهڙي مجال چنڊ جي، ۽ سج کي ڪهڙي طاقت جو ان نُور جي مقابلي ۾ ڪنڌ ڪڍي سگهن. ان نُور جي شانِ جامعيت ان حد تائين آهي، جو انسان قيامت تائين ٻئي ڪنهن به هستيءَ جو محتاج نه آهي. روشن ۽ منوّر چيزون، جن ڪائنات کي تابناڪ، حسين ۽ روشن بڻايو آهي ، سڀ پڻ حسن ازليءَ جون محتاج آهن. ان حسن لازوال جي جلوي کي ڏسي سج ، چنڊ، تارا ۽ ڪتيون ڪومائجي وڃن ٿا ۽ ان محبوب جو حسن و جمال مڙني جهانن ۾ جاري و ساري آهي. چنڊ کي قاصد بڻائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

محبوب جي بارگاه ۾ موڪليو وڃي ٿو، ۽ محبوب جي مڙني وصفن ۽ صفتن کان چڱيءَ طرح واقف ڪيو وڃي ٿو. محبوب جي محفل جي ادب و آداب کان چڱيءَ طرح آگاهه ڪيو وڃي ٿو. مبادا ڪانئس ڪا غلطي سرزد ٿئي ۽ محبوب جي نازڪ مزاجيءَ تي بار بڻجي پوي.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مير محمد پيرو

روحاني راز

سنڌ جي ڪامل ولي ۽ ڪامل شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي روحاني ڪمال ۽ شاعرانه عظمت جو واضح ثبوت هن ڳالهه مان ئي حاصل ٿي سگهي ٿو ته اڄ ڍائين سون سالن گذرڻ بعد به هن مرد ڪامل جي آڳهه تي ڪوڙين سلام ته پرين ٿا، پر ان سان گڏ سندس ڪامل ڪلام نت نئون پيو معلوم ٿئي. انهيءَ کان سواءِ سندس ڪلام مان مڪان، زمان ۽ حالات مطابق پيدا ٿيل مسئلن جو ضرور ڪونه ڪو حل مڙيوئي ضرور حاصل ٿي ويندو. گويا شاهه صاحب جو وهايل وکر ونجارن لاءِ سچ پچ ته وڏي وڙ پيو معلوم ٿئي ۽ بقول شاهه صاحب ''وکر سو وهاءِ، جو پٽي پراڻو نه ٿئي'' سان سؤ فيصدي ٺهڪي اچي ٿو. گذريل صدين ۾ شاهه صاحب جي ڪلام تي ڪيترن ئي عالمن، اديبن قلم فرمائي ڪري شاهه صاحب جي فلسفي، فڪر ۽ روحاني راز جون پوشيده صفتون پنهنجي علمي استعداد ۽ فڪر وسعت مطابق ظاهر ڪري عوام الناس کي آگاهه ڪيو، مگر اڃا به ڪئين راز ۽ صفتون حل طلب نظر اينديون، جن کي واضح ڪرڻ فرض ٿيو پوي.

جيتري قدر شاهه صاحب جي سر ڪنڀات جي روحاني راز جو تعلق آهي، ته شاهه صاحب هن مختصر سر اندر، جيڪو رڳو ٻن بابن تي مشتمل آهي، پنهنجي عقيدت ۽ عشق جو اهڙو ته ڪليل ۽ جامع نمونو اظهار ڪيو آهي، جنهن تي ڪنهن به بحث جي گنجائش ئي نظر نه ٿي اچي. شاهه صاحب جي گفتار خواهه ڪردار سان هي ڳالهه سڄ جهان روشن پئي معلوم ٿئي ته هو هڪ اهل الله ۽ الله جو نيڪ ٻانهو هو، جنهن کي پنهنجي

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

رب سان ڳنڍ سندس پياري پيغمبر سان به ازحد محبت هئي. نه فقط ايترو، بلڪ هو ته ”تان مَ ڇج محمدﷺ ڪارڻي، ڌرتئون منجهان نينهن“ جو قائل ۽ اقراري پيو ڏسڻ ۾ اچي. گويا الله سان وصل جو واحد وسيلو هو محبوب مدني کي پيو سڏي. اهوئي سبب آهي جو شاه صاحب نبي اڪرم حضرت محمد صلي الله عليه و سلم سان والهانه محبت ۽ عشق جو ذڪر، هن سر ۾ نهايت ڏي وضاحت سان بيان ڪري، هن حقيقت کي کولي بيان ڪيو آهي. تڏهن ته شاه صاحب هن سر ۾ رسول پاڪ کي ڪٿي لالڻ، ڪٿي سڄڻ ۽ سپرين تو سڏي ته ڪٿي محبوب، ساجن ۽ سپرين سان پيو پڪاري. شاه صاحب جي اهڙن نالن ڳنهڻ سان محبوب مدني جي خير ۽ ڀلائي جا اعليٰ اوصاف پيا ظاهر ٿين. انسانذات سان هن ڪان وڏيڪ ٻي ڪهڙي ڀلائي ٿي سگهي ٿي، جو مدني محبوب ان کي ظلمات مان ڪڍي نُور ۾ داخل ڪيو، گويا هن کي صحيح انسان سڏائڻ جو صحيح حقدار بنايو. ٻيءَ صورت ۾ ان وقت جي عربستان جي ماڻهن جي حالت هڪ وحشي ۽ درنده کان ڪنهن به صورت ۾ گهٽ ڏسڻ ۾ نه ٿي اچي. بهرحال اهڙيءَ ڪريل قوم کي انساني معراج تائين رسائڻ ۾ اڄ تائين نه چا بلڪ هن دنيا جي قائم رهڻ تائين هڪ انسان کي صحيح انسان بنائڻ جون منزلون ۽ اقدار ڀڏائي، صحيح انسان هئڻ جا املهه راز ۽ راهون ڀڏائڻ، سچ پچ انسانيت تي احسان عظيم نه آهي ته ٻيو چا آهي. آخر هن کان وڌيڪ انسانذات سان ٻي ڪهڙي ڀلائي ٿي سگهي ٿي؟ رحمت اللعالمين وري اهڙا جو ٻڌن سان به ڀلايون پيا ڪن. تڏهن ته لطيف فرمايو ته:

چڱن سان چڱايون، ايءَ سڀڪو چوءِ
اُئين ڪري نه ڪوءِ، ٻڇن سان ڀلايون.

رحمت اللعالمين جي ”ٻڇن سان ڀلايون“ جا بيان ڪئين اڃا به آهن، جن تي دنيا اڄ مسلم آهي.

Jeay Sindh
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ثابتيءَ لاءِ شاهه صاحب فرمايو آهي ته

ڀلائي آهين، پرين ڀلائيءَ پاڻهنجي
سڀاجها سير چڙهئو، ڏوراپو نه ڏين
مان ڏي مديون تين، سڄڻ سڄاين ۾.

اڃا به وڌيڪ ثابتيءَ لاءِ فرمايائين ته:

پيشانيءَ ۾ پرينءَ جي، ڀلائيءَ جا پير
يا

هڪ جاءِ تي فرمايائين ته:

هڻن تاري هڻن هنڌ، هٿ منهنجا سپرين
سڄڻ ماڪيءَ منڌ، ڪوڙا تين نه ڪڏهن.

اهڙيءَ ريت ڪوڙو تيڻ جو ته ڪڏهن به سوال ئي نه ٿو پيدا ٿئي، بلڪ سڄڻ کي ڪڏهن ماکيءَ منڌ به پيو فرمائي ته ڪڏهن ماکيءَ ميٺ پيو سڏي، ته ڪٿي وري ماکيءَ ساءِ پيو پڪاري. سچ پچ تہ رحمت اللعالمين جي صحيح ثابتي پيو شاهه صاحب بيان ڪري.

هيڏانهن وري ڀلارو پٽ ڏٺي، جڏهن پنهنجي محبوب جي حسن جي تعريف ڪري ٿو ته سڄو چنڊ ته ڇا بلڪ ڪائنات جي ڪابه شيءِ پنهنجي محبوب جي اڏو مورانهين تڇ پيو ڀانئي. فرمايائين ته:

ڪٿي نيڻ خمار مان، جان ڪيائين ناز نظر
سورج شاخون جهڪيون، ڪومائو قمر
تارا ڪتيون تائب ٿيا، ڏيکيندي دلبر
جهڪو ٿيو جوهر، جانب جي جمال سين.

ائين پيو معلوم ٿئي ته مدني محبوب ۽ آخرين نبيءَ جي آمد بعد اڳوڻا صحيفا ۽ قرآن منسوخ ٿي ويا ۽ جانب جي جوهر ۽ نُور بعد انسانذات جي صحيح فلاح و بهبود ۽ مڪمل انسانيت لاءِ الله جو آخرين نبي ۽ رسول حضرت محمد صلي الله عليه

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وسلم جو ورود مسعود ڏي رحمت ثابت ٿيو. زباني شاه صاحب گويا خاتم النبيين جي به صحيح ثابتي ۽ دليل پيش ڪيو آهي.

جيتوڻيڪ چوڏهين جي چنڊ کي پنهنجي پوري رعنائيءَ تي وڏو ناز پيو نظر اچي، مگر شاه صاحب ان کي پنهنجي پرينءَ جي پلڪ جي برابر به نٿو سمجهي. تڏهن ته چيائين:

چوڏهين چنڊ تون اڀرين، سهسين ڪرين سينگار
پلڪ پريان جي نه پرئين، جي حيلن ڪري هزار
جهڙو تون سڀ ڄمار، تهڙو دم دوست جو.

نه فقط ايترو بلڪ

سهسين سجن آيري، چوراسي چنڊن
باالله ري پرين، سڀ اونداهي پانيان.

سائين خدا جو قسم کڻي ٿو چوي ته جي سندس محبوب ۽ مطلوب موجود نه آهي ته جهان ۾ باوجود سون سجن ۽ چنڊن جي انڌيرو آهي. ظلمات آهي ۽ چانڊاڻ نه آهي؟

گويا پٽ ڏني بادشاه، عرب جي هڪ مشهور شاعر احسان بن ثابت جي جذبات ۽ عشق جي صحيح ترجماني ڪئي آهي، جنهن فرمايو آهي ته:

و احسن منک لم ترقط عيني – و اجمل منک لم تلد النساء
(اوهان کان وڌيڪ سهڻو منهنجي اکين نه ڏٺو – ۽ تو کان وڌيڪ سهڻو ٻار ڪنهن ماءُ نه ڄڻيو)

خلقت مبرا من کل عيب – کانک قد خلقت کما تشاءُ
(تون هر عيب کان قدرت طرفان پاڪ و صاف – ڄڻڪ جئن اوهان چاهيو ٿي تيئن پيدا ٿئين).

شاه صاحب جي ڪلام جي مطالعي مان هڪ طرف هيئن پيو معلوم ٿئي ته هو پنهنجي پرين تائين پهچڻ کان عاجز هئڻ سبب هر وقت ملول ۽ مايوس پيو گذاري، جيئن هڪ جاءِ تي فرمايائين ته:

Jeay Sindh
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پيرين آءُ نہ پڄڻي، ڏيھہ پريان جو ڏور
آيل ڪيئن رهندو پرينءَ ري

هئي طرف ڏسجي ٿو تہ آخر هن عاشق صادق کي پنهنجي مطلوب ۽ محبوب جي منهن منور جي ضرور زيارت ٿي آهي. جيئن پاڻ فرمايو اٿس تہ:

ساڄن سندي سونهن جي، آءُ ڳالھہ ڪريان ڪيهي
يا الله! مون سارينديءَ سپرين
ٿئو لطف لطيف چي، دوس آيو در پيهي
يا الله!....

هينئر تہ طالب پنهنجي مطلوب جي محبت ۾ هر وقت مست ۽ مستغرق رهڻ بعد جڏهن وصال ۾ وار جيتري وٿي محسوس ڪري ٿو يا مٿس لاڙ جي لڙ، مڪمل غالب رهي ٿي، تڏهن هو سخت پريشان ۽ بيقرار رهي ٿو ۽ جيستائين ڪيس ملاقات جو موقعو ملي يا پرينءَ جي پاسي ۾ پهچڻ جي هن کي سعادت حاصل ٿئي، تيستائين هو وري چند کي قاصد ڪري، پنهنجي دل کي تسڪين جي تنوار سان راضي رکي ٿو ۽ آخر حد کان زياده ذوق جي حالت ۾ وري ڪرهي (نفس) کي ڪارون ڪري، ڪيس پرين وٽ پهچائڻ لاءِ مورانڊين منٿون پيو ڪري. هينئر هن جو ڪرهو (نفس) جيڪڏهن اطمينان جي منزل کان اوري، سرڪشي جي منزل تي هوندو تہ اهو طالب کي طرحين طرحين تڪليفون ڏيندو، بلڪ ڪيس محبوب جي مشاهدي ماڻڻ ۾ مختلف مشڪلاتون ۽ مونجهارو پيو پيدا ڪندو. اهوئي سبب آهي جو شاه صاحب هڪ طالب جي حيثيت ۾ ان ڪرهي کي قابو ۾ آڻي ڪيس گيسر، هٺ ۽ هوڏ ڇڏڻ جي هدايتن سان گڏ ان کي چست چوبند ٿيڻ جون سنيون ۽ سهڻيون صلاحون پيو ڏئي تہ ڪيس وڏيون وکون وجهي پرين وٽ پهچائڻ ۾ گيسر نہ ڪرڻ گهرجي. پيو تہ ٺهيو مگر طالب هن کي لوڻائي لاءِ بجاءِ چندن چارڻ جون عجيب آچون پيو ڪري.

ڪرها ڪنسر چڙ، وڪ وڏندي ڀاء
منهنجو هلڻ اتهي، جتي جانب جاء
توکي چندن چاريان، ڀيو وڳ لائي ڪاء
ايهم آئ آناء، جڏهن هوندي ء رات هت مڙون.

نتيجي طور طالب جي ڀهڙين املهه هدايتن ڪرهي يا چانگي تي چڱو اثر ڪيو آهي ۽ هينئر ته هر فرد طالب سان گڏ ساڳئي مطلوب جو طالب پيو ڏسڻ ۾ اچي. چاڪاڻ ته هينئر ان ڪرهي کي خود مطلوب جي نينهن جي نانڪ لڳل پئي معلوم ٿئي. جيئن ته شاه صاحب فرمايو ته:

اٺ نه وڃي وڳ سين، چري نه چانگو
لڳس نانڪ نينهن جي، نهوڙيو نانگو
چڙي سير سانگو، رڙهي رند پرين جي.

آخر ۾ شاه صاحب هن راز کي به کولي بيان ڪيو آهي ته محبوب جي ماڻڻ لاء رڳو سڌ يا خواهش جو هئڻ ڪافي نه آهي، يا نينهن رڳو نياپن تي نه ٽيندو آهي، جنهن ۾ فقط قول درڪار هجي؛ مگر ان سان گڏ ذوق عمل جو هئڻ به طالب لاء تمام ضرروري آهي، جنهن جي ذريعي هو محبوب جو مشاهدو ماڻي سگهجي ٿو. ٻيء صورت ۾ ذوق عمل جي محرومي طالب جي حقيقي الفت لاء قاتل زهر جو ڪم ڏئي سگهي ٿي. اهوئي سبب آهي جو شاه صاحب طالب کي تلقين ڪري ڏو ته هو ڪرهي (نفس) کي اڳتي وڪ وڌائڻ جي هير وجهي ۽ هدايت ڪري. باقي رڳو سگهين سڌن ڪرڻ مان محبوب جي مشاهدي جي منزل ڪيئن ماڻي سگهبي؟ شاه صاحب ته واضح لفظن ۾ فرمايو ته:

سڌين سيڻ نه هون، نينهن نياپو نه ٿئي
آ مسوڻ جنين ميهڻو، پڙ تي سيئي پون
نينهن نياپو...

هن مان صاف ثابت ٿيو ته طالب لاءِ ذوق عمل سان گڏ قرباني جي وصف جو هئڻ به اشد ضروري آهي. اهڙيءَ صورت ۾ محبت جي ميدان ۾ پير پائڻ کان پوءِ پروانا پوئتي پير نه کندا آهن، بلڪ مري مات ٿي، ابدي زندگي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن، ڇاڪاڻ ته پڙ تي پوڻ کان پوءِ هنن لاءِ سونهن مهڻو هوندو آهي.

حاصل مطلب ته شاه صاحب سر ڪنڀات ۾ پنهنجي حقيقي محبوب جي محبت جي ڪماليت جو ذڪر ڪري، محض محبت کي ئي حاصلات جو صحيح حيلو ۽ وسيلو بنايو آهي.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

صرفي ۽ نحوي بناوتون

اعليٰ ۽ ارفع شاعر جي شاعريءَ جي هڪ خوبي اها به هوندي آهي ته، ان جي شعر ۾ لفظن ۽ محاورن، اصطلاحن ۽ پهاڪن جو صحيح استعمال هوندو آهي. هن جو شعر ان ساڄاهه جي ساک پريندو آهي ته شاعر، ٻوليءَ جي باريڪين جو اونهو اڀياس ڪيو آهي؛ ۽ ان جي مزاج ۽ ڪيفيت، صوتياتي نظام ۽ محاورن جي نوعيت کان پوريءَ طرح باخبر آهي. اسان جو عظيم شاعر شاه نه فقط شاعرن جو سرتاج آهي، پر ٻوليءَ جو به شاه آهي. لفظن ۽ محاورن جي سلسلي ۾ سندس شعر سند طور پيش ڪري سگهون ٿا. هن جيتوڻيڪ سنڌ جو چپو چپو گهميو ۽ ڏٺو، پرکيو ۽ پروڙيو هو، ان هوندي به سندس شعر لاڙي محاوري جو لافاني نمونو پيش ڪري ٿو. موجود لاڙي محاوري ۾، ميل جول جي ڪري ڪجهه قدر تبديلي آئي آهي، ۽ ٻوليءَ جي سيني محاورن ۽ لهجن ۾ ڪنهن حد تائين مرڪزيت پيدا ٿي آهي. پر قديم لاڙي محاورو صرفي ۽ نحوي بناوتن جي لحاظ کان قدري مختلف هو. هت اسين شاه صاحب جي رسالي جي سرڪنيات ۾ استعمال ٿيل صرفي ۽ نحوي بناوتن جو جائزو پيش ڪريون ٿا.

علم صرف:

جديد لسانيات جي لحاظ کان علم صرف يا صرفيات، علم لسان جي اها شاخ آهي، جنهن ۾ اهو ڏٺو ويندو آهي ته، لفظ ٻوليءَ ۾ ڪهڙي نموني ۽ ڇا جي ڪري جدا جدا روپ ۽ صورتون وٺن ٿا، يعني هي علم لفظن جي صورتن ۽ روپن، شڪلين ۽ نمونن سان بحث ڪري ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هرڪنهن ٻوليءَ ۾ هڪڙا لفظ اهي هوندا آهن، جن کي ٽوڙي نه سگهبو آهي، جهڙوڪ: ”گهَر.“ هن جا ٻه جزا ٿي سگهن ٿا، ”گهه“ ۽ ”ر“؛ پر ٻنهيءَ معنيٰ کان خالي آهي- يعني اسان لفظ ”گهر“ کي پڃي نٿا سگهون. اهڙن لفظن کي ”سادا“ لفظ به چيو ويندو آهي. ڪي اهڙا لفظ هوندا آهن، جن کي ٻن حصن ۾ پڃي سگهجي ٿو. ان جا به ٻه قسم ٿيندا آهن: هڪڙا اهي جن کي جيڪڏهن پڃبو تہ ان جا ٻئي حصا بامعنيٰ نظر ايندا، ٻيا اهي جن ۾ لفظن کي جيڪڏهن پڃبو ته هڪ حصو سالم هوندو، ته ٻيو سالم نه هوندو. هيٺين لفظن جا ٻه حصا آهن، جن ۾ ٻئي حصا مڪمل لفظ آهن ۽ پويون حصو اضافت جي معنيٰ ڏيکاري ٿو:

منهنجو: منهن+جو.
تنهنجو: تنهن+جو.
پنهنجو: پنهن+جو.

هتي ’منهن‘، ’مون‘؛ ’تنهن‘، ’تون‘ ۽ ’پنهن‘، پاڻ جي بدليل صورت آهي. شاهه صاحب جي رسالي ۾ پنهنجو جي بدران ’پاهجو‘ آيو آهي، جنهن ۾ ’پاهه‘، ’پاڻ‘ جي وڌيڪ ويجهو آهي.

ٻلا ٿي آهين، ٻري ٻلائيءَ **پاهجي**.

هن مان اهو به معلوم ٿيندو، ته شاهه صاحب جي رسالي ۾ غنان آواز گهٽ آهن. اهڙيءَ طرح ’تنهنجو‘ بدران ’تهجو‘ ڪتب آيل آهي:

چنڊ **تهجي** ذات، پاڙيان تا نه پريءَ سين.

هن مان معلوم ٿيندو ته شاهه صاحب ’پرين‘ بدران ’پري‘ آڻي ٿو- يعني ڪن هنڌن تي ’اين‘ بدران ’اي‘ آندل آهي. ٽين مصرع مان اهو به معلوم ٿيندو ته شاهه صاحب ’سان‘ بدران ’سين‘ آڻي ٿو. شاهه صاحب جي رسالي ۾ تڏهن، ڪڏهن وغيره ۾ به غنو آواز ڪونهي. يعني تڏهن جي بدران ”تڏهه“ ۽ ڪڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بدران ”ڪڏھ“ آيل آھي. ھيٺين مصرع ۾ ’ڪڏھن‘ بدران ’ڪڏھ‘ آيل آھي:

ڪڏھ ايرين سنھڙو، ڪڏھ ايرين ڪچ.

بالڪل اھڙيءَ طرح ’ڏانھن‘ بدران ’ڏاھ‘ آندل آھي. سر ڪنڀات جي ھڪ بيت جي مصرع ۾ ’ڏاھ‘ ھن طرح آيو آھي:

تو ڏاھ گھڻو نھاريان، تارا تيلاھ.

ھن مصرع ۾ تيلاھين جي بدران ’تيلاھ‘ آيو آھي. يعني لفظ جي آخري ’اين‘ جي بدران ’ ِم‘ آيو آھي. اھا صرفي سٽا ٻين لفظن ۾ بہ ملي ٿي، جھڙوڪ: ’جيڏاھين‘ جي بدران ’جيڏاھ‘؛ ’تيڏاھين‘ جي بدران ’تيڏاھ‘؛ ڪڏھين بدران ’ڪڏھ‘؛ ’اوڏھين‘ بدران ’اوڏھ‘؛ ’اتھين‘ بدران ’اتھ‘ ۽ ’ايھين‘ بدران ’ايھ‘ آندل آھي:

”سڄڻ جيڏاھ، تون تيڏاھ ايرين“

جيڏاھ وڳ وڌو، ايو ترسي اوڏھ

منھنجو ھلڻ اتھ، جتي جانب جاءِ.

ايھ اٿ اُناءِ، جنءَ، ھندي رات ھت مڙون.

سنڌي زبان جي صوتياتي نظام ۾ ڪيترا ئي آواز وسرڳ آھن، يعني انھن ۾ ’ھ‘ جو آواز ملي اھڙيءَ طرح شامل ٿي ويو آھي، جو اھي پنھنجي ليکي منفرد ’صوتيا‘ آھن؛ جھڙوڪ: ’ب‘ جو وسرڳ آواز ’ڀ‘، ’ت‘ جو وسرڳ ’ٿ‘، ’ج‘ جو وسرڳ ’جھ‘ آھي. اھڙيءَ طرح ’و‘ جو وسرڳ آواز ’وھ‘ آھي. پر شاھ صاحب جي رسالي ۾ وسرڳ آوازن جو استعمال گھٽ آھي. اھو ئي سبب آھي، جو ’اوھان جي‘ بدران ’اواھنجي‘ آندو ويو آھي:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

روز نهارن راهه، اکيون اواهنجي آسري.

ڪن جاين تي وري 'اوهان جو' بدران 'اهنجو' استعمال ٿيل آهي: يعني 'وهه' جي بدران 'هه' آندو ويو آهي:

اصل آهي **آهنجو**، ناليرو نڌان

لفظ 'هينئر' کي جيڪڏهن ٻن حصن ۾ ڀڃبو، ته 'هين' ۽ 'ار' ٻه حصا ٿيندا، جن مان ''هين'' بامعنيٰ آهي. جيئن ته شاه صاحب غنا آواز گهٽ ڏنو آئي، انهيءَ ڪري 'هين' جي 'اين' ڦري 'اي' ٿيو آهي ۽ 'هينئر' بدران 'هير' تي پيو آهي:

'هيڙي سڄڻ سارئا، ڪٿي هندم **هير**'

لاڙي لهجي جي هڪ خصوصيت هيءَ به آهي ته 'آن' جي بدران 'آن'' ۽ 'اون' بدران 'آن'' آندو ويندو آهي. اهو ئي سبب آهي، جو سر ڪنڀات ۾ 'چوانءَ'، 'چئڻن'؛ 'ڏيانءَ' بدران 'ڏيئن'؛ 'پايانءَ' بدران 'پاينءَ'؛ 'هوندم' بدران 'هندم'؛ ۽ 'هوندي' بدران 'هندي' آيو آهي:

چنڊ **چئڻن** حق، جي وڙهين جي وچرين.

آءٌ جي **ڏيئن** سنبها، چنچ چنڊ اپار

چندن **چارينءَ** جال، جي مون رات زساٿيين

چڏ جهوري، ڏي جهات، ته **هنديءَ** رات هت مڙون

هيڙي سڄڻ سارئا، ڪٿي **هندم** هير

هر ٻوليءَ ۾ ائين ٿيندو آهي، ته بنيادي لفظن ۾ ڦيرڦار ڪرڻ سان نوان لفظ جڙندا آهن. اهڙي نموني اسم ذات ٻه نهندا آهن، ته فعلن جون مختلف صورتون به جڙنديون آهن: مثلاً: 'ايڪ' ۾ 'يو' ملائڻ سان ٿيو 'لکيو'؛ 'م' ملائڻ سان ٿيو 'لکيم' وغيره.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اهڙيءَ طرح زمان مضارع وارن فعلن ۾ 'تو' گڏڻ سان زمان حال جو صيغو جڙي ٿو؛ مثلاً 'وڃان ٿو'، 'پڙهان ٿو' وغيره. پر 'هجان' ۾ اهو قاعدو نٿو لڳي. يعني 'هجان ٿو' بدران 'آهيون' چيو ويندو آهي. نه فقط ايترو، پر 'هجون' بدران 'آهيون' ۽ 'هجن' بدران 'آهن' بڻايو ويندو. شاهه صاحب وري 'آهن' بدران 'آهين' آڻي ٿو:

پلائي **آهين**، پري پلائيءَ پاهجي.

اهڙيءَ طرح هرهنڌ فعلن ۾ 'اِن' يا 'آن' بدران 'اِين'؛ ۽ 'اِين' بدران 'يين' آڻي ٿو. هيٺين مصرع ۾ 'ڏِيَن' بدران 'ڏِين' ۽ 'ٿِيَن' بدران 'ٿِيُن' آيل آهن. يعني 'آن' بدران 'اِين' آيو آهي:

سپاجها سِر چڙهئو، ڏوراپا نه **ڏين**
مون ڏي مدايون **ٿيين**، سڄڻ سڃاڻن ۾.

هيٺين مصرعن ۾ 'ڪرين' بدران 'ڪريين' ۽ 'ميڙين' بدران 'ميڙيين' آيو آهي:

جهاڳيندي جرپٽيون، متان **ڪريين** ڪٿ

'سپريان جي سٿ، مون کي نيٺي **ميڙيين**'

اهڙيءَ طرح ڪن ٻين فعلن جون صرفي صورتون به ڪجهه قدر بدليل نظر اچن ٿيون، مثلاً 'هجن' بدران 'هُون'؛ 'هجي' بدران 'هوئي'؛ 'وڃ' بدران 'وانءَ' يا 'ونءُ' آڻي ٿو:

مَر هيڪاندا **هون** پري، سانگ مَ وڃن سين.

هيڪانديءَ **هوئي**، سانگ نه پوي سڄڻين.

ميا محبوبن جي، هلي **وانءِ** حضور.

وهلي **ونءُ** مَ وهامي، رهه رات! **راڳديس** پريءَ کي

پوئين مصرع، هڪ وائيءَ مان ورتل آهي. ان ۾ ’رائنديس‘ لفظ عورت جي زباني چوايل آهي. ان مان معلوم ٿيندو ته شاهه وٽ عورت ۽ مرد جي فعل وارن صيغن ۾ فرق آهي. يعني زمان مستقبل ۾، زمان مستقبل جي ’س‘ فعلي پڇاڙيءَ اڳيان عورت جي حالت ۾ ’يَ‘ به آندي ويندي آهي؛ جهڙوڪ: ’ليڪ‘ مان ’لکنديس‘. انهيءَ اصول موجب ’رائڻ‘ مان ’رائنديس‘ آندل آهي. پر اتر واري لهجي ۾ اها ڳالهه ڪانه هوندي آهي.

علم نحو

ٻوليءَ ۾ لفظ هڪ ترتيب سان ملي، با معنيٰ ايڪو ناهين ٿا. انهيءَ ڪي جملو سڏيو وڃي ٿو. جيئن علم صرف يا صرفيات ۾ لفظن جي سٽا ۽ ساخت تي بحث هوندو آهي، اهڙيءَ طرح علم نحو ۾ جملن جي جوڙجڪ جو جائزو ورتو ويندو آهي. پر ڪن حالتن ۾ هڪ لفظ ئي با معنيٰ جملي جو ڪم ڏيندو آهي، جهڙوڪ ’پڙهائيندوسانس.‘ اهوئي سبب آهي، جو جديد علم لسان ۾ نحويات جو دارومدار لفظ تي آهي ۽ نه جملي تي. صرفيات ۾ لفظ جي سٽا ۽ ساخت جو بحث هوندو آهي، ۽ نحويات ۾ اهو جائزو ورتو ويندو آهي، ته لفظ پاڻ ۾ ڪيئن ملن ٿا، ۽ ڪهڙو ڪارج ڏين ٿا.

شاهه لطيف جي نحوي بناوتن جو جائزو وٺون ٿا ته معلوم ٿئي ٿو ته ان ۾ حالتي پڇاڙيون ’آ‘ ۽ ’ءُون‘ گهٽيون ڪم آيل آهن. هينئر اهو رواج گهٽو گهٽجي ويو آهي، مثلاً هن مصرع ۾ ’ماڳاءُ‘ جي معنيٰ آهي: ’ماڳ تان‘ يعني ’آءُ‘ پڇاڙي ’تان‘ جي معنيٰ ۾ آئي آهي:

مِيو تِه ماڳاءُ، ڏيهاڙي ڏارَ چري

هيٺين مصرع ۾ ڪم آيل لفظ ’مهاءُ‘ ۽ ’آ‘، ’سان‘ ۽ ’ءُ‘ اسر جي معنيٰ ڏئي ٿي. يعني ’مهاءُ‘ جي معنيٰ ٿيندي: ’منهن سان لڳاهه.‘

ميڻيون لهي مهاءُ، جي تو چانگا چيڻيون

ڪن هنڌن تي لفظ جي پوئين حرف تي ’آ‘ يا ’اِ‘ يعني زبر يا زير، ’۾‘، ’تي‘ يا ’جو‘ جي معنيٰ ڏين ٿا: هيٺين مصرع ۾ لفظ ’هيڪانديءَ‘ جي پويان ’آ‘ ’۾‘ جي معنيٰ ڏئي ٿي:

هيڪانديءَ هوئي، سانگ مَ پوي سڄڻين.

هيٺين مصرع ۾ لفظ ’اسورِ‘ ۾ پويان ’اِ‘، ’جو‘ جي معنيٰ آڻي ٿي:

الله لڳ اسورِ، ائان ٿي ٿي آءُ تون.

هيٺينءَ مصرع ۾ ’چوڏهينءَ‘ ۾ ’آ‘، ’جو‘ جي معنيٰ پيدا ڪري ٿي:

چوڏهينءَ چنڊ تون ايرين، سهسين ڪري سينگار.

هيٺين مصرعن ۾ لفظ ’ماڪيءَ‘ ۾ ’آ‘، ’جو‘ جي معنيٰ ڏئي ٿي:

’سڄڻ ماڪيءَ مِٺ، ڪَوڙا ٿين نه ڪڏهن‘

’سڄڻ ماڪيءَ ساهه، ڪَوڙا ٿين نه ڪڏهن‘

هيٺينءَ مصرع ۾ لفظ پريءَ جي ’آ‘ ۾ ’جو‘ جي معنيٰ سمايل آهي:

وڃي ويل سيڪهن، هيڙو پريءَ حضور.

هيٺينءَ مصرع ۾ لفظ ’اڱڻِ‘ جي پوئين ’اِ‘، ’۾‘ جي معنيٰ ڏئي ٿي:

اڱڻ آيام پيهي، يا الا! مون سارينديءَ سپرين.

سر ڪنڀات ۾ اهڙا ڪيترائي مثال ملن ٿا، جن ۾ ’آ‘ جو ۽ ’اِ‘ ’۾‘ جي معنيٰ ڏئي ٿو. نموني طور ڪجهه مثال پيش ڪيا ويا آهن. ڪن جاين تي لفظ جي پوئين ’اِ‘ تي جي معنيٰ ڏئي ٿي، ته ڪن هنڌن تي وري اسمن جي پويان ’اين‘ تي جي معنيٰ ڏيکاري ٿي، مثلاً:

رات سهائي پنون سنئين، پٺين وڏو پنڌ.

”پٺين“ معنيٰ پٺن تي.

سر ڪنڀات ۾ ضميري نشانين جو استعمال به تمام گهڻو ملي ٿو. اهي ضميري نشانيون اسمن ۽ فعلن سان به آهن، ته حرف ۽ ظرفن سان به گنڍيل آهن. اهڙي نموني جا ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا:

اڱڻ **آيام** پيهي، يا الا! مون ساريندي سپرين

هن مصرع ۾ ’آيام‘ ۾ ضميري پڇاڙي ’م‘ فعل جي پويان آئي آهي. معنيٰ آهي ’مون وٽ آيا‘. هيٺين مصرع ۾ لفظ ’ناهم‘ ۾ ضميري پڇاڙي ’مَ‘، ’ناهي‘ حرف جي پويان آئي آهي، جنهن جي معنيٰ نڪري ٿي: ”مون کي ناهي“.

ٻي ٻيٽي **ناهم** ٻر، اکيون اوانجي آسري.

هيٺين مصرع جي لفظ ’منجهم‘ ۾ ضميري پڇاڙي ’م‘ حرف جر ’منجهه‘ جي پويان آئي آهي، ۽ لفظ جي معنيٰ ٿيندي: ’مون منجهه‘ يا ’مون ۾‘.

وهي منجهم وڳ، ڪنوريءَ ڏار چري.

مٿين مثالن ۾ ضميري پڇاڙي ’م‘ آيل آهي. اهڙا ٻه ڪيترائي مثال ملن ٿا، جن ۾ ’س‘ ضميري پڇاڙي ٿي آئي آهي. هيٺين مصرع جي لفظ ’اوباهوس‘ ۾ ’س‘ ضميري پڇاڙي آئي. لفظ جي معنيٰ ٿيندي: اوباهيوس، معنيٰ: ’ان کي اوباهيو‘، يعني ’ان کي آيو ڪري ٻيهاريو‘. هن بيت ۾ ’چڪياس‘، ’س‘ ’آءَ‘ جي معنيٰ ڏني ٿي، ۽ ’لڳياس‘، ’پياس‘ ۽ ’ڪياس‘ ۾ ’س‘، ’ان کي‘ جي معنيٰ ڏني ٿي.

چانگي چٽي چڪياس، متاءَ اڪ نه آلهي
جه وهه گهٽا وهائيا، ان سين آر لڳياس
چوڏاري چندن وٽ، ٻچي ٻوجَ پياس
راڙي رتُ ڪياس، هن ڪڏاتوري ڪرهي.

هيٺين مصرع جي لفظ ’پياس‘ ۾ ’س‘ ان کي جي معنيٰ ڏني ٿي. يعني ’ان کي ياد پيا‘.

جڏهن سڄڻ ياد پياس، چرڪ چنائين هيڪڙي.

شاه صاحب جي رسالي جو اهڙي نموني جائزو وٺڻ تمام ضروري آهي. اهڙي قسم جي جائزي کان پوءِ ئي اسين، شاه صاحب جو مفهوم ۽ مطلب چڱيءَ طرح سمجهي سگهنداسون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

فعل جا صيغا ۽ انهن جو استعمال

فعل گرامر جي بنيادي اٺن لفظن مان هڪ آهي، جنهن جي وصف بيان ڪندي، گرامر جي ڄاڻن متفقه طور چيو آهي ته ”فعل اهو لفظ آهي، جيڪو جملي ۾ ڪنهن ڪم يعني هئڻ، ٿيڻ، پوڻ، سهڻ، ۽ ڪرڻ وغيره جي معنيٰ ڏيکاري ۽ منجهانئس ڪنهن به زماني جي خبر پوي.“

شاهه جي رسالي جي سر ڪنڀات ۾ جيڪي فعل جا قسم ليئن ٿا، اهي آهن فعل معاون، فعل لازمي، فعل متعدي معروف ۽ فعل متعدي مجهول. هن سر ۾ جتي مفرد فعل استعمال ٿيل آهن، اتي مرڪب فعل به موجود آهن. جيئن:

١. اپو ترسي: جيڏاهن وڪ ويو، 'اپو ترسي' اوڏهين.
٢. چڪي آئيو: چندن 'چڪي آئيو' ٻي ول نه وجهي وات.
٣. ڪندو هل: ها هر 'ڪندو هل' ته ڪجايون ڪرن ڪي.
٤. چري چل: آهر ۾ ايلاچيون، چندن 'چري چل.'

هن سر جي بيتن ۾ جتي اوپاهڻ، وماسڻ، ڪجائڻ، ساڳاهڻ، مهڻ، وڏوڙڻ، رانئڻ، آنئڻ ۽ ونئڻ وغيره جهڙين پراڻين ۽ نج سنڌي مصدرن مان نڪتل فعل جي صيغن جو استعمال ڪيو ويو آهي، اتي چند غيرسنڌي مصدرن مان نڪتل فعل جي صيغن جو به استعمال ڏڪيل آهي. جهڙوڪ:

ايئين اٿ 'اُثاءِ'، جيئن هوندي رات هٿ مڙان.

آهر ۾ ايلاچيون، چندن چري 'چل.'

تارا ڪتيون تائب ڏيا، 'ديکيندي' دلبر.

مختلف رسالن ۾ ذيل ٻيتن موجب هن سر ۾ فعل جي مفرد خواه مرڪب صيغن جو تعداد ٢٨٠ آهي، جيڪي ١٥٠ مختلف مصدرن مان نڪتل آهن. جن جو تفصيل هن ريت آهي:
امر حال ٤٢، امر استقبال ١٤، نهي ٣، حال ١٠، حال استمراري ٦، ماضي معطوفي ٤٠، ماضي مطلق ٩٧، ماضي استمراري ٢، ماضي قريب ١، ماضي متشڪي ١، مستقبل ١٤ ۽ مضارع جا ١٥٠ صيغا آهن.

هن سر ۾ ڪم آيل فعل جي صيغن ڪي جاچي ڏسبو ته انهن ۾ ڪئين عجيب ۽ انوکيون ترڪيبون ڏسڻ ۾ اينديون، جيڪي يا ته ڀٽائي عليه الرحمة ۽ سندس همعصر شاعرن جون يا انهن کان اڳ ـِـن شاعرن جون ايجاد ڪيل آهن.

١. فعل مضارع واحد غائب جي صيغي جو 'ي' کان سواء استعمال.

جيئن:

ڪياڙي تڙ وري، ايي تڙ 'واجهاء.'

'ڪاء' نه ڪٺهار، چندن جا چوپا ڪري.

توکي چندن چاريان، پيو وڳ لائي 'ڪاء.'

ڪنڌاتورو ڪرهو، لکيو لائي 'ڪاء.'

ماء مهنجي ڪرهي، پڌر پڳ نه 'لڳ.'

مٿين مصرعن ۾ استعمال ٿيل فعل واجهاء، ڪاء، ڪاء، ڪاء ۽ لڳ، اصل ۾ واجهائي، ڪائي، ڪائي، ڪائي ۽ لڳي آهن. جن جي 'ي' ڪيرائي پوء ڪم آندا ويا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

٢. مضارع غائب ۽ حاضر جي صيغن ۾ همزي 'ء' جي جاءِ تي 'ڻ' جو استعمال.

جيئن:

جو مون رات 'رساڻي'، نيئي ساجن ساڻ.

ترت 'رساڻي' توڙ، پلاڻيو نه پرينءَ مڙي.

چندن چاريئين جال، جي مون رات 'رساڻيين.'

سندي پيءُ پچار، جي مون رات 'رساڻيين.'

مٿين مصرعن ۾ استعمال ٿيل فعل، 'رساڻي ۽ رساڻيين' اصل ۾ 'رسائي ۽ رسائيين' آهن، جن جو همزو ڪيرائي ڻوءِ ڪم آندا ويا آهن.

٣. 'ماضي مطلق' واحد غائب جي صيغي ۾ 'ي' جي جاءِ تي 'ڻ' جو استعمال.

جيئن:

سورج شاخون جهڪيون، 'ڪوماڻو' قمر.

'ڪوماڻو' ڪپور، واجهائيندين پرين ڪي.

مٿين ٻنهي مصرعن ۾ 'ڪوماڻو' لفظ فعل ماضي مطلق جو صيغو آهي، جيڪو اصل ۾ 'ڪومايو' آهي، ۽ هتي سندس 'ي' ڪيرائي، ان جي جاءِ تي 'ڻ' جو استعمال ڪيو ويو آهي.

٤. 'ماضي مطلق' جي صيغن جو 'ماضي معطوفي' جي معنيٰ ۾ استعمال.

جيئن:

پور نه چري پور، 'چڏيو' تور تڪون ڪري.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اگر ’آيو‘ نه ڪري، پاهوري پچار.

سپاجها سر ’چڙهيو‘ ڏوراپو نه ڏين.

ڪڏاتورو ڪرهون، ’لڪيو‘ لائي ڪاء.

مٿين مصرعن جو جيڪڏهن نثر ڪبو ته هيئن ٿيندو: ’پور، پور (ڪي) نه (ٿو) چري، (هو) تور (ڪي) چڏي، (پوء) تڪون (پيو) ڪري.‘

اگر (تي) ’اچي‘، (پوء) پاهوري (جي) پچار نه (ٿو) ڪري.
سپاجها، سر (تي) ’چڙهي‘، (پوء) ڏوراپو نه (ٿا) ڏين.
ڪڏاتورو ڪرهو ’لڪي‘، (پوء) لائي (ٿو) ڪائي.
هائي مٿين مصرعن ۽ ان جي نثر تي غور ڪبو ته معلوم ٿيندو ته مصرعن ۾ نمبروار ’چڏيو‘ ’آيو‘ ’چڙهيو‘ ۽ ’لڪيو‘ ماضي مطلق جا صيغا آهن، جيڪي هتي ماضي معطوفي لاء ’چڏي‘ ’اچي‘ ’چڙهي‘ ۽ ’لڪي‘ جي معنيٰ ۾ استعمال ٿيل آهن. ساڳئي سر جي بيتن ۾ هيٺ ڏنل مصرع، مٿين بحث لاء دليل آهي:
”چڏي سر سانگو، رڙهي راهه پرينءَ جي.“

٥. ’ماضي مطلق‘ جي صيغن جو ’زمان حال‘ جي معنيٰ ۾ استعمال.

جيئن:

پلاڻيان ’پيو‘ اولاڻيو نه اٿي.

مٿين مصرع جو نثر ڪبو ته هن طرح ٿيندو: پلاڻيان (ٿو) (نه) ’پوي ٿو‘ (۽) اولاڻيو (وري) اٿي نه (ٿو.)

هائي نظم ۽ نثر کي نگاه ۾ رکي غور ڪبو ته ڏسڻ ۾ ايندو ته نظم ۾ ’پيو‘ لفظ ’فعل ماضي مطلق‘ جو صيغو آهي، جيڪو هتي ’زمان حال لاء ’پوي ٿو‘ جي معنيٰ ۾ ڪم آندو ويو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

٦. 'مضارع' جي صيغن جو 'زمان حال' جي معنيٰ ۾ استعمال.

جيئن:

اڱڻ آيو نه 'ڪري' ڀاڱوري ڀچار.

سڀاجها سر چڙهيو، ڏوراپو نه 'ڏين.'

ڪڏاتورو ڪرهو، لڪيو لاٿي 'ڪاءِ.'

'پلاٿيان' ڀي‍ءِ‍و، اولاڻيو نه 'اٿيءِ.'

مٿين مصرعن جو نثر ڪبو ته هيئن ٿيندو:

اڱڻ (تي) اچي، (ڀوءِ) ڀاڱوري (جي) ڀچار 'نه ٿو ڪري'

سڀاجها سر (تي) چڙهي، (ڀوءِ) ڏوراپو 'نه ٿا ڏين.'

ڪڏاتورو ڪرهو لڪي، (ڀوءِ) لاٿي 'ٿو ڪاٿي.'

'پلاٿيان ٿو' (نه) ڀوي (ٿو)، (۽) اولاڻيو (وري) 'اٿيي نه ٿو.'

هينئر نظم ۽ نثر ٻنهي کي سامهون رکي خيال ڪبو ته ڏسڻ ۾ ايندو ته نظم ۾ نمبروار 'ڪري'، 'ڏين'، 'ڪاءِ'، 'اٿيي' ۽ 'پلاٿيان' مضارع واحد غائب، جمع غائب، ۽ واحد متڪلم جا صيغا آهن، جيڪي هتي 'زمان حال' لاءِ 'ٿو ڪري'، 'ٿا ڏين'، 'ٿو ڪاٿي'، 'اٿيي ٿو' ۽ 'پلاٿيان ٿو' جي معنيٰ ۾ استعمال ڪيا ويا آهن.

۷. 'مضارع' جي صيغي جو 'حال استمراري' جي معنيٰ ۾ استعمال.

جيئن:

ڀور نه چري ڀور، ڇڏيو نور 'تڪون ڪري.'

هن مصرعه جو نثر هيئن ٿيندو.

ڀور، ڀور (کي) نه (ٿو) چري، (۽ اهو) نور (کي) ڇڏي (ڀوءِ) 'تڪون (پيو) ڪري.'

هاڻي نظم ۽ نثر ٻنهي کي جاچڻ سان اهو معلوم ٿي ويو ته 'تڪون ڪري' 'فعل مضارع واحد غائب' جو صيغو آهي، جيڪو هتي 'تڪون پيو ڪري' جي معنيٰ ۾ 'حال استمراري' لاءِ استعمال ٿيل آهي.

٨. 'مطلق' ۽ 'مضارع' جي صيغن جو 'مستقبل' جي معنيٰ ۾ استعمال.

جيئن:

اٿـي اڙائيندس، 'ڇـڏيـو' تـه 'ڇيڪ ٿـيـو!'

ڪٽ نه ڪندو ڪاءِ، 'پلاٽيو' ته پرين ۾ 'مڙئي.'

هنن مصرعن جو نثر هن طرح ٿيندو:

اٿي، (آءٌ ڪي) اڙاءِ، (جي) 'ڇڏيندين' (ته) 'ڇيڪ ٿيندو.' (پي) ڪا (ٻه) ڪٽ نه ڪندو، 'پلاٽيندين' (ته) پرين ۾ (ڪي) 'مڙندو.'

مٿين مصرعن ۾ انهن جي نثر تي غور ڪبو ته معلوم ٿيندو ته، 'ڇڏيو'، 'ڇيڪ ٿيو'، ۽ 'پلاٽيو'، 'ماضي مطلق' جا صيغا آهن ۽ 'مڙئي' 'مضارع' جو صيغو آهي، جيڪي سڀ زمان مستقبل لاءِ، 'ڇڏيندين'، 'ڇيڪ ٿيندو' 'پلاٽيندين' ۽ 'مڙندو' جي معنيٰ ۾ استعمال ٿيل آهن.

٩. 'مضارع' جي صيغي جو 'امر استقبال' جي معنيٰ ۾ استعمال.

جيئن:

ميـا مـيـچ منٿ، اچ منهنجي ڪرها!
جها ڳينڌي جر پٽيون، متان ڪريين ڪٽ،
سڄڻيان جي سٽ، مون ڪي نيئي 'ميڙيين.'

مٿئين بيت جي آخري مصرع ۾ ڪم آيل فعل 'ميڙيين'، 'فعل مضارع واحد حاضر' جـو صيغو آهي، جيڪو هتي 'ميڙجان' يا

’ميڙج‘ جي معنيٰ ۾ ڪم آيل آهي، جيڪو ’امر استقبال‘ جو صيغو آهي.

١٠. فعل معاون جي جاءِ تي بنيادي فعل جي صيغن جو استعمال.

جيئن:

جيڏاهن وڳ ويو، ’اڀو ترسي‘ اوڏهين.

ڪنڀاتڙي تڙ وري، ’ايي‘ تڙ ’واجهاءِ‘.

نيٺ ڇنايو نت، ’ايو‘ اوڏاهين ’اسري‘.

لاڻيو لنؤ لطيف ڇئي، ’ابنو‘ ماڳ ’مري‘.

مٿين مصرعن جو نثر ڪبو ته هن طرح ٿيندو:

جيڏاهن وڳ ويو (هي به) اوڏاهن پيو ترسي.

ڪنڀاتڙي تڙ (تي) وري (آهي) (۽ هاڻي) تڙ (تي) ’پيئي واجهائي.‘

(هو) نت نيٺ ڇنائي، اوڏاهين ’پيو اسري.‘

لطيف (ٿو) چئي (ته) (هو) لنؤ لائي، (پوءِ) (ان) ماڳ (تي) ’پيو مري.‘

هاڻي جيڪڏهن مٿين مصرعن ۽ سندن نثر تي غور ڪبو ته معلوم ٿيندو ته ’اڀو ترسي‘، ’ايي واجهائي‘، ’ايو اسري‘ ۽ ’ابنو مري‘ هتي ’پيو ترسي‘، ’پيئي واجهائي‘، ’پيو اسري‘ ۽ ’پيو مري‘ جي معنيٰ ۾ استعمال ٿيل آهن ۽ انهن ۾ نمبروار ’بنيادي فعل‘ جا صيغا ’اڀو‘، ’ايي‘، ’ايو‘، ۽ ’ابنو‘، ’معاون فعل‘ جي صيغن ’پيو‘، ’پيئي‘، ’پيو‘ ۽ ’پيو‘ لاءِ ڪم آندل آهن.

١١. ’جمع اسم‘ جي پڇاڙيءَ ۾ ”ن“ وڌائي، ’واحد فعل‘ کي ’جمع فعل‘ جي بدران ڪم آڻڻ.

جيئن:

سهسين ’سڄڻ‘ ’ايري‘ چوراسي ’چندن.‘

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

واحد مان جمع ٺاهڻ جي اصول موجب ’سج‘ ۽ ’چنڊ‘ جو جمع ’سج‘ ۽ ’چنڊ‘ آهي. پر شاه صاحب جمع کي وڌيڪ ڏکو ڪرڻ لاءِ ان جي پڇاڙيءَ ۾ ’ن‘ وڌائي، سج ۽ چنڊ کي سِجن ۽ چنڊن بنائي، سندن ’جمع فعل‘ ’اُڀرن‘ کي ’واحد فعل‘ ’اڀري‘ ۾ تبديل ڪري ڇڏيو آهي.

هاڻ ظاهر ٿيو ته سجُ ۽ چنڊُ جو جمع، سجَ ۽ چنڊَ استعمال ڪجي ها ته مٿين مصرع هيئن هجي ها:

سهسين سج ’اڀرن‘، چوراسي ’چنڊَ‘.

پر سج ۽ چنڊ جمع جي آخر ۾ ’ن‘ وڌائڻ سان ’اڀرن‘ ’فعل جمع‘ جو ’ن‘، ’ي‘ ۾ تبديل ٿي ويو ۽ مصرع هيئن ٿهي پيئي:

سهسين ’سجن اڀري‘، چوراسي ’چنڊن‘.

هي طريقو هاڻ اسان لاءِ هڪ اصول يا قاعدو بنجي پيو آهي.

١٢. ’فعل متعدي معروف‘ جي صيغن جو ’فعل متعدي مجهول‘ جي معنيٰ ۾ استعمال.

جيئن:

وڪ ڪِرِ وسرياءِ، ’ڀڃو‘ جيئن ڳهاٽي وهين.

اٽ نه وڃي وڪ سين، ’ڀڃو‘ نه ڇري ڀور.

مٿين مصرعن تي غور ڪبو ته ’ڀڃو‘ فعل، جيڪو ’فعل متعدي معروف‘ جو صيغو آهي، سو هتي ’فعل متعدي مجهول‘ لاءِ ’ڀڃجي‘ جي معنيٰ ۾ ڪم آيل آهي. اڃا به وڌيڪ غور ڪبو ته معلوم ٿيندو ته ٻنهي مصرعن ۾ فاعل بلڪل گم آهي، ۽ ان جي جاءِ ’نون‘ ۽ ’هو‘ مفعول (جيڪي هيٺ لڪل آهن)، جاءِ ڏيو ويٺا آهن.

١٣. تجنيس فاعلي.

ڪنهن شعر ۾ جيڪڏهن ’فعل‘ ۽ ’فاعل‘ جي لفظن جا پهريان اکر پاڻ ۾ همجنس هجن ته ان کي ’تجنيس فاعلي‘ چئبو آهي. هن سر ۾ اهڙا ڪافي مثال آهن، جن مان چند ڏجن ٿا:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

	فعل	فاعل	مصرع
الف-	تون	تڙين	توڙي 'تڙين' 'تون'، ياالا! تو در توء نہ ڇڏيان.
ب-	واهي	وڏوڙا	خبر ني کيٿ ڏٿين کي، 'وڏوڙا' 'واهي'.
ج-	سڄڻ	ستا	'سڄڻ' 'ستا' ولهہ ۾، چوڙا پري ڪپور.
د-	پوڄ	ٻچي پياس	چوڏاري چندن وڻ، 'ٻچي پوڄ پياس.'
هہ-	اٿين	اوڀايوس	'اوڀايوس' 'اٿين'، لطف ساڻ لطيف چئي.
و-	جوهر	جهڪو تيو	'جهڪو تيو' 'جوهر'، جانب جي جمال سين.

۱۴. تجنيس مفعولي.

ڪنهن بہ شعر ۾ جيڪڏهن، فعل ۽ مفعول جي لفظن جا منڊ وارا اکر همجنس هجن تہ ان کي 'تجنيس مفعولي' چئبو آهي. هن سر ۾ انهيءَ تجنيس جا ڪئين مثال موجود آهن، پر ڏيگهہ ٿي نہ پوي، ان ڪري چند مثالن تي قناعت ڪجي ٿي:

	مفعول	فعل	مصراعون
الف-	چندن	چاريان	توکي 'چندن' 'چاريان'، ٻيو وڳ لائي ڪاء.
ب-	وکون	وجهہ	ڪرها ڪسر چڏ، 'وکون' 'وجهہ' وڏنديون.
ج-	پرين	پس	اپر چنڊ 'پس' 'پرين'، تو اوڏا مون ڏور.
د-	ڏانگو	ڏهوڙيو	لگس ناڏڪ نينهن جي، 'ڏهوڙيو' 'ڏانگو'.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هـ –	ڏانوڻ	ڏانئيس	'ڏانوڻ' ٽيئن ۾ 'ڏانئيس'، جيئن چري ۽ چنگهي پٽو.
و –	ڳڇ‌ڇ	ڳرهيان	ٽـي ورونـهـڻ ويـر، 'ڳڇ‌ڇ' 'ڳرهيان' ڪن سان.
ز –	چڳيون	چاڙي	ٽمان 'چـاڙي' 'چڳيون'، مٿي رتو من.
ح –	ڪاڏو	ڪوڙيو	وڏڻ ۽ واء، ڪرهي 'ڪاڏو' 'ڪوڙيو'.
ط –	ڏوراپو	ڏين	سپاجها سر چڙهيو، 'ڏوراپو' نہ 'ڏين'.

١٥. تجنيس مڪمل.

جيڪڏهن ڪنهن بہ شعر ۾ فعل، فاعل ۽ مفعول جي لفظن جا پهريان اکر پاڻ ۾ همجنس هجن تہ ان کي 'تجنيس مڪمل' چئبو آهي. هن سر ۾ بہ اهڙا مثال لڀن ٿا، جن مان چند هيٺ ڏجن ٿا:

	فاعل	مفعول	فعل	مصرعون
الف –	ڪير	ڪامڻ	ڪندي	تنهن 'ڪامڻ' 'ڪندي' 'ڪير' جو مونهين وٿ مس رهي.
ب –	پرين	پاڻ	پسايو	اونـڌاهي اڌ رات جو 'پرين' 'پسايو' 'پاڻ'.
ج –	ڪنين	ڪامڻ	ڪياء	'ڪنين' 'ڪامڻ' 'ڪياء'، هڏو جيئن گهاٽي وهين.
د –	چانگي	چٽ	چکي	'چانگي' 'چکي' 'چٽ' تہ پوء نہ رهندو پنڌ ري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لغت

نهايت افسوس سان چوڻو ٿو پوي ته جنهن سنڌي ٻوليءَ کي، شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ سينگاري ۽ سنواري قوم جي اڳيان پيش ڪيو، اها زبان اڄڪلهه متروڪ ٿيندي پئي وڃي. ان جو سڀ کان مکيه ۽ وڏو سبب اهو آهي، جو شاه جي رسالي جي ڪا به مستند لغت، اڃان تائين منظرِ عام تي ڪانه آئي آهي. لغت جي نه هئڻ سبب رسالي جي معنيٰ جي پيچيدگين کي پروڙڻ مشڪل ٿيو پوي، تنهنڪري عام پڙهيل ماڻهن جي رسالي سان دلچسپي ڏينهون ڏينهن گهٽ ٿيندي پئي وڃي. ممڪن آهي ته شايد ڪو زمانو اهڙو به اچي، جو شاه جي سنڌيءَ کي سمجهڻ وارو هڪ ماڻهو به باقي نه رهي. آءٌ ۽ اوهين، ڏسون پيا ته موجوده دور ۾، اسان جي سنڌي زبان ۾، ڌارين ٻولين جي لفظن جي استعمال جي ڀرمار ٿيندي پئي وڃي، ۽ سنڌيءَ جا پراڻا لفظ ۽ اصطلاح متروڪ ٿيندا پيا وڃن.

اهو آءٌ قبول ڪو ڪريان ته، سنڌي زبان ۾ جي ٻين ٻولين جا ڪي ضروري لفظ شامل ڪيا وڃن ته ان ۾ پاڻ اسان جي ٻوليءَ جي شاهوڪاريءَ ۾ اضافو ٿيندو، پر اهو ڪنهن به طرح جائز نه آهي ته اهي ڌارين زبان جا لفظ، اصلوڪن ۽ پراڻن سنڌي لفظن جي جاءِ تي استعمال ڪيا وڃن، ۽ پراڻن سنڌي لفظن ۽ اصطلاحن جو استعمال ترڪ ڪيو وڃي، جيئن اڄڪلهه ٿي رهيو آهي. ڌارين ٻولين جا عام خاص لفظ، پراڻن سنڌي لفظن جي بدران استعمال ڪرڻ سان، سنڌيءَ جا اهي پراڻا لفظ ۽ اصطلاح متروڪ ٿيندا پيا وڃن. ۽ جيڪڏهن اها رفتار جاري رهي

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ته پوءِ اهو ڏينهن پري ڪونهي جو سنڌي زبان، پنهنجي اصلوڪي شڪل و صورت، ميناج ۽ صلاحيت وڃائي، هڪ پٺي نئين ۽ بلڪل مختلف روپ ۾ ظاهر ٿئي، جيڪو سنڌس اصلي حيثيت جي صفا ابتڙ هجي.

موجوده دور جي اديبن جي اجتماع ۾، آءٌ چٽي طرح ڏسي رهيو آهيان ته جيڪڏهن ڪو شاعر، مشاعري يا مڪالمي جي ڪنهن به محفل ۾ شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي زبان استعمال ٿو ڪري ته، ان کي داد اصل ڪونه ٿو ملي، پر جي ڪو شاعر گهٽي کان گهٽا عربي، فارسي ۽ اردو لفظ استعمال ٿو ڪري ته ان تي داد ڏيڻ وارن جا ڪاڪڙا ڪريو پون؛ گويا اڄڪلهه جا اديب حضرات، انهي سرتوڙ ڪوشش ۾ مصروف آهن ته، ويچاري سپاجهي سنڌي زبان کي سندس اصلوڪي پڙ ي، ڪنجري ۽ پانڌٽي جي عيوض، ڪيس ٽاپ ليس بڪني ۽ بيل باٽم سان آراسته ڪري، زبان کي مڪمل طور تي تبديل بنائي، سندس اصل شڪل صورت کي بگاڙي ڪيس هڪ بلڪل نئين ۽ مختلف روپ ۾ دنيا جي اڳيان پيش ڪجي. انهي دعوى جي ثبوت ۾ جيڪڏهن صرف اڄوڪي اجتماع تي نظر ڪندؤ ته به چٽيءَ طرح معلوم ٿي ويندو ته، گهڻو ڪري سڀ اديب حضرات، اها ٺيٺ نئين سنڌي زبان استعمال ڪري رهيا آهن. پيا ته نهيو، پر آءٌ، جيڪو پاڻ کي شاه صاحب جي پراڻي زبان جو حامي ۽ طرفدار ٿو سڏايان، سو به مجبوراً اها تبديل سنڌي استعمال ڪري رهيو آهيان، ڇو جو مون کي اهو يقين آهي ته، جيڪڏهن آءٌ شاه صاحب واري پراڻي زبان ڳالهائيندس ته نه صرف اها گهڻن ماڻهن جي سمجهه کان بالاتر هوندي، پر هي ڪچهري به بور ٿي پوندي ۽ مون کي به داد بلڪل ڪونه ملندو.

انهي مختصر تمهيد کان پوءِ، آءٌ شاه جي سر ڪنڀات ۾ استعمال ڪيل هڪ اهڙي لفظ تي تبصرو ڪندس، جيڪو اڄڪلهه جي زبان ۾ بلڪل متروڪ ٿي ويو آهي، ۽ ڪٿي به استعمال

Jeay Sindh
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪونه ٿو ٿئي. اهو لفظ آهي ’آمارو‘ شاهه صاحب سر کنڀات ۾ فرمائي ٿو ته:

اَڄ پڻ ’آمارو‘ چوڏهيءَ ماهه چنڊ جو
مون گهر مون پرين جي اچڻ جو وارو
سڄڻ سويارو، پيچ پنيءَ گهر آئيو.

انهي لفظ ’امارو‘ جي متروڪ ٿيڻ جو هڪ خاص سبب اهو به آهي ته انهي لفظ جي معنيٰ صحيح طور تي ڪانه ڪئي وئي آهي. لغت جي سڀني عالمن، جهڙوڪ: شمس العلماء مرزا قليچ بيگ، پيرومل مهرچند آڏوائيءَ، ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ، مسٽر شاهواڻيءَ ۽ ڊاڪٽر نبي بخش صاحب بلوچ جن سڀني ’امارو‘ جي معنيٰ، ايرڻ جي سنبت، تياري، چمڪاٽ وغيره ڪئي آهي. مرزا قليچ بيگ ۽ پيرومل انهي لفظ جي پڙهڻي ’امارُو‘ ڪري لکي آهي. ڊاڪٽر ٽرمپ ته اصل متن ۾ ئي ’آپارو‘ لکيو آهي.

جيتوڻيڪ لغت جي طالب علم لاءِ، ڪنهن لفظ جي معنيٰ تي غور ڪرڻ کان اڳ ۾، انهي لفظ جي صحيح پڙهڻيءَ تي به ڪجهه ويچار ڪرڻو آهي، ۽ ڪافي غور و خوض کان پوءِ مطلوبه لفظ جي درست پڙهڻي مقرر ڪري، پوءِ سندس معنيٰ تي بحث ڪرڻو آهي. منهنجي لاءِ هن محفل ۾، انهي لفظ جي پڙهڻيءَ تي بحث ڪرڻ مشڪل آهي، ڇو جو ائين ڪرڻ سان هي مقالو ڊگهو ٿي ويندو، تنهنڪري صحيح پڙهڻيءَ جي بحث کي نظرانداز ڪندي، آءٌ اهو فرض ٿو ڪريان ته اصل پڙهڻي ’آمارو‘ آهي. جيتوڻيڪ لغت جي سڀني عالمن، انهي لفظ جي اما ڻي معنيٰ، يعني آيرڻ جي تياري وغيره ڪئي آهي، ليڪن مون کي سائن ٿورو اختلاف آهي. اختلاف جو سبب هي آهي ته جيڪڏهن بيت جي سباق سباق تي نظر ڪجي ٿي ته معنيٰ ٺهڪي نٿي اچي، ڇاڪاڻ جو هڪ ته، چوڏهين جي رات جو چنڊ، سڄ لهڻ سان ئي ظاهر ٿيو بيٺو هوندو آهي. سڄ لهڻ کان پوءِ پهرين اونداهه ٿئي، پوءِ افق ۾ چنڊ جي نڪرڻ جو شعاع

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

يا چمڪاٽ ڏسڻ ۾ اچي، ۽ پوءِ چنڊ ظاهر ٿئي ته اهي سڀ ڪم چوڏهينءَ جي رات يا ان کان اڳين تاريخن ۾ بلڪل ڪونه ٿين. البت چوڏهينءَ کان پوءِ وارين تاريخن ۾ ائين ٿيندو آهي. تنهنڪري جنهن صورت ۾ ذڪر چوڏهينءَ جي رات جو آهي، تنهن صورت ۾ 'آمارو' جو ڪو سوال ئي پيدا ڪونه ٿو ٿئي. تنهن کان سواءِ شاهه صاحب ٻين ڪيترن بيتن ۾، خاص طرح سر ڪيڏارو ۾ به چنڊ جي نڪرڻ کان اڳ ۾ واري شعاع يا چمڪاٽ جي افق تي ظاهر ٿيڻ جي لاءِ لفظ 'ناسيندي' ڪم آندو آهي، مثلاً:

ناسيندي نگاهه، ڦيرين ڪج ڦرڻ تي.

ٻيو ته انهي بيت جي آخري سٽ ۾، شاهه صاحب، پنهنجي دوست جي اچڻ جو وقت، واضح طور تي ڄاڻايو آهي ته، "سڄڻ سويارو، پيچ پنيءَ گهر آئيو." ظاهر آهي ته پيچ پنيءَ جي معنيٰ آهي، رات جو پوئيون حصو يا آسُر جو وقت. پوئينءَ رات يا پيچ پنيءَ جي وقت، چوڏهينءَ جي رات جي چنڊ جي اڀرڻ جي تياري يا سنبت کي ڪو به عقل سليم تسليم ڪو نه ڪندو. جيڪڏهن انهي نڪته نگاهه سان سڄي بيت جي معنيٰ ڪبي ته اها ٿيندي ته "اڄ رات چوڏهينءَ جي چنڊ، اڀرڻ جو سعيو يا سنبت ڪئي آهي. سانجهيءَ منهنجي دوست جو منهنجي گهر اچڻ جو وارو آهي، تنهنڪري آسُر مهل منهنجو سونهن ۽ سوڀيا وارو سڄڻ منهنجي گهر اچي ويو." وچ ۾ هڪڙو معترضه جملو عرض ڪريان ته سڀني رسالن ۾ لفظ سوڀارو ڪم آندل آهي. جنهن جي معنيٰ ٿيندي، 'فاتح.' ليڪن اصلي لفظ 'سوڀيارو' آهي، يعني سوڀيا وارو يا سهڻو. انهي جملي معترضه کان پوءِ اصل بحث ڏي رجوع ڪندي عرض ڪندس ته جيڪڏهن اهو تصور ڪجي ته شاعر پنهنجي دوست جي انتظار ۾، اهو بيت سڄ لهڻ مهل چيو آهي ته پوءِ بيت جي آخري مصرعه انهي خيال جي تڪذيب پئي ڪري، ڇو جو بيت جي آخري سٽ ۾،

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شاهه صاحب واضح لفظن ۾ اهو اعلان ڪيو آهي تہ:

سڄڻ سوڀارو، ٻيڇ ٻنيءَ گهر آئيو.

ظاهر آهي تہ انهي مصرع ۾ شاهه صاحب ماضيءَ جو صيغو استعمال ڪيو آهي. جيڪڏهن شاعر اهو بيت سچ لٿي مهل چوي ها تہ پوءِ آسُر جي وقت لاءِ ماضيءَ جو صيغو استعمال ڪرڻ نہ صرف ناجائز بلڪہ بلڪل غلط ٿي پوي ها، ۽ جيڪڏهن شاهه صاحب کي سڄڻ جي اچڻ جو آسرو هو تہ هو 'آيو' جي بجاءِ 'ايندو' استعمال ڪري ها، ڇاڪاڻ جو اهڙي حالت ۾ مستقبل جو ئي صيغو استعمال ڪرڻ جائز ۽ درست هوندو آهي.

تنهنڪري منهنجي راءِ موجب معقول معنيٰ اها پئي لڳي تہ ”چوڏهينءَ جي رات، شاعر جي گهر ۾ محبوب جي اچڻ جو وارو هو، تنهنڪري شاعر سڄي رات سندس انتظار ڪيو. آخر پوئين رات، جڏهن چوڏهينءَ جو چنڊ لهڻ يا آخري منزل تي وڃڻ جو سعيو يا سنبت يا تياري ڪري رهيو هو، ان وقت محبوب شاعر جي گهر اچي ويو“ ۽ شاعر پنهنجي دوست کي ڏسي خوشيءَ مان اهو بيت چيو. جيڪڏهن بيت جي اها معنيٰ مقرر ڪبي تہ پوءِ 'آمارو' لفظ جي معنيٰ تہ برابر سنبت ۽ سانباهو نڪرندي، ليڪن اها سنبت ۽ تياري اچڻ جي يا اُڀرڻ جي نہ، پر وڃڻ جي يا لهڻ جي هوندي.

جيڪڏهن شاهه صاحب جي رسالي جو تقابلي مطالعو ڪرڻ کان پوءِ، خود شاهه صاحب کان سندس ڏکين لفظن جي معنيٰ پڇبي تہ شاعر خود بہ اها فتو ڏيندو تہ 'آمارو' لفظ جي معنيٰ، اڀرڻ جو يا اچڻ جو سانباهو ۽ سعيو نہ پر لهڻ ۽ وڃڻ جي لاءِ تياري ۽ سنبت آهي. انهي دعويٰ جي دليل ۾ آءٌ شاهه صاحب جا ٻہ ٻيا بيت، شاهديءَ طور پيش ڪريان ٿو، جن جي مطالعي کان پوءِ ثابت ٿي ويندو تہ 'آمارو' جي جيڪا معنيٰ مون پيش ڪئي آهي، سا زياده قرين قياس آهي. سر سامونديءَ ۾ شاهه صاحب فرمائي ٿو تہ:

ڪيڙائن ڪارو، سنجهيئي ساري و
آيل 'آمارو'، آهن پريين پار جو.

هتي تہ معنيٰ بلڪل صاف پئي آهي تہ 'آمارو' معنيٰ وڃڻ جي تياري. وري پئي هنڌ سر حسينيءَ ۾ ڏنائي گهوٽ هڪ بيت ۾ چيو آهي تہ:

اوئين 'آمارو'، مون جهليندي نہ رهيا
سائين سوارو، ڪئو ڪيچ اڪن ۾.

هن بيت ۾ بہ صاف صاف طور تي واضح ٿيل آهي تہ سسئيءَ جي سائين، اڄ سوير ئي وڃڻ جي سنبت ڪئي آهي.

تنهنڪري انهي سڄي بحث مان اهو نتيجو نڪتو تہ 'آمارو' لفظ جي معنيٰ، آيارو يا نڪرڻ يا آيرڻ يا اچڻ جي سنبت ۽ تياري ڪانہ آهي، پر 'آمارو' لفظ جي صحيح مراد، وڃڻ، رواني ٿيڻ يا لهڻ جي سنبت ۽ تياري آهي. انهي بحث مان اهو بہ نتيجو نڪري ٿو تہ ترمپ صاحب 'آمارو' جي جاءِ تي جيڪو آيارو جو لفظ ڪم آندو آهي، سو درست نہ آهي.

—

Jeay Sindh
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پروفيسر محمد اڪرم انصاري

قرآني تعليم

انسان جڏهن اک پٽي ٿو ۽ هوش سنڀالي ٿو، تڏهن قدرت جي هر حسين شي کيس موهي ٿي. هر دلفريب نظارو ۽ دلڪش نغمو سندس دل جا ساز ڇيڙي ٿو. ڪائنات جي ميخاني مان هو سڪ جي سرڪ چکي ٿو. ڏينهن ويٺ ٿئي ٿي. کيس ان ڳالهه جو شعور ٿئي ٿو ته هڪ طرف ته ظاهري ۽ بيروني عالم آهي، جنهن ۾ سج، چنڊ، تارا ڪتيون آهن، هيرون ۽ هوائون آهن، ويرون ۽ لهرون موجزن آهن، ساوڪ سبزي، وڻ ٽڻ، گل ڦل، باغ بهار، پکي پکڻ ۽ انهن جون لاتيون، عجيب و غريب ساهوارا، جي انسان جي من کي تازگي بخشين ٿا ۽ دل جا دروازا کولين ٿا ته ٻئي طرف جڏهن هو ظاهري دنيا کان نظر ڦيرائي من اندر جهاتي پائي ٿو ته اتي به کيس هڪ وڏو عالم نظر اچي ٿو. ڪير آهي جو ظاهر کي ڏسي ٿو، ظاهر تي موهجي ٿو، ظاهر کي پرجهي ٿو! ڪير آهي جو خواهش ڪري ٿو، وري ان کي روڪي ٿو، ڇنڊڇاڻ ڪري ٿو، صحيح، صاف ۽ سٺين شين جو انتخاب ڪري ٿو ۽ غليظ شين کان پرهيز ڪري ٿو! ڪير آهي جو محبوب سان ملڻ لاءِ مشتاق آهي! ڪير آهي جو ظاهر جون حدون ٽپي، عالم غيب ۾ ڊونهيون دکائي ٿو! ڪير آهي جو توحيد جو سهرو پائي، پوري ڪائنات کي پاڻ ۾ غرق ڪيو ڇڏي! ڪير آهي جو ويڇا وساري، فرق مٽائي، دوئي دور ڪري، تنهن کان پوءِ "همہ اوست" يا "همہ از اوست" جا نعرا بلند ڪري ٿو!

ڪائنات جي هر هڪ شيءِ، هڪ حالت ڇڏي ٻي حالت اختيار ڪرڻ لاءِ والهانه وجهي رهي آهي. ڪنهن کي به ڪو

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ـڪون ڪونه آهي، پوءِ ڪٿي ڪا بيجان شيءِ هجي يا جاندار. دک درد سهڻ ۽ ڪشالا ڪڍڻ، سفر سٽڻ، منزل پٽڻ، اڳتي وڌڻ، ارتقا ڪرڻ، هرهڪ شيءِ جي زندگي جو مول متو آهي.

بيروني دنيا جي معلومات، جوهر ڪان وٺي نظام شمسي جي ساخت ڪان واقفيت، هر مادي شيءِ جي خاصيتن جي پروڙ ۽ ان جي منزل جي شناس، هر حيوان جي مزاج جي سمجهه ۽ ان جي پالڻ جي اهليت، بيروني قوتن کي موڙي مروٽي، انهن مان فائدي حاصل ڪرڻ جي قابليت، انسان جي نفسيات جي گهري تحصيل، چڱي مٽي جي چاڻ ۽ پنهنجي نفس تي ضابطي رکڻ جي صلاحيت، انهن ۽ اهڙين ڳالهين تي ئي ته اسان جي سچي تعليم جو دارو مدار آهي. انسان جي پوشيده قوتن کي اڀارڻ، جيئن هو جهالت، تعصب، ظلمات، روڳ ۽ فحش جي تاريڪ ۽ تنگ دائري کان نڪري، کليل فضا، صاف روشني، فراخدلي، پاڪيزگي، اعتماد ۽ انصاف جي صحتمند ماحول ۾ قدم رکي، ترقي ۽ ارتقا جون منزلون طيءِ ڪندو رهي، ان کي ئي ته تعليم سڏبو آهي. انسان جا انسان سان تعلقات خوشگوار پيدا ڪرڻ، هڪٻئي جي خيالن، جذبن ۽ اعتقادن جو احترام ڪرڻ، دولت جي انصاف جي اصولن مطابق تقسيم، اهڙي قسم جي حڪومتن جو قائم ڪرڻ جي هرهڪ فرد جي مادي، اخلاقي، ذهني ۽ روحاني نشونما ۾ هٿ جي مدد ڪن، انهن سڀني ڳالهين ۾ تعليم هڪ اهم ڪردار ادا ڪري سگهي ٿي.

هاڻي ڏسڻو آهي ته شاهه عبداللطيف اهڙن معاملن بنسبت انسان جي ڪهڙي رهبري ڪئي آهي. سڀ کان پهريون سبق جو هو سيکاري ٿو، سو هيءُ آهي ته سستي ۽ ڪاهلي ڇڏيو. جنهن به انسان تي جمود طاري ٿيو، سو مرده آهي. دنيا جون سڀ قوتون، جراثيمن کان وٺي راڪاسن تائين ڪيس پٽينديون ۽ ڪوهينديون پيون، پر هو پنهنجي غفلت ۾ غلطان هوندو. عشق ٿي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اسان کي اهڙي ننڊ مان بيدار ڪري ٿو. ان محبوب جو تصور ـ جو سچ ۽ چنڊ کان بالاتر آهي، جنهن جي نور جو مثال ڪابہ شي پيش نہ ٿي ڪري سگهي، جو هر اخلاقي ۽ روحاني نظريي جو سر چشمو آهي، جنهن جي يادگيري انسان کي هر ظاهري ۽ باطني دشمن کان پناه ڏيئي سگهي ٿي ـ ان مطلق وجود جو تصور اسان جي ننڊ ڦٽائي، اسان جي پياس وڌائي، اسان کي تڙپائي، ڦٽڪائي، جلائي، اسان کي حقيقي ترقيءَ جي راه تي گامزن ڪري ٿو.

رات سهائي، پون سڻين، پرت نئين، پنڌ پور
سيا! محبوبن جي، هلي وانءُ حضور
جي چٽڪن چت ۾، سي ڪئن سڄڻ ڏور
الله لڳي اسور، اتان ڏي تي آءُ تون.

رات جو وقت آهي. چنڊ چمڪي رهيو آهي. پريت نئين آهي. عشق جي آڳ انسان کي پنڌ پورڻ لاءِ تيار ڪري رهي آهي. ان کي التجا ڪئي ويئي آهي تہ جلدي هلي محبوب جي حضور ۾ پهچاءِ. راهہ سڌي آهي. زمين هموار آهي. جي محبوب چت ۾ چٽڪن پيا، سي ڪڏهن بہ ڏور تي ٿئا سگهن. فاصلو ۽ ان جي ڪٽ بہ دوکا آهن. انسان کي اتان ٿي اچڻو آهي. اتان علم حاصل ڪري، فيض پرائي، هن زمين کي روشن ڪرڻو آهي. انسان جي دل کي ڌوئي پاڪ ڪرڻو آهي. عمل، انصاف ۽ مساوات جي دنيا پيدا ڪرڻي آهي. محبت ۽ ميناج پيدا ڪرڻو آهي. واحد جي وحدت جو ديدار ڪري، توحيد جو علم بلند ڪرڻو آهي. انسان کي انسان ڪرڻو آهي. آسمان کي زمين تي لاهڻو آهي.

جيستائين انسان جي من اندر سچ نٿو اڀري، جيستائين مطلق حسن جو ماهتاب نٿو چمڪي، تيستائين ظاهري چمڪ ڏمڪ اونده آسمان آهي.

سهسين سجن ايري، چوراسي چندن
بالله ري پرين، سپ اونداهي پانهيان.

سج ۽ چنڊ جي روشني ڪنهن هڪ روشنيءَ طرف اشارو ڪري ٿي. سج ۾ ڪيتري نه تابش ۽ تپش آهي؟ سج زمين جي زندگي برقرار رکڻ ۽ ان ۾ نشونما پيدا ڪرڻ لاءِ ذميوار آهي. سج انسان لاءِ اناج ۽ غذا پيدا ڪري ٿو، ميوا پچائي ٿو، ٿڌ کان انسان کي بچائي ٿو. چنڊ وري سج جو احسانمند آهي، تابعدار آهي، زيردست آهي. جي انسان سج جو تاب سهي نٿا سگهن، سج کي ڏسڻ شرط اکيون وڃائي ٿا وهن، سي چنڊ جي روشني ڏسي دل ٺارين ٿا. چنڊ جي روشني زمين ۽ پاڻيءَ تي پوي ٿي ته هرهڪ شيءِ حسين بڻجي پوي ٿي. چنڊ عشق جو جذبو پيدا ڪري ٿو. چنڊ جو سايو پوڻ شرط انسان مست ٿيو وڃي. پر انهن سڀني خوبين ۽ اثرن جي باوجود، سج ۽ چنڊ ايرن ٿا ۽ لهن ٿا، ڪڏهن سندن نور ۾ اضافو ٿئي ٿو، ڪڏهن ان ۾ ڪمي ٿئي ٿي. شروع کان وٺي اسان کي اها تعليم ڏني وئي ته جا شيءِ اڀري ۽ غروب ٿئي، سا اسان جو خدا ٿي نٿي سگهي. جنهن شيءِ کي ڪمال ۽ زوال آهي، تنهن جي پرستش ڪرڻ انسان جي شان وٽان ڪين آهي. سڀ ظاهري شيون ان لاءِ آهن ته انسان انهن مان فائدو وٺي ۽ انهن ذريعي پنهنجي ۽ انهن جي خالق کي سڃاڻي؛ ائين نه، ته هو هر چمڪندڙ سج اڏو ڪنڌ نمائي ۽ هر جميل ماهتاب کي پنهنجي دل ڏيئي ويهي. حقيقي محبوب لاءِ ته ائين چيو ويو آهي:

ڪٽي نيڻ خمار مان، جان ڪياڻون ناز نظر
سورج شاخون ڪيون، ڪوماڻو قمر
تارا ڪتيون تائب ٿيا، ديکيندي دلبر
جهڪو ٿيو جوهر، جانهن جي جمال سان.

يا وري چنڊ کي مخاطب ٿي فرمايو اٿن:

چوڏھين چنڊ تون اڳرين، سھسين ڪرين سينگار
پلڪ پريان جي نہ پڄين، جي حيلا ڪرين ھزار
ڏ-ون جھڙو سڀ چمار، تھڙو دم دوست جو.

ظاھري حسن جي سڀ چمار، دوست جي ھڪ دم جي برابر آھي. ھڪ گھڙيءَ جو الھام انسان کي اھڙي تہ دولت عطا ڪري ٿو، جا جيڪر سڄي چمار جي محنت، تحصيل، تجربي، آزمودي، مشاھدي، عبادت ۽ رياضت سان بہ حاصل نہ ٿي سگھي.

ھاڻي سوال ھي آھي تہ قدرت ۾ حسن آھي، نور آھي، نظام آھي، محبت آھي، خوشي آھي، انسان لاءِ سبق آھي ۽ ھدايت آھي. قدرت جي ھرھڪ شيءِ حقيقي ۽ غيبي دوست طرف اشارو ڪري ٿي. اھو دوست انسان جو ڀلو ٿي چاھي ٿو، ھر قدم تي انسان کي آگاھ ڪري ٿو، ھر منزل تي انسان کي پناھ ڏئي ٿو ۽ ھن جي مدد ڪري ٿو. پر؛ ڇو اڄ انسان جي دل جي دنيا اجڙ آھي، ڇو ھڪٻئي سان تعلقات خراب آھن! ڇو تازگي، رعنائي ۽ بھاري انسان جي دل تي اثر نٿي ڪري! ڇو قدرت جو ڏنل سبق اسان جي دماغ تائين نٿو پھچي! سچي سڄڻ لاءِ تہ شاہ صاحب ھيئن چيو آھي:

ھن تاري، ھن جاءِ، ھت منھنجا سپرين
سڄڻ ماڪيءَ ساءِ، ڪوڙا ٿين نہ ڪڏھين

پر ڇو انسان جي دل ۽ انسان جي دنيا اندر افراتفري آھي؟ علامہ اقبال ان نڪتي طرف ھيءُ اشارو ڪيو آھي:

گل و گلزار ترے خلد کی تصویریں ھیں
یہ سبھی سورہ والشمس کی تفسیریں ھیں
سرخ پوشاک ہے پھولوں کی درختوں کی ھری
تیری محفل میں کوئی سبز کوئی لال پری
میں بھی آباد ھوں اس نور کی بستی میں مگر
جل گیا پھر میری تقدیر کا اختر کیوں کر

نور سے دور هون ظلمت مين گرفتار هون مين
کيون سيه روز، سيه بخت، سيه ڪار هون مين

’ورڊس ورٿ‘ ڪهڙي نہ سادگيءَ سان ساڳئي خيال جو اظهار ڪيو آهي:

Through primrose tufts, in that sweet bower
The periwinkle trailed its wreaths;
And it is my faith that everp flower
Enjoys the air it breathes.
From heaven if this belief be sent,
If such be nature's holy plan,
Have I not reason to lament
What man has made of man?

جڏهن گلن ڦلن ۾ سرهاڻ، خوشي ۽ محبت آهي، جڏهن قدرت جي رٿ انسان جي ڀلي لاءِ آهي، جڏهن سڀ ڪجهہ ڪوڙا نتا ٿين، تہ پوءِ انسان هڪٻئي سان وڙهي، هڪٻئي تي ظلم ڪري، جهنم ڇو پيدا ڪري رهيا آهن؟

جڏهن سياست اهڙي زور تي آهي، تڏهن هوس پرستي، اقتدار پرستي ۽ دولت پرستي انسان کي انڌو ۽ گونگو بڻائي ڇڏيو آهي، تہ پوءِ صحيح تعليم، خواه اعا استاد وٽان هجي يا قدرت وٽان، ممڪن ٿي سگهي ٿي؟

هاڻي اچو تہ ان الاهي پيغام طرف توجهہ ڏيون، جنهن بابت علامہ اقبال اشارو ڏنو آهي. ’سوره‘ والشمس جا ٽي حصا آهن: هڪ حصي ۾ سج ۽ چنڊ، ڏينهن ۽ رات، آسمان ۽ زمين تي غور ڪرڻ لاءِ چيو ويو آهي؛ ٻئي حصي ۾ نفس ۽ ان جي تڪميل طرف اشارو ڏنو ويو آهي؛ ٽئين حصي ۾ هڪ تاريخي واقعي طرف ڌيان ڇڪايو ويو آهي تہ هڪ غافل ۽ سرڪش قوم ڪهڙي سزا جي مستحق آهي. ’قدرت‘، ’نفس‘ ۽ ’قوم‘ اهم لفظ آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سج تي غور ڪريو، جڏهن اهو چمڪي ٿو ۽ دنيا تي پنهنجا ڪرڻا پکيڙي ٿو، ان جي گرمائش ۽ روشنيءَ تي هرهڪ ساهواري جي جياپي ۽ واڌ جو دارومدار آهي. تنهن کان پوءِ رات جو چنڊ نظر اچي ٿو، جنهن جي حسن تي حيران ٿي متوالا ٿي وڃون ٿا، اهو چنڊ پنهنجي روشني سج کان اڌاري وٺي ٿو ۽ سج جي زيراثر آهي. غور ڪريو ڏينهن تي، جڏهن هر شيءِ سج جي روشنيءَ سبب ظاهر ۽ نمايان ٿئي ٿي. تنهن کان پوءِ رات ٿي اچي ۽ تاريڪي ڇانئجي وڃي ٿي. چور ۽ گنهگار، رات کان پنهنجو ڪم وٺن ٿا، پر فقير، درويش، شاعر ۽ فيلسوف ايڪانت سان رب ⁕ کي ياد ڪن. جڏهن ظاهري شيون حواس کان دور ٿين ٿيون، تڏهن هو دل جون اکيون کولي، غيبي خزانا ڏسن ٿا.

آسمان تي غور ڪريو ته ڪيئن اهو ٺهي راس ٿيو ۽ ڪهڙي قوت ان کي بلند ڪيو. آسمان ظاهري به آهي ۽ ذهني به، جتي افلاطون جي قول مطابق هر شيءِ جي مڪمل صورت محفوظ رکي وئي آهي. وري زمين تي نظر ڊوڙايو ته ڪهڙي طرح اها وڇايل آهي ۽ ڪهڙي قوت ان کي برن، بحرن، بيابانن، ماٿرين، پهاڙن، ڏنڊن، ڍورن، ندين، نارن، گرم ۽ سرد علائقن ۾ تقسيم ڪيو ۽ مختلف هنڌن تي مختلف قومن کي آباد ڪيو. تعليم ذريعي انهن سڀني ڳالهين جو ڳوڙهو مطالعو ڪريو.

هاڻي پنهنجي نفس تي غور ڪريو ته ڪهڙيءَ ريت ان جي تڪميل ٿيڻ واري آهي ۽ ڪيئن ان اندر ارتقا جو سامان موجود رکيو ويو آهي، ڪيئن ان جي سامهون ٻه رستا رکيا ويا آهن، هڪ بدڪاريءَ وارو رستو ۽ ٻيو پرهيزگاريءَ وارو رستو. نفس اندر نيڪيءَ جو رجحان به رکيو ويو آهي ۽ بديءَ ڏانهن ميلان پڻ. ڪامياب اهو آهي جنهن پنهنجي نفس کي پاڪ ڪيو ۽ نامراد اهو آهي، جنهن نيڪيءَ جي رجحان کي دٻايو، ڪچليو ۽ پنهنجي نفس کي پليت ڪيو. ’ثمود‘ جي قوم به پنهنجي شرارت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سبيان، سچي کي ڪوڙو ڪيو ۽ ڪوڙي کي سچو. سڀ ڪان وڏيڪ بدبخت، سرڪش ۽ مغرور اڳوڻ اٿي ڪڙو ٿيو. الله جي رسول انهن کي خبردار ڪيو، چتاءُ ڏنو ۽ فرمايو ته هيءَ الله تعاليٰ جي ڏاچي آزمائش طور توهان ڏانهن موڪلي وئي آهي، ان جي آزاديءَ ۾ رخنو نه وجهو، ان کي پاڻي پيئڻ کان نه روڪيو. هنن پيغمبر کي ڪوڙو سمجهيو ۽ ڏاچيءَ کي ماري ڇڏيو. پروردگار انهن جي گناه سببان مٿن عذاب نازل ڪيو. ان مثال کي تمام قومن لاءِ عام ڪيو ويو، يعني اڳتي لاءِ پڻ ساڳئي گناه لاءِ ساڳي سزا مقرر ٿي ۽ ٿيندي رهندي. الله تعاليٰ کي اهڙن انسانن ۽ اهڙين قومن کي هلاڪ ڪرڻ ۾ ڪو به انديشو ڪونه ٿيندو آهي.

جنهن شيءِ جي پرورش، خواه اها شيءِ ڏاچي هجي يا معصوم ٻار، ٻوڪ هجي يا پنهنجو نفس، الله تعاليٰ انسان جي ذمي ڪئي آهي، ان شيءِ کي بگاڙڻ، ان شيءِ کي خالص غذا نه ڏيڻ، ان شيءِ کي جسماني يا ذهني طور ڪچلڻ، هڪ عظيم گناه آهي، جو ڪڏهن به معاف نه ڪيو ويندو. ڏاچيءَ جي مثال کي الله تعاليٰ عام ڪيو. ڏاچي الله تعاليٰ آزمائش لاءِ موڪلي. اڄ جيڪڏهن اسان معصومن کي رنجائينداسين، غريبن کي پنهنجي محنت جو ڦل نه ڏينداسين، طالب جي جسماني، ذهني، اخلاقي ۽ روحاني تقاضائن جو خيال نه ڪنداسين ته پوءِ ساڳئي ’ثمود‘ جي قوم واري عذاب جا مستحق ٿينداسين.

ان ”ڪنوات“ جا به مختلف مزاج ٿيندا آهن. ڪڏهن ڪسر ڇڏي وڌنديون وڪون وجهندو آهي ته ڪڏهن ڪٽ ڪندو آهي ۽ سست ٿي ويهي رهندو آهي. ڪڏهن توهي ۾ مجاز جو ٽاڙو پيدا ٿيندو اٿس ۽ نه وڳ سان ويندو آهي ۽ نه چرندو آهي، ملول ۽ ويڳاڻو نظر ايندو آهي، ڪڏهن جڳ سان جڳ جهڙو ٿيندو آهي پر هنئين سين هٿ چرندو آهي. ڪڏهن چندن چڪي مخمور ٿيندو آهي ته ڪڏهن ڪا وه جي ول چري ڪيٺ ڏٿين کي پريشان ڪندو آهي. مطلب ته هيءَ دنيا هڪ تجربيگاه آهي،

جنهن اندر انسان جي نفس کي قسمين قسمين تجربا ڪرڻا آهن ۽ آخر ۾ صحيح انتخاب ڪرڻو آهي.

شاهه صاحب به ان ڪرهي جي مزاج کان واقف آهي. ڪڏهن ان جي خوشامد ڪري ٿو، ڪڏهن ڏاوڻ ڏائيس ٿو، ڪڏهن ان کي روڪي ٿو، ڪڏهن پلاڻي پائيس ٿو، ڪڏهن آگاهه ڪريس ٿو، ڪڏهن هدايت ڪريس ٿو، ڪڏهن اُن جي ارڏاين تي ڳوڙها ڳاڙي ٿو. مثلاً:

ڪرهي کي ڪنئين، وڌم پَينڌَ پلڻ جا
ليڙو لاڻيءَ کي چري، نيرُ ساڻ نئين
چانگي سندي چت ۾، صاحب وجهه سنئين
اوباهيوس ائين! لطف ساڻ لطيف چئي.

يا وري هنن لفظن ۾ نفس تي ضابطو رکڻ جي تلقين ڪري ٿو:

اٿي اڙائينس، ڇڏيو ته ڇيڪ ٿيو
ڪارايانس ڪڙيو وڃي، پلاڻي پائينس
ڏاوڻ تنهن ڏائينس، جيئن چري ۽ چنگهي پٽو.

هيٺين لفظن ۾ ڪرهي جي ڪڌن ڪرتوتن تي افسوس ڪري ٿو:

اٺي پڌم وڻ جاءِ، مانَ مکريون چري
ڪڏاتورو ڪرهو، لڪيو لاڻي کاءِ
ان ميي سندي ماءِ، مون ڳالهڙين ڳوڙها ڪيا.

افسوس جو جنهن صورت ۾ قدرت، دنيا اندر اسان کي پاڪ شيون ميسر ڪري ڏنيون آهن ته پوءِ اسان جو نفس غليظ شين پٺيان پنهنجي عاقبت ڇو ٿو خراب ڪري؟

چانگي چئي چڪياس، متان آڪ نه آلهي
جنهن ول ڳهٽا وهاليا، اُن سين آر لڳياس
ڇوڏاري چندن وڻ، پڇي پوچ پياس
راڙي رت ڪياس، هن ڪڏاتوري ڪرهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پر آخرڪار ان ۾ سمجهه اچي ٿي، چڱي مٺي جو فرق سڃاڻي ٿو، صاف غذا تي پلجي نپجي ٿو، حلال جي ڪمائيءَ تي گذران ڪري سگهي ٿو ۽ رچي راس ٿئي ٿو.

جتان ڪوڙ ٻه ڪاتيون، پنجين لکن پاءُ
ميو تنهن ماڳاهُ، ڏيهاڻي ڏار چري.

هاڻي اهو ڪرهو ساراهه جوڳو آهي، اڳئين جي سونهن آهي، قرت توڙ تائين رسائڻ وارو آهي، محبوب سان ملائڻ وارو آهي.

لڪ لاڪيٺو ڪرهو، ڪوڙين ڏيئي ڪاهه
ايلاچيون آهر ۾، پوڄ مٺي ڪي پاءِ
ڪٽ نه ڪندو ڪاءِ، جه پلاڻيو ته پرينءَ مڙي.

شال سڀڪو پنهنجي منزل تي پهچي ۽ مرادون ماڻي! شال سڀڪو قرآني تعليم کي سمجهي ۽ ان مان مستفيض ٿئي! شال اسان لطيفي لاتين ذريعي، پنهنجي اندر کي اجاريون ۽ دنيا کي انسانن جي رهائش گاهه بڻايون!

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سر ڪنڀات جو متن

’سر ڪنڀات‘ حضرت شاه صاحب جي پنهنجي ڪلام جو هڪ بنيادي ڀاڱو آهي، ۽ سڀني قلمي توڙي ڇاپي رسالن ۾ شامل آهي. البت مختلف رسالن ۾ هن سر هيٺ ڏنل بيتن ۽ واين جي تعداد، ترتيب توڙي پڙهڻين ۾، اختلاف آهي، ۽ پڻ فصلن يا داستانن جي تعداد ۽ ترتيب ۾ فرق آهي. جيڪي رسالا اندازاً ١١٩٠-١٢١٠ھ واري دور جا لکيل آهن، تن ۾ ’سُر ڪنڀات‘ ٻنا داستانن جي ڏنل آهي، پر جيڪي رسالا سنه ١٢٧٠ھ ۽ ان بعد هن پوئين موجوده دور ۾ لکيا يا ڇاپيا ويا تن ۾ هيءُ سر فصلن ۽ داستانن ۾ ورهايل آهي. گهڻو ڪري سڀني سرن ۾ سر ڪنڀات ٽن فصلن يا ٽن داستانن ۾ ورهايل آهي؛ پر هڪ آڳاٽي قلمي رسالي ۾ جيڪو حاجي هدايت الله هالائي سنه ١٢٧٠ھ ۾ لکيو، هي سُر ’ٽن فصلن‘ ۾ ورڇيل آهي، ته وري هن موجوده دؤر ۾ سنه ١٣٨٣ھ (١٩٦٣ع) ۾ پنهل فقير جوڻي جي لکايل رسالي ۾ هي سر ’پنجن داستانن‘ ۾ ورهايل آهي. ڀٽائي صاحب جو ڪلام ڳائجي ٿو، انهي ڪري راڳ جي سهولت خاطر ٿي هر سر کي داستانن ۾ ورهايو ويو آهي. انهي لاءِ ته راڳائي فقير هڪ داستان ڳائي پورو ڪري ذرا ساهي کڻن، ۽ پوءِ وري ٻيو داستان ڳائين. جيئن ته ’فصل‘ ۽ ’داستان‘ بنيادي طور انهيءَ مقصد خاطر مٽيا ويا، انهي ڪري انهن جي ترتيب ۾ مضمون جي يڪسانيت ڏانهن البت ڌورو ڌيان ڏنو ويو. اهو ئي سبب آهي جو اڳين قلمي توڙي ڇاپي رسالن ۾، ساڳئي فصل يا داستان هيٺ مختلف قسم جي مضمونن وارا بيت لکيل ملن ٿا. قبله علامه آءِ.آءِ. قاضي ڀهريون عالم

هو، جنهن ۾ ضرورت ڌانهن توجهہ ڇڪايو تہ سچي رسالي جي ترتيب حضرت شاه صاحب جي فڪر جي ارتقاء مطابق هئڻ گهرجي. فڪر جي سلسلي لاءِ مضمون جو سلسلو پڻ لازمي آهي.

اسان هن سر جي داستانن جي تعداد ۽ ترتيب، هر داستان هيٺ بيتن ۽ وائين جي ترتيب، ۽ هر بيت ۽ وائي جي متن جي سناء ۾ هيٺين اصولن کي مد نظر رکيو آهي:

١. مختلف رسالن ۾ سر ڪنڀات جي مطالعي مان هن نتيجي تي پهچجي ٿو تہ هن سر ۾ شامل بيتن ۽ وائين ۾ هيٺيان مضمون سمايل آهن:

- پياري پرين جي سهڻي سيرت ۽ صورت.
- چنڊ ۽ پرين (چنڊ جو اپرڻ، چنڊ کي پيغام، سڄڻ جي سونهن جي ڀيٽ ۾ چنڊ جي گهٽتائي، سڄڻ سان ملاقات جي سلسلي ۾ چنڊ جي سهائي يا رات اونداهي جي اهميت وغيره).
- سڄڻ جي وصال جي سڪ ۽ آڪنڊ.
- اٺ تي چڙهي رات جو سڄڻ جي ملاقات لاءِ وڃڻ.
- اٺ جي جواني ۽ اُن جو ارڏايون ۽ عادتون.
- اٺ جي پيري ۽ پڇاڙي.

انهن نمايان موضوعن مطابق هت هن سر کي ڇهن داستانن ۾ ورڇيو ويو آهي.

٢. داستانن جي ترتيب، ۽ هر داستان هيٺ بيتن ۽ وائين جي ترتيب ۾ فڪر ۽ مضمون جي سلسلي کي ئي اهميت ڏني وئي آهي.

٣. رسالي جو پهريون ڇاپو اڄ کان هڪ سؤ ڏهہ سال کن اڳ ١٢٨٣هہ (١٨٦٧ع) ۾ بمبئي مان ڇپيو ۽ ان کان پوءِ مسلسل پيا ڇاپا پڻ بمبئي مان ڇپيا، جيڪي سڀ عرف عام ۾ 'بمبئي ڇاپي' جي نالي سان سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پکڙي ويا. عام پڙهيل توڙي سالڪ سڀ انهيءَ 'بمبئي ڇاپي' سان

مانوس ٿيا ۽ پڻ هن صدي جا راڳائي فقير 'بمبئي ڇاپي' جي ترتيب موجب داستان وار راڳ ڳائڻ لڳا. 'بمبئي ڇاپي' جي هڪ سؤ سالن جي مطالعي سببان، هن ڇاپي جي سرن ۽ سرن جي داستانن، ۽ پڻ داستانن جي بيتن ۽ آخري واين جي ترتيب، رسالي جي پڙهندڙن ۽ راڳائي فقيرن کي ايترو ته ذهن نشين ٿي وئي آهي، جو چوندا ته اهو فلاڻي سر جو 'پهريون' داستان آهي، يا اها وائي فلاڻي داستان جي آهي. انهي عام مشهور ۽ ذهن نشين ترتيب جي لحاظ کان اسان پنهنجي ڏنل ترتيب ۾ هيٺيان ٻه اصول پڻ سامهون رکيا آهن: پهريون ته جيڪڏهن فڪر ۽ مضمون جي لحاظ سان ترتيب ۾ ڪو خلل نٿو پوي ته پوءِ بمبئي ڇاپي واري ترتيب کي ترجيح ڏني وئي آهي. ٻيو ته جتي بمبئي ڇاپي واري ترتيب خود بگڙيل آهي ته اتي قديم نسخن واري ترتيب کي مدنظر رکيو ويو آهي.

۴. ڀٽائي صاحب سنڌ جي هر ڀاڱي جي ٻولي استعمال ڪئي آهي، ۽ انهي ڪري هر ڀاڱي جي مخصوص لفظن کي انهيءَ ڀاڱي جي اچار ۽ لهجي مطابق لکيو ويو آهي. باقي ٻين لفظن کي لاڙ جي ۽ خصوصاً ڀٽ شاه واري علائقي جي اُچار ۽ لهجي مطابق رکيو ويو آهي.

۵. بيت يا وائي جي وزن جي تقاضا مطابق، ساڳئي لفظ کي مختلف جاين تي مختلف صورتن ۾ لکيو ويو آهي (مثلاً: جيڏانهه، جيڏاهين؛ ڪٿي، ڪيٿي؛ پنهنجي، پانهنجي)؛ ۽ پڻ وزن خاطر جتي جتي ڪن لفظن جي پڙهڻ کي ڇڪو ڪري اُچارڻو آهي، اتي زير زبر ڏني وئي آهي (مثلاً: آهِيَان، پَتِيِئون، راتِڙِيُون).

۶. اختلافي پڙهڻين جي صورت ۾، آڳاٽن نسخن کي نسبتاً وڌيڪ اهميت ڏني وئي آهي؛ پر جيڪڏهين آڳاٽن نسخن جي پڙهڻي صحيح يا سهڻي ناهي، ته پوءِ اهڙي حالت ۾، ٻوليءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي نزاڪ ۽ عام اصطلاح، توڙي فصاحت ۽ بلاغت کي مدنظر رکيو ويو آهي. سڀني اختلافي پڙهڻين کي پويان 'ضميمه-٢' هيٺ محفوظ ڪيو ويو آهي؛ البت وقت جي ڪمي سببان 'متن ۾ اختيار ڪيل پڙهڻي' جي موزونيت بابت سمجهاڻي کي في الحال ڇڏيو ويو آهي.

٧. سڀني قلمي توڙي ڇاپي رسالن مان هرهڪ ۾ شاه صاحب جي ڪلام سان گڏ ٻين مشهور توڙي گمنام شاعرن جو ڪلام پڻ درج ٿيل آهي. شاه صاحب جي ڪلام کان سواءِ ٻيو ڪلام پڻ هڪ قيمتي ذخيرو آهي، جنهن کي آئينده تحقيق توڙي ادبي سرمايي خاطر سانڍڻ ضروري آهي. اهڙو سڀ ڪلام اسان پويان 'ضميمي-١' هيٺ رکيو آهي. مختلف رسالن کي ڀيٽڻ ۽ صحيح متن تلاش ڪرڻ جي باوجود، ڪي اهڙا بيت ۽ وايون جيڪي ٻولي، وزن، قافيي ۽ معنيٰ جي لحاظ کان مُبهم يا غيرمعياري نظر آيون آهن، تن کي 'ضميمه-١' هيٺ منڍ ۾ 'مبهم ۽ غيرفصيح ڪلام' جي عنوان سان رکيو ويو آهي. ان کان پوءِ ٻين شاعرن جا بيت ۽ وايون، سندن نالي سان ڏنا ويا آهن.

علمي تحقيق جي تقاضا آهي ته مختلف مأخذن کي ڀيٽي، رسالي جي صحيح متن قائم ڪرڻ خاطر اهڙي ڀيٽ، ٿوري کي گهڻي، آڳاٽي وقت کان وٺي پئي ڪئي وئي آهي. گذريل صدي کان وٺي، رسالي جي ڪن ڪاتبن هڪ کان وڌيڪ نسخن کي آڏو رکي، پنهنجي سمجهه موجب بيتن ۽ واين کي 'وڌيڪ صحيح' ڪري لکيو. ١٨٦٦ع ۾ ڊاڪٽر ٽرمپ ٻن سنڌي پڙهيلن کان مختلف پڙهڻين جي ڀيٽ ڪرائي؛ پهرئين بمبئي ڇاپي (١٢٨٣ھ) جي حاشين تي اختلافي پڙهڻيون ڏنل آهن، ۽ ٻئي ڇاپي (١٢٩٢ھ) ۾ اصل نسخن کي ڀيٽي، وڌيڪ صحيح متن قائم ڪرڻ جو اطلاع شايع ڪيل آهي؛ ۽ سرڪاري ڇاپي (١٩٠٠ع) توڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مرزا قليچ بيگ واري ڇاپي (١٩١٣ع) ۾ متن جي صحت واسطي اڳين رسالن جي پيٽ ڪئي وئي آهي. مگر سڀ کان گهڻن رسالن جي پيٽ ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي پنهنجي رسالي جي ايڊيشن تيار ڪرڻ وقت ڪئي: پهرئين جلد واسطي پٽ ۽ بلڙي وارا ۾ قلمي رسالا ۽ ٽرمپ ۽ بمبئي وارا ۾ ڇاپا پيٽيائين؛ ٻئي جلد ۾ انهن ڇهن کان سواءِ مير عبدالحسين خان سانگي وارو قلمي نسخو پيٽيائين؛ ۽ ٽئين جلد ۾ پوين پنجن کان سواءِ ’برٽش ميوزيم‘ وارو قلمي نسخو پيٽيائين. اهڙيءَ طرح ٽئين جلد واسطي گهٽي کان گهٽا يعني جملي ڇهه رسالا (چار قلمي ۽ ٻه ڇاپي) پيٽيائين. مختلف ماخذ پيٽي صحيح متن قائم ڪرڻ لاءِ اها پهرين وڏي ڪوشش هئي ۽ ان وقت جي لحاظ سان هڪ بهترين ڪوشش هئي. هڪ معياري ۽ جامع تحقيق جي البت اها تقاضا آهي ته گهربل مواد جا مڙيئي مأخذ ۽ سرچشما ڳولي هٿ ڪيا وڃن، يا ڪم از ڪم جملي معلوم ماخذ استعمال ڪيا وڃن. انهيءَ معيار مطابق، هن سر جي متن کي صحيح صورت ۾ پيش ڪرڻ خاطر اسان جملي چوڏهن رسالن (ڇهن قلمي نسخن ۽ اٺن ڇاپن) کي استعمال ڪيو آهي، جن جا ڏالا هيٺ ڏجن ٿا * هرهڪ جي آڏو ڏنل ’حرف‘ ان رسالي جي سڃاڻپ جو نشان آهي، جنهن سان ’ضميمه-٢‘ هيٺ ان جي اختلافي پڙهڻين کي نروار ڪيو ويو آهي.

گ. درگاه پٽ تي رکيل ”گنج شريف“
ل . قاضي موسىٰ وارو نسخو
ط . برٽش ميوزيم، لنڊن، وارو نسخو
ف. انڊيا آفيس لنڊن وارو نسخو
ش. آخوند محمد شفيع جو لکيل نسخو
ج . تاج محمد نظاماڻي جو لکيل نسخو

* تفصيل لاءِ ڏسو اسان جو ڪتاب ”شاهه جي رسالي جا سرچشما“ شاهه عبداللطيف ثقافتي مرڪز ڪاميٽي، ڀٽ شاهه، ١٩٧٢ع.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ت. ٽرمپ صاحب وارو ڇاپو
ب. بمبئي ڇاپو (۱۲۸۳ھ)
بمبئي ڇاپو (۱۲۹۳/۹۲ھ)
بمبئي ڇاپو (۱۳۰٦ھ)
بمبئي ڇاپو (۱۳۲۹ھ)
بمبئي ڇاپو (۱۳۴۰ھ)
س. ۱۹۰۰ع وارو سرڪاري ڇاپو
ق. مرزا قليچ بيگ جو ترتيب ڏنل ڇاپو

ن. ب.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سر ڪنڀات

داستان پهريون

[١]

١. ڀلائيءَ جو ڀيرُ، پيشانيءَ ۾ پرينءَ کي
٢. آڳَڻِ اُڪنڊين جي، ڏي پاڻ وهي ڀيرُ
٣. قمرُ پاڙي ڪيرُ، شمسُ سپرين سين.

[٢]

١. ڀلائي آهينِ، پرين ڀلائي پاڻهنجي
٢. سڀاجها سِرِ چڙهي، ڏوراپو نه ڏينِ
٣. مون ڏٺا مديون تين، سڄڻ سڄاڻن ۾.

[٣]

١. ڪٿي نهيءَ خمارَ مان ڪيائون ناز نظرَ
٢. سُورجَ شاخون جهڪيون، ڪومائو قمرَ
٣. تارا ڪتيون تائبَ، ڏٺا ڏيکيندي دلبرَ
٤. جهڪو ٿيو جوهرُ، جانيءَ جي جمالَ سين.

[٤]

١. چنڊُ مهرائيءَ سپرين، ڪارا جهڙا ڪيرَ
٢. ڪتڙا ڳهاءَ ڪيوڙي، آڪا ڳهاءَ عبيرَ
٣. ساجن يريو ڏيرَ، متان موڙ نه وسري.

[٥]

١. هن تاري هن هيٺ، هتي منهنجا سپرين
٢. سڄڻ ماکيءَ ميٺ، ڪوڙا تين نه ڪڏهين.

[٦]

١. هڻ تاري هڻ هنڌ، هتي منهنجا سپرين

٢. سڄڻ ماڪي منڌ، ڪوڙا ٿين نه ڪڏهين.

[٧]

١. هڻ تاري، هڻ جاءِ، هتي منهنجا سپرين

٢. سڄڻ ماڪي ساءِ، ڪوڙا ٿين نه ڪڏهين.

[٨]

١. هڻ تاري هڻ رُوءِ، هتي منهنجا سپرين

٢. سڄڻ ڪٿوري بُوءِ، مون کي مُور نه وسرن.

[٩]

١. هڻ تاري هڻ لام، هتي منهنجا سپرين

٢. سُهڻي منجهه سلام، مون ڏي مُڪا سڄڻين.

[١٠]

١. تارا تهلي رُوءِ، لُڏا لالڻ آيرين

٢. جيهڙو تون صُبوح، تيهڙا سڄڻ نِتُ سوجهرا.

[١١]

١. تارا تهلي رُوءِ، تو ڏَنهُ گهڻو نهاريان

٢. جانبُ جنهين جُوءِ، تون تهڏاهين آيرين.

[١٢]

١. تو ڏنهُ گهڻو نهاريان، تارا تهلاهين

٢. سڄڻ جهڏاهين، تون تهڏاهين آيرين.

[١٣]

١. تارا تير تيروڪڙيون، مٿين قلڙيون

٢. ڪُوءِ سهي راتڙيون، جي مان پيئون پرينءَ ري.

[١٤]

١. تارا چوئين سِجُ، مَر تو مٿين پاڻهين

٢. جنهين تون مِجُ، سو پدم پرين جي پير ۾.

[١٥]

١. تارا ترارِيون، نيزا نيڻَ پيرِينَ جا
٢. هنَنِ منُهَنَ پارِيون، سانگو ڪَنِ نہ ساهہ جو.

[١٦]

١. ڪي ڪي ڪتيون تَنِ ۾، تارا ميڙُ تارا
٢. سَجڻَ سوپارا، مون تان گهڻو نِهارِئا.

[١٧]

١. تارا تہ تارا، هيون ميڙ ينئي ڪتيون
٢. سَجڻَ سوپارا، پيچَ پنيَ گهرِ آنيا.

[١٨]

١. آونڌاهي آڌَ راتِ ۾، پيرِينَ پَساڍو پاڻُ
٢. چنڊر ڪتيِنَ ساڻُ، پيهي وڏو پاتارَ ۾.

وائي — ١

١. آڳڻِ آيامِ پيهي، يا اللهَ، مون سارِيندي سُپيرِينَ
٢. تَنُ جنهي جو طالِبُو، روح تنهي سين رِيهي
٣. ساجَنَ سندي سونهَنَ جي، آءٌ ڳالهہ ڪَريان ڪيهي
٤. ئيو لُطفُ، لَطيفُ چئي، دوسُ آيو دَرِ پيهي.

داستان پيو

[١٩]

١. ناسِيندي نِگاهَ، پهُرِينَ ڪيچِ پِرِنَ ڏي
٢. احوالَ عاجِزَنِ جا آڪِجُ لَگِسِ اللهَ
٣. روزِ نِهارِيِنِ راهَ، اکيون اوهان جي آسيري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٢٠]

١. ناسينديءَ نظر، پهرين ڪِجِ پرينءَ ڏي
٢. قمر، ڪهج قريب کي نسبت آءٌ نيهتر
٣. پڻو پَرُوسو نه پَرَ، اکيون اوهان جي آسري.

[٢١]

١. ناسينديءَ نيرتِ، پهرين ڪِجِ پرينءَ ڏي
٢. قمر، ڪهج قريب کي، ساري سانءُ سرتِ
٣. پڻو پروسو نه پيتِ، اکيون اوهان جي آسري.

[٢٢]

١. ناسيندي نهار، پهرين ڪِجِ پرينءَ ڏي
٢. سنيها کي سڄڻين! چنڊ چنڊر آپار
٣. ساجن سڀ چمار، اکيون اوهان جي آسري.

[٢٣]

١. هٿ تو پسين پرينءَ کي، تون چنڊر آهوڻي
٢. آڏت چنڊ عجيب کي ڏيان جي روئي
٣. هيڪاندي هوئي، سانگ نه پوئي سڄڻين.

[٢٤]

١. آءٌ جي ڏيهين سنيهڙا، سي چنڊر پلئه ٻڌ
٢. چنڊ حال حبيب کي، نئي نيڙائي ڪنڌ
٣. تو ته ڏاهين ٻڌ، جيڏانهه عالم آسرو.

[٢٥]

١. سنيها کي سڄڻين چڱيان چنڊر چئيج
٢. آڳڻ متان آيري پريان جي پئيج
٣. جهيڻو ڳالهائيج، پيرن ڏري هٿڙا.

[٢٦]

١. جيھا آچا چنڊ، تيھان آچا مان پرين
٢. آگن منجھي آيري، ڪيڙين منجھي ڪنڊ
٣. سڄڻ جي آڪنڊ، تو ڏنھ گھڻو نھاريان.

[٢٧]

١. اَڄُ پڻ آچائي، چوڏھينءَ ماھ چنڊر جي
٢. مون ڏٺھ مون پرين جي آچڻ جي وائي
٣. مون گھر واڌائي، پيئي ڪامِ ڪرڻ ۾.

[٢٨]

١. اَڄ پڻ اوڀارو، چوڏھينءَ ماھ چنڊر جو
٢. مون گھر مون پرين جو آچڻ جو وارو
٣. سڄڻ سوڀارو، پيچ پيئي گھر آئيو.

[٢٩]

١. چوڏھينءَ چنڊر آيري، اٺينءَ پسي نه عام
٢. منيس ناھ ملام، جيڪين پڇين پڇ سو.

[٣٠]

١. سھسين سڄڻ آيري چوراسيھين چنڊن
٢. بالله ري پرين، سڀ اونداھي ڀانئيان.

[٣١]

١. پاڙيان تان نه پرين سين، چنڊر تنھنجي ذات
٢. تون آچو ۾ رات، سڄڻ نت سوجھرا.

[٣٢]

١. چنڊر چيتائي توھنجي سھائي مون سور
٢. لايان لال ليڱن کي چنڊن ڏري ھور
٣. ڪوماڻو ڪپور، مون واجھائيندي پرينءَ کي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[۳۳]

۱. چنڊ تنهنجي ذات، سڀ مڙهايان سون سين
۲. آهن پرين پنڌ ۾، ڪڙهه سڄيائي رات،
۳. اچن جهين سا [ع]ت، لهي وڃ لطيف چئي.

[۳۴]

۱. چنڊ ۾ آءُ چڙهي، سڳهو ڪر ۾ سوجهرو
۲. آسان پرين پاڻ ۾، گهارڻ ڏج گهڙي
۳. تو پڻ هو ند سري، جي پلڪ پانهيرو اپريين.

[۳۵]

۱. چندر م اپر سنجهه، ته اونداهي رج ڪريان
۲. پري ڪتوري هنجهه، رنا پرين پهائيان.

[۳۶]

۱. چنڊ رکي چورائي، جهڙ جهپي ئي نه وڃين!
۲. اونداهي آهي، اجهو عاشقن ڪي.

[۳۷]

۱. ايو چنڊ چڙهي، چاري جو چيو ڪري
۲. ايو اتِ آڙي، جت ڏٺائين پرينءَ کي.

[۳۸]

۱. چنڊ چوانءِ سچ، جي منهن نه پانهين
۲. ڪڏهن سنهو اپريين، ڪڏهن اپرين ڪچ
۳. جو تو منهن بري مچ، سو پڏم پريان
جي نه پاڙيان.

[۳۹]

۱. چنڊ چوانءِ حق، وڙ هين جي وچڙين
۲. ۾ اکيون تيرڏو نڪ، تو ۾ ناهِ پيشاني پرينءَ جي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٤٠]

١. آيرُ چنڊرَ، پَسُ پرينءُ، تو اوڏا، مون ڏُورِ
٢. سڄڻَ ستا وِلَ ۾، چوتا پِرِي ڪَپُورِ
٣. پيرين آءٌ نه پُڄِي، پاپَلُ ڏي نه ٻُورِ
٤. جنهن تي چڙهي آسُورِ، سنجهي سڄڻُ سانڀيتيان.

وائي -٢

١. جيڏيون هِي ضرورُ، آيَل! ڪيئن لَهندو پرينءِ رِي
٢. سگهو ساعتَ نه جِندڙو، چاريئي پَهرَ چُورُ
٣. مَنَ ۾ مُشتاقَنِ جي، ساجَنَ تنهنجو سُورُ
٤. پيرين آءٌ نه پُڄِي، ڏيهه پِريان جو ڏُورُ.

داستان ٽيون

[٤١]

١. ڪَنڌيانڙي، تَڙِ وَرِي، آيي تَڙِ واجهاءِ
٢. مانَ آچِهُون ڪاءِ، سُو آڏائي سڄڻين.

[٤٢]

١. حَياتِي هيڪاندِ، ڏٺي ڪَرِيندِهُن ڪَڏهين
٢. مَنَ ۾ مُشتاقَنِ جي ڪِي رَنجائي راندِ
٣. پيرين ڏيساندَرَ پاندِ، ڪُجهه ڪَرَ هيان ڪَنِ سين.

[٤٣]

١. هيڪاندي هوئي، پيرين ٻاڻان هَلِيا
٢. ڪيو ڪنهن روئي، صُباح پُونڊو سانگ سِيَ ڪِهين.

[٤٤]

١. مَتَ مُهيڪاندا هُونءِ پرينءِ، سانگي مَ وَڃَنِ سڀڪَ
٢. رَهيا آهينِ روحَ ۾، نيتُ جَني جا نيڪَ
٣. وِساريا جَنِ ويڪَ، تاري تَکي تَنِ هِنيئون.

[٤٥]

١. ڪِلان تان ڪامي هِنيئون، جهي رُئان تان رانڊِ
٢. آڪَڙيون وِساندرِ، پِرينِ ڳَنڍجي ڪَنڍيون.

[٤٦]

١. مون جَني لئي ڪيا، چاڙيڪا نيڻين
٢. سَپاجهي سيڻينءِ، پاڻي ڳُڻَ ڳَهيو هنيئون.

[٤٧]

١. ڪيئي هوندَمِ هيرَ، هنيڙي سڄڻ سارِئا
٢. آچي لالَنِ نه ڏيهن مَٿي پلنگن پيرَ
٣. تيي وِرُ وُنهڻِ وِيرَ، ڪُنجهه ڪَرَ هيان ڪَنِ سيڻ.

[٤٨]

١. آءٌ آڪنڊيائي مَتَران، پرين پَلا، پَرَ ڏُورُ
٢. پاهَلُ ڏيئي نه پورُ، پَنڌُ نه جوڳي پيرڙي.

[٤٩]

١. پيرين آءٌ نه پُڄڻيئي، ڪَرَهو نه ڪيڪانُ
٢. جو مون رات رَساڻِئي، نيئي ساجَنَ سانُ
٣. مون نه وَهيڻو پاڻُ، وِنئي نيڻ نِچوئيان.

[٥٠]

١. آجُ آچَنِ وِيرانِ، جاڳو نيڻ مَ سُمهو
٢. رِڪابين پيرانِ، واڳنِ مَٿي هٿڙا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

واٺي - ٣

١. سَڏڙينِ سپرين نہ هُونِ، نيڻُ نياپي نہ ٿيي
٢. ڪاريءَ رات رتَ ڦڙا، جانِ جانِ نيڻ نہ روُنِ
٣. موتيءَ جنہي مِهڪُو، پوڻ تني سپريءَ پُونِ
٤. جن مسافر سپرين، سي مَرُ رويو رُونِ.

داستان چوٿون

[٥١]

١. رات سَهائيءَ، پُون سپرين، پَنَنِ وڏو پَنڌُ
٢. هلندي حبيبن ڏي، ڪرها موڙ م ڪنڌُ
٣. پنڌ سوئي پنڌُ، جو پهچائي پرينءَ کي.

[٥٢]

١. رات سهائيءَ، پُون سپرين، پرٿ نميين، پنڌُ پُورُ
٢. ميا محبوبن جي هلي وانءُ حضُور
٣. جي چنڊڪن چِٽ م سي ڪيئن سڄڻ ڏورُ
٤. الله لڳي آسورُ، انائيين تي اُهُ تُونِ.

[٥٣]

١. رات سهائيءَ، پون سپرين، پرٿ نميين، پنڌُ پسُ
٢. ميا محبوبن ڏي ڪِج، وڃڻ سين وَسُ
٣. راتيهن هلي رسُ، تہ ڪرن خبر نہ ٿيي.

[٥٤]

١. رات سهائيءَ، پون سپرين، پائي گھر جي پلُ
٢. آهر م الاچيون، چندن چريو چلُ
٣. مون تو هيي سين ڳالهڙي، هي ڪهين م سل
٤. هامر ڪندو هلُ، تہ ڪجايون ڪرنہ کي.

[۵۵]

۱. ڪيسر چنڊ ڪنوات، ورڪون ورجهو ڏنڌيون
۲. سئين سپيريئن جي، ونگي پان ء مر وات
۳. چنڊ جهوري ڏي جهات، ته هوندي رات هت ميڙون.

[۵۶]

۱. ڪرها ڪيسر، چنڊ، وڪ وڏنڌي پاء
۲. منهنجو هلڻ اتهين، جتي جانب جاء
۳. توکي چنڊڻ چاريان پئو وڪ لاٿي ڪاء
۴. ايهين اٺ آناء، جن ء هو ندي رات هت ميڙون.

[۵۷]

۱. ڪرها ڪيسر چنڊ، ورڪون ورجهه وڏنڌيون
۲. هيڪر حبيبن سان مونکي نيئي گڏ
۳. مچڻ پوني هڏ، آهون اڪنڊڻ جيئون.

[۵۸]

۱. ڳل ڳانا ياقوت جا موتي ڳچين مال
۲. قطيفي جي ڪرها، هيڏي پاڻهين حال
۳. چنڊڻ چاريئين جال، جي مون رات رسائيين.

[۵۹]

۱. ڳل ڳانا ياقوت جا، موتي منجهه مهار
۲. چانگا چنڊڻ چاريئين، آنئي پهر آپار
۳. سندي پيءُ پچار، جي مون رات رسائيين.

[۶۰]

۱. ميا تو مهار سچي پايان سون جي
۲. چاريان چنڊڻ چوليون، نادو هيندي ڏار
۳. سنڌي پيءُ پچار، جي مون رات رسائيين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٦١]

١. ڪَرَهَا ڪَرِ سُڄاڻُ، پِنَڪو ۽ پاهِنجو
٢. اَصُل آهي آهِنجو ناليرو نِڌاڻُ
٣. ڪَرَها آسان سانڻُ، چانگا ڪِجِ چگائيون.

[٦٢]

١. اَڄُ مُنهِنجي ڪَرَها، ميا مَڃُ مينَتَ
٢. جهاڳيندي جَرَ پَتيون، متان ڪَرِهِن ڪَتَ
٣. سُپيريان جي سَتَ، مونکي نيئي ميڙهين.

[٦٣]

١. لَڪ لاڪيئو ڪَرَهو، ڪوڙيون ڏيئي ڳيڏوم
٢. آڳتي سونهن ٿيئوم، مُل مهانگو مَ چئو.

[٦٤]

١. لَڪ لاڪيئو ڪَرَهو، ڪوڙيون ڏيئي ڪاهه
٢. ايلاچيون آهرَ ۾ موڪَ مَيهي ڪي پاءِ
٣. ڪَتَ نه ڪندو ڪاءِ، جه پلاڻيو ته پرينءَ ميڙي.

وائي – ٤

١. هي ته ڳالهڙيون، آءٌ اوريندي پرينءَ سين
٢. ڳالهيون پرين تنهنجيون، وَڏي وَڻَ ٿيون
٣. ڪوشي پرين نه ڳنڍيا، تر سين مون نه ڪيون.

داستان پنجون

[٦٥]

١. آجان هور پهاڻُ، ڏيئن ڏيئي هَٿِ ڪيئو
٢. سازُ ميڙوئي سونَ جو، مَتيس پاڪا پلاڻُ
٣. پيرين چڙهندو پاڻُ، واليي تيندو وَڪڙ جو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٦٦]

١. ٻُورَ نه چَري ٻُورَ، ٻَسِيئو ٿُورَ تَڪُون ڪَري
٢. مُونہين هَٿِي موتِيئو، ڪَرَهو راتِ ڪَپُورَ
٣. مَيو ٿيو مَعمُورَ، چَنڊَن نه چَکِي آئيو.

[٦٧]

١. چَري نه مِصري سَنگَ، چَنڊَن جا چُوپا ڪَري
٢. آڪِين مَٿِي آنگَ، مَتِي ڪِي مَجازَ جا.

[٦٨]

١. مَيو آڳِ مَيو، چانگو چَڻي نه ڪِئو
٢. ڏاتِ ڏَتِيان سِکيئو، ڪَرَهو رَهَ رَيو
٣. جو پَرَمَلا پيو، ناهِ نهايَتَ تنهِن سين.

[٦٩]

١. وِهِي مَنجِهين وَڳَ، ڪَٿُورِيَ ڏارَ چَري
٢. ماءُ! مُنهِنجي ڪَرَهي پَدَرِ پَڳَ نه لَڳَ
٣. جڳَ سين جيهو جَڳَ، هِنيِن سين هُتِ چَري.

[٧٠]

١. جِئان ڪوڙ ۾ ڪانيون، پَنجين لَکين پَنَّ
٢. تِئان چاڙهي چَگِيون، مَيي رَتو مَنَّ
٣. تِنهِن وَلِ سَندو پَنُّ، ڪَماڻو ڪوڙيون لَهي.

[٧١]

١. جِئان ڪوڙ ۾ ڪانيون، پنجين لکين پاءُ
٢. مَيو تِنهِن ماڳاءُ، ڏِيهاڻي ڏارَ چَري.

[٧٢]

١. جِئان ڪوڙ ۾ ڪانيون، پنجين لکين هِڪُ
٢. تِئان ڏِٺي ٽِڪُ، مَيو مَستانو ٿيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٧٣]

١. نيھَ چيناٿي نيٿ، ڪَرَھو ڪنگوءِ رِيتَ تي
٢. چانگھي رَڪيئو چِيٿ، پِرَمَلَ جهي پَساهَ تي.

[٧٤]

١. ڪَرَھا ڪنگوءِ رِيتَ ۾ لَکين سَئين چرَنِ
٢. تيئان وِسَرِيَنِ، هَٿِ نہ آيو هيڪڙو.

[٧٥]

١. اُٺُ نہ وڃي وَڳَ سين، چَري نہ لائُو
٢. مَيہي کي مَجازُ جو، تُوهي ۾ تائُو
٣. پَتاري پائُو، مَرَنڍي سينءَ نہ مَتيئو.

[٧٦]

١. اُٺُ نہ وَڃي وَڳَ سين، چَري نہ چانگو
٢. لَگيَسِ نائُڪ نيہَ جي نِھوڙئو نانگو
٣. چَڏِئو سيرَ سانگو، رِڙهي رَنڊِ پِريَنِ جي.

[٧٧]

١. ڪَرَھو سَرَھو نہ ٿيئي، چانگو تان نہ چَري
٢. لائيو لَنئُ، لطيف چئي، اَبَنُو ماڳِ مَري
٣. نَظَرُ نيہَ ڌَري، پيشاني ۾ پِرينءَ جهي.

[٧٨]

١. ڪين جو ڪيڏاهين، چانگو چَکي آئيو
٢. تائيئو ٿيڏاهين، نيہَ چِنايو نِڪَري.

[٧٩]

١. آئي آڙائيِنسِ، چَڏِيو تہ چھڪَ ٿيئو
٢. ڪارايان ڪِڙِئو وڃي، پَلاڻي پائينسِ
٣. ڏاوَنِ ٿينڀِن ڏائينسِ، جيئن چَري ۽ چِنگهي پِئو.

[۸۰]

۱. ڏُڏَمَنتِيءَ ڏُٺيرَ، سِيڻي سَنگهرَ رُڪَ جي
۲. ماءُ مُنهنجي ڪَرَهي، تازي قُلَنِ هِيرَ
۳. تِنهين ڪامَڻَ ڪَنڌِي ڪَيرَ، جو مُونهين وَٽِ
مَسَ رَهي.

[۸۱]

۱. پيشانيءَ ۾ پِرينءَ جي چانڪي رڪئو چيتُ
۲. نيتَ چِتايو نيتُ، آيو اوڏاهين اوسيڙي.

[۸۲]

۱. نَوَ نيڙَ، ڏَهَه ڏائِيُون، پَنڌرَهن پَينڌَ پياس.
۲. بَغَلَ ۾ بَگهاڙِيُون، لکين لوهَه لڳاس.
۳. جَڏِ سَڄَڻ ڏِياڙ پياس، تَڏِ چيرَ ڪِ چِتائين هيڪڙي.

[۸۳]

۱. نَوَ نيرَ پائي، جانءِ سون ڪَرَهو جهليو
۲. وڏو چِڪي چِتائي، پوئينءَ راتِ پِريَنِ ڏِي.

[۸۴]

۱. وَٽي سِٽَ سَوَٽُ، پاءِ پَنهنجي ڪَرَهي
۲. وَليُون واسَ وَرَنيُونءَ، پَهڙِيُون مَٿي پَٽُ
۳. چانگي چِڪيي چَٽُ، پوءِ نه رهندو پَينڌَ ري.

وائي ـ ۵

۱. آهيَنئِمِ ڳالهڙيون، ماءُ! مُرادُون پِرينءَ سين
۲. جي مان پيئون پرينءَ ري، ڪُوءِ سي راتڙيون
۳. جي مان اوريون پرينءَ سين، وَرُ سي راتڙيون
۴. پَسَڻَ ڪارڻِ پِرينءَ جي، پاتيمِ جهاتڙيون
۵. آنِ ري، عبداللطيفُ چئي، ڪَهَنِ ڪاتڙيون.

Scanned with CamScanner

داستان چهون

[٨٥]

١. اَجُ نہ آگِيُنءِ ڍارَ، ڪَرَهو جِتَنُ ڪالهہ هو
٢. آڳَڻِ آيو نہ ڪَرِي پاهُوڙِي پَچارَ
٣. جهڪَسِ مَنجهہِ قطارَ، ڪاوَلَ چِنائِين وِهہ جِي.

[٨٦]

١. پَلاڻِيَمانُ پِيئو، اولاڻِيَئو نہ آئِيءِ
٢. جهِيڏاڻہ وَڳُ وِئو، آيو تَرَسِي اوڏهِين.

[٨٧]

١. سچو پَسِي مون سَڀِي ڪَرَها توکي ڪامَ
٢. مانَ پِروڙِي مامَ، ساڱاهي سَتِينءِ وَهِين.

[٨٨]

١. هُونڱَرَ هَلايومِ، ڏِئو موڙَ مَهارَ جِي
٢. وَسانُ ڄاڻي وِڌومِ، ڪَرَهو تي ڪامُون سَهي.

[٨٩]

١. آڻي پَدَمِ وَڻَ جاءِ، مانَ چَرِي ڪِي مُڪَرِيُونُ
٢. ڪَڏانُورو ڪَرَهو لِڪِئو لائي ڪِياءِ
٣. اِنَ مَيِي سَندِي ماءِ، مونکي ڳالهڙِيَنِ ڳوڙها ڪِئا.

[٩٠]

١. ڪَرَهي ڪي ڪَنِيُن، وِڌَمَ پَهَنڊَ پَلَڻَ جا
٢. لِيهڙو لائي ڪي چَرِي نيرَ سانَ نَتِينُ
٣. چانگي سَنڌِي چِتَ ۾ صاحِبَ وِجهہ سَتِينُ
٤. اوپايوسِ آئِينُ، لُطفَ سانُ لطيفُ چَئي.

[٩١]

١. چانگا چَندَنُ نہ چَرِين، مَيا پِئين نہ موڪَ
٢. آڪَرَ اوڏو نہ وڃين، ٿڪو ڇڏِيين ٿوڪَ
٣. لائي وِچان لوڪَ، تو ڪِهڙِي آڪَرَ آنڙِي!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[۹۲]

۱. چانگي چئي چڪياس، مٿان آڪ نہ الهي
۲. جنهن وَل گهٽا وهائيا، اَنَ سين آر لڳياس.
۳. چوڌاري چندن وَنَ ڇپي پوج پياس.
۴. رازي رت ڪياس، اِنَ ڪڏانوري ڪر هي.

[۹۳]

۱. مينهون لهي مهاءِ، جي تو چانگا چنيون
۲. سي ولڙيون ورهہ ساءِ، اجان تو موهيندڻيون.

[۹۴]

۱. پسي ڳاڙها گڏڙا، ڪرهل ڪيم ترس
۲. سي تان هلي پس، جي اِنَ وَلِ وهائيا.

[۹۵]

۱. ڪرهي ڪاڏو ڪوڙئو، وڏيرو ۽ واءُ
۲. ڪوءِ پن پلاڻئا، اولائو نہ آئيي.

وائي - ٦

۱. آءُ جيندي ڪيئن، يا الله!
۲. مون مسافر سپرين
۳. مونکي ڇڏي هليا هائي ڪريان ڪيئن.

وائي - ۷

۱. توڙي تڙپين تون، يا الله!
۲. تو در توءِ نہ ڇڏيان
۳. مونکي سو مشاهدو، جي منهن نہ ڏيهين مون
۴. مون پيا در گهٽا ذورٿا، تان آهين تون هي تون.

ضميمو-١

رسالي جي نسخن ۾ وڌيڪ شامل ڪلام

(الف) لکيل صورت ۾، غير فصيح ڪلام

[١] قمر ڪارو نانگ، توکي ڪاٿي ڪنڍهين ١
وچوڙو وڙوانڊ، ڏنڻي ڏکوين ڪي. ٢

[٢] چنڊر لڳنئي منڊ، سنجهيئي تو سيخ تيهين ١
ڪر اونداهي آنڌ، نه ميلان محبوبن ڪي. ٢

[٣] جي پياري پاڻ، ڪرهو تي پاڻي پيي ١
آگي اِن نياڻ، آڻ ڪوڻيو ڪونه گهڙي. ٢

[٤] ڪين پنيولين ڪرها ڪِ ڪينه ڪامڻ ڪياء ١
آکين مٿي آکيا پڙ ۾ پهر گناه ٢
وڳ ڪ وسرناء، هڏو جنن گهاٽي وهين. ٣

[٥] نه ڪينه پنيوليو ڪرهو، نه ڪينه ڪامڻ
ڪياس ١
آکين مٿي آکيا، پڙ ۾ پهر گناس ٢
وڳ نه وسرناس، ڪرهي لڏو لوڙڏو. ٣

[٦] هنس وڏيرو وڳ جو، ميڙنيي ۾ منهندار ١
چنم تي چاڳ منجهان موڙيو مڇر تار ٢
ليکي جيي لغار، آئي هندم آکيا. ٣

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٧] آڻ نه وڃي وڳ سين، ٻڏو ڇري نه ٻور ١
مٿي ڪي مجاز جو ڪڙه انڌر ڪو سور ٢
ڪو ٻيراياٿين ٻور، سڪي جئن سانئو ٿيئو. ٣

[٨] مٿي ماڳائي، وڏو واٽ ولين ڪي ١
خبر ڪيت ڏٺين ٿي، وڏوٽا واهي ٢
ڪرهي ڪاڪت ڇڏئي، ورتس نه وائي ٣
ڇانگي ڇرڏائي، ويئي ويچاري وسري. ٤

شاه صاحب جي ڪنهن همعصر ۽ معتقد فقير جي وائي

وائي

وهلي واڻ ۾ وهامي ١
رهه رات! رائيندس پرينءَ ڪي ٢
شمع ٿيندس شب ۾، ان خوشي ڪان ڪامي ٣
بابوئن سندي ٻاهه جنءَ، ٻران شال آجهامي ٤
پرت جا پيتم جي، ڪين پروڙي عامي ٥
مونکي مون پرين جو، آهي درد دوامي ٦
هيڪاندي ٿيندس هوت سين، آڌي رات آڌامي ٧
آهيان ٻار سيد جو ڪانه رهي ڪا خامي ٨
هو جو لڳو لطيف جو، مونکي آه مدامي ٩
روشن ٿيا رڃن ۾، جي هٿا لڳيا انهين لامي ١٠
ڪاري سا قيام سين هوت جنهين جو حامي ١١
آدم تنهين لوڪ سان جي مان چون سامي ١٢
مونکي جهلين مار ڪئن، هارئا چو حرامي ١٣

(ب) ٻين شاعرن جو ڪلام

ميون شاه ڪريم

[٩] ڪارين ڪنهين ڪڪڙين ڪرهه ولاڙ وڃن،
ويلو ڪن نه وچ ۾، نه اوڳار ڀڃن.

[١٠] ڪرها ڪا ٻاب جره هليئو ڇو نه پيو
مون تان گهٽو چيڪارئا، پسان ليڏو نه هو.

ميون شاه ڪريم يا ڪو اڳيون شاعر

[١١] سات جيٺهين سنڌ، ڪرهو نيٺهين ڪنڌئو
وٽ نه وٽن گنڌ، نه ڪا هي نه هو رهيئو.

[١٢] آج جيم ڪي ماء، هينيڙو مان ڪوره ٿئو
جو نه پيهم سماء، صحي ميڙندو سڄڻين.

ميون شاه عنات

[١٣] ڪاء نه ڪنٺهار، چنڊن جا چوپا ڪري
آگر اوڏو نه وڃي، سير ڪنڌ لهي نه سار
لائي جيءَ لغار، ميو مستانو ڪيئو.

[١٤] لڪي لاڪيئو ڪرهو ڪوڙيون ڏيئي ڇوڙ،
اها سنت، سيد چئي، جيٺهين نيٺهين جوڙ،
ڌرت رساڻي توڙ، پلاڻئو نه پرين ميڙي.

[١٥] چندر چوڏهين آيرين، سهسين ڪرين سينگار
ٻلڪ پريان جي نه پڙين جي حيلا ڪرين هزار
تون جهڙو سڀ چمار، تهڙو دم دوست جو.

[١٦] ڪامون سهه م ڪرها، ٻانا ڪيم هٿاء
الله لڳي، عنات چئي، ورڪ وڌندي پاء
پرين سين پرچاء، جن وڏوڙي ورهه تيا.

[١٧] ڪامون سهه م ڪرها، ٻانا سهه م ٻٽ
الله لڳي، عنات چئي، هوري هل م آٽ
پرين پرچايون رٽ، ڏئي جن ڏينهه تيا.

خليفو نبي بخش

[١٧] چندن چڪيي آئيو، ٻي ول نه وڃهي وات
ڪرهي ڪنؤر لتاڙيا، رهيي پٽيي رات
تَوڏي تنهن وڻ تات، جنهن ۾ بوء بادام جي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ضميمو ٢: مختلف رسالن جون پڙهڻيون*

داستان پهريون

[١]

گ ل ط ف ب ش ت ج س ق

١. هيءَ پڙهڻي 'ش' مطابق آهي. ٻين سڀني نسخن ۾ 'ڀلائيَ جا ڀيرَ'، 'ڀيرَ' ۽ آخر ۾ قافيو 'ڪيرَ' آهي جو شاهه صاحب جي معياري شاعري جي خلاف آهي. البت 'گنج' ۾ 'ڪيرَ' لکيل آهي مگر اهو اُچار صحيح نه آهي. ب. ڀلائيِ جا ڀيرَ، پيشاني ۾ پرينِ جي؛ گ ل ط ف. ڀلائيَ جا ڀيرَ، پيشاني پريَ کي؛ ت س ق. پيشانيَ ۾ پرين جي ڀلائي جا ڀيرِ

٢. اصل. 'ڏي'؛ ط ف. 'ڏي پرچي ڀير'؛ گ. ڏي پاڻُوهيو ڀيرَ

٣. گ. قمر' پاڙي ڪيرُ؛ ش ت. سپيرنِ سان.

[٢]

گ ت ش ب ج

١. 'ش' جي روايت:

ڀلا ڀلائيَ پانهنجي ڀلائيِ آهينِ
منهن' چڙهي منهنجا پرين ڏوراپو نه ڏينِ
مان' ڏي منڊيون هُونَ، تپ سڄڻ سچاين ۾

٢. گ. چڙهي؛ ب. چڙهيو؛ ت. ڏوراپا نه ڏينِ.

---

* داستان هيٺ، بيت جو نمبر ڏنل آهي، ۽ ان بعد جن رسالن ۾ اهو بيت موجود آهي انهن جون اکري-نشانيون ڏنل آهن. سڄي ڀاسي وارا انگ بيت جي سٽن جا آهن. هر رسالي جي پڙهڻي ان جي نشاني واري اکر پويان ٽلهي ڪاري ٻڙي بعد ڏني وئي آهي؛ هر پڙهڻي (؛) نشان تي ختم ٿئي ٿي ۽ وري ٻئي رسالي جي پڙهڻي شروع ٿئي ٿي.

٣. گ• جي مون ڏنه مديون تين، تہ سجھ سجايَن ۾؛
ت• مون ڏهن مديون تين، سجھ سجائيَ ۾ (مون ڏهن = مون کان، منهنجي طرفان)؛ ب• مان ڏي منديون تين، سجھ سجايَن ۾؛ ج• سجائين ۾.

[٣]

گ ب ت ج س ق

١. گ• جذِه ڪثائون ناز نظر؛ ب• جان ڪثائون ناز نظر؛ ت س ق• نازُ ڪيائون نظرٌ

٢. گ ج• سورج شاخون جهڪيون؛ ب• تان سورج شاخون جهڪيون؛ ت• سورج شاخون پڪيون

٣. گ ج س ق• تائب ٿئا؛ ب• تابع ٿئا.

[٤]

هيءُ بيت فقط گ ۾ آهي.

٢. اصل. ڪڙا ڪان، آڪا ڪان

[٥]

گ ب ل ت س ق

١. گ ل ت س ق• هنَ تاري هنَ هيٺ هتي منهنجا سپرين.
ب• هن تاري کي سامهان، هن تاري کي هيٺ؛
ل• هتي؛ ت س ق• هتِ

٢. گ ت س ق• ڪوڙا؛ ب• ڪڙا.

[٦]

گ ل ب ت س ق

١. گ ل ت س ق• هن تاري هنَ هندِ، هتِ منهنجا سپرين.
ب• هن تاري کي سامهان، هن تاري جي هنڌ؛ ل• هتي.

٢. ب• ڪڙا.

[٧]

گ ب ت س ق

١. ب (١٢٩٢) (١٣٠٦)• هتي منهنجا سپرين؛ گ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩) ت س ق• هتِ منهنجا سپرين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

٢. گ• ڪوڙا؛ ت• ڪوُڙا ٿيئن؛ ب• ڪڙا.

[٨]

هيءُ بيت فقط 'ل' ۾ آهي.

[٩]

هي بيت فقط 'ل' ۾ آهي. 'گ' ۾ بيت هيٺينءَ ريت آهي:

هن تاري کي سامُهان، هُن تاري جي لام
سڄڻ مونکي موڪليا سُهڻي ڪاڄِ سلام
هُو تہ [پارج] هام، ڀَڏيئي جا ڀول ڪري.

[١٠]

گ ل ط ب ت س ق

١. ل ط• (ايئن)؛ گ• لالَن ايرين؛ ب (١٢٩٢) (١٣٠٦) ث س ق• تارا تيلي روءِ لِڏا لال نہ ايرين؛ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩)• لِڏا لال نہ ايرين تارا تيلي روءِ.

٢. گ ل ط ب (١٢٩٢) (١٣٠٦)• تهڙي صافي سڄڻين؛ ت• جهڙي تو صُبُوحِ، تهڙي صافي سڄڻين؛ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩) (١٣٤٠)• تهڙي صفائي سڄڻين؛ تنهي ڇاپن جي حاشين ۾ ٻي پڙهڻي: 'تِهڙا سڄڻ نِت سوجهرا'

[١١]

گ ط ف

١. گ• ڏونہ؛ ط ف• ڏانہ.

[١٢]

گ ل ط ف ب

١. ل• توڏنہ؛ ط ف ب• توڏانهن؛ ب• تيلانہ؛ ت• تيناهين^.

٢. ل• سڄڻ جيلانہ، تون پڻ^ تيلاهين آيرين؛ ب• منهنجا سڄڻ؛ جيڏانہ، ۽ تيڏانہ، پڙهڻي ل ط ف ب مطابق؛ گ•

تارا تيلاهين^، تو ڏي گهڻو نهاريان
سڄڻ جيلاهين، تون تيڏاهين ايرين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[١٣]

ڳ ب ت س ق

٠١ ڳ• تِروڪَڙيون؛ ب• (١٢٨٣) (١٣٢٩) تروڪني= تِروڪَٽيُون^، ب• (١٢٩٢) تَروڪڙيون؛ ب(١٣٠٦) س ق• تِرو ڪڙيون.

٠٢ ڳ• ڪُٺي (=ڪُٺيِي)؛ ت• ڪُهُہ؛ ڳ• جي مان پيٺي پري ري؛ ب• جي پِري پچاڻا پيٺيون.

[١٤]

ب ق

٠١ ب (١٢٨٣) • چوءِ؛ ب• (١٢٩٢) چَوِء=چوئِين^، چَوَ ئِين^ (لاڙ جو محاورو)=توکي چوان؛ ب• (١٣٠٦) چَوانءِ، مَرُ؛ ق• چَوَئِين.

٠٢ ب(١٢٨٣) (١٢٩٢)• جِنِ^ءَ، جيئُنءِ؛ (١٣٠٦) جِنِيَهِنِ؛ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩) (١٣٤٠)• ئي پڙهٽي: جو تو ۾.... تِيهو، تِنِ^ءَ، ق• جو تو ۾

[١٥]

ڳ ب

٠١ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩)• ترارِيون؛ ب (١٢٩٢) (١٣٠٦)• ترارڙيون

٠٢ ب (١٢٩٢) (١٣٠٦)• سانگو ڪن نہ ساهہ جو؛ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩) ق• سانگو ڪن نہ سر جو.

[١٦]

ب س ق

٠١ ب (١٢٨٣)• مِيرِ؛ ب (١٢٩٢) (١٣٠٦) س ق• مِيڙ^؛ ب (١٣٢٩)• مِرِ

[١٧]

فقط ڳ ۾ آهي.

[١٨]

گ ب ت س ق

١. گ• پيريَ پسائبو

٢. گ• چنڊ ڪتيئن ساڻ، پيهي وڃو پڙلاو ۾؛ ب (١٣٢٩)• چنڊ تان ڪتيئن ساڻ (ڻ کي زير)؛ ب جي ٻين نسخن ۾ •ڪتيئن (ي تي زبر)؛ ب (١٢٩٢) (١٣٠٦)• چنڊ ڪتين اِي ساڻ (ڻ کي پيش)؛ ت• 'چنڊ ڪتين ساڻ پيهي وڃو پڙلاو ۾'؛ س ق• ويو پڙلاءِ ۾.

[وائي-١]

گ ل ط ف ب ت س ق

١. گ• آيئم پيهي .... ساريندي؛ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩)• اگهن آيام پيهي؛ ت• اگهن آيئم؛ ب (١٢٩٢) (١٣٠٦)• آيا مون پيهي. گ ل ط ف ب س ق• ۾ هيٺين مصرع، پهرين مصرع طور وڌيڪ ڏنل آهي: "مُشڪ عطر مون پرين، سيڪيس جتم سيوئي"؛ ط• مشڪ عطر مون پرين، وار وچايان سيٺي.

٢. گ• ساهُ جٺن جو سيڪڙو-الخ.؛ ب• روح، ت• روح

٣-٤. فقط ت س ق ۾ ڏنل آهن.

داستان پيو

[١٩]

گ ل ط ف ب ش ت ج س ق

١. گ• ڪيچ؛ ل ط ف• پهرين ڪيچ پيريَ ڏي؛ ت• ڪيچ پيرنءَ ڏي

٢. گ ت س ق• احوالَ عاجزن جا؛ ل ب• احوالُ عاجزن جو-الخ؛ ط ف• عاجزن جا؛ ش• نيئي آڪج لڳ اللهءِ ت• تون آڪج لڳ الله

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۳. ب (۱۲۸۳) (۱۳۲۹) ج ث س ق • روز؛ گ ب (۱۲۹۲)
(۱۳۰۶)• روزُ

[۲۰]

گ ل ط ف ب ث ج س ق

۱. ل ط ف• ڪَجِ پِرِيَ ڏي؛ ث • ڪَجِ پِرنِ ڏي
۲. گ ث ج س ق • ڪَهِجُ؛ ب ث س ق • چَئِجُ؛ ط (بي
پڙهڻي) • هُيِيُ نِپِرَ
۳. ل ط ف • ائين؛ گ ب • پئو پِرو سو نه پِرَ ـ الخ؛ ب •
آسَري؛ گ • آسِري

[۲۱]

ل ط ف گ ث

۱. گ • نِرتِ؛ ب • نِرتِ... ڪَجِ؛ ل ط ف • پِرِيَ ڏي
۲. ب (۱۲۸۳) (۱۳۲۹) • قمر ڪَهِجُ؛ ل ط ف ب ث • قمر
چئج؛ گ • سُرتِ؛ ب • سُرتِ
۳. گ • پِتِ؛ ث • اکيون ننڍڙهان جي آسري .

[۲۲]

گ ل ط ف ب ث س ق

۱. گ ب (۱۲۸۳) (۱۳۲۹) • ڪَجِ؛ ب (۱۳۰۶) • ڪَجُ؛
ث • ڪَجِ
۲. ب • ائين؛ ل ط ف • سنيهڙا سيڻن کي، چئج چنڊ اپار؛
گ • آءٌ جي ڏيان سنيها سيڻن کي، چئج چنڊ اپار؛
س ق • آءٌ جي ڏيانءِ سنيها چئج ـ الخ؛ ث • آئون جي
سنيها ڏيان نئي (= ڏيانءِ) سي چئج چنڊ اپار
۳. گ • سَپِ؛ ب • سَپِ؛ ث • نه ماجن ـ الخ؛ گ ب • آسَري

[۲۳]

گ ل ب ث ج س ق

۱. ب (۱۲۸۳) • هُتِ جو تو تون پسين پريءَ کي هي تون
چنڊ اوهوئي؛ ب (۱۳۲۹) • هُتِ تو پسين پريَ کي هي
تون چنڊ اوهوئي؛ ب (۱۲۹۲) • هُتِ تو پسين پري کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هيءُ تون چنبر اوهوئي؛ (ہي پڙهڻي) هٿ جو تون
پسہن ـ الخ• گ ل• هيءُ چنبُ اهوئي، جو هٿي پسي
پيريَ کي؛ ج• هيءُ چنب اهوئي، جو هٿ پسي تو پرينءُ
کي؛ ث س ق• هآي چنبر اهوئي، جو هٿ پسآي تو
پرنءُ کي.

٢. گ ء• ائين؛ ل ب ث س ق• چنج آن کي ڏيان جو روئي
(ل• ڏيان جي)

٣. ل• شال سانگ مَ پوي؛ ج• شل سانگ؛ گ• سانگ نہ
پوئي؛ ب ء پہا• سانگ مَ پوي.

[٢٤]

گ ل ط ف ش ب

١. ش• ائين؛ ل ب گ• آءُ جآي ڏيہن سنيهڙا سي تون چنب
پلئہ پنڌ (ل ب• سنيها)؛ ث• آنئون جي ڏيانءَ سنيها ـ الخ.

٢. ل ط ف• نئي نوڙائي کنڌ؛ ش• قمر کهج قريب کي
نئي نوڙآئي کنڌ؛ ب• چنج حال حبيب کي نمي
نوڙائي کنڌ؛ گ• نوڙائي کنڌ؛ ث• نئي نيئڙائي
کنڌ؛ س ق• نميي نوڙائي کنڌ.

٣. گ ب• ائين؛ ش• 'جيڏاهَ تنهجو پنڌ، تيڏاهَ عالم آسرو'
ل ط ف• آسرو.

[٢٥]

گ ل ط ف ش ث

١. ط ف ب• ائين، مگر پڙهڻي 'چنگان'؛ گ• چگا چنب چنج ـ الخ؛
ش• 'چيتا چنب چنيج، سنيهڙا کي سڄڻين'؛ ث• چنگيان
چنب چنيج ـ الخ.

٢. گ ش• پريان جي؛ ب• پرين جي؛ گ ل ط ف• آيري.

٣. گ ب ش• پيرين وجهيي هٿڙا؛ ث• پرن ڏري هٿڙا.

[٢٦]

ب (١٢٨٣ ۽ ١٢٩٢) ۽ ق

١. ب (١٢٩٢) (١٣٠٦)• تيهان؛ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩)• تيها؛
ق• جيها.... تيها.

٢. ب (١٢٩٢) (١٣٠٦)• ائين؛ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩)• ’اگڙ‘ مٿي ڪيڙين مٿي ڪنڌ.

٣. اصل• توڏاند.

[١. مالڪڏنو فقير• ٺهائي اڇا مون پري. ٢. مالڪڏنو فقير• ڪيڙ مٿي ڏي ڪنڌ (ڪنڌ=ڳڙڪو، لوگھو، روشن داز) هيءُ بيت شاه عنات جي هيٺئين بيت جي پيران چيل آهي:

ڪر چٽائي چنڊ، سهائي سيد چٽي
سرها سائي پنڌ تي، ڪڙيا مٿي ڪنڌ
جنهن مورچي منڊ، لاهئين سو لوڪ ڏئي]

[٢٧]

گ ب ت ج س ق

١. گ• چوڏيهن؛ ب• چوڏهين؛ ت• چوڏهين؛ ج س ق• چوڏهينءَ.

٢. گ• ائين؛ ب (١٢٨٣)• ’مون گهر مون پرين ڪيئي‘ الخ؛ ب (١٢٩٢) (١٣٠٦) (١٣٢٩) ت س ق• ’مون گهر مون پرين جي – الخ‘؛ ج• ’مان گهر – الخ‘

[٢٨]

گ ط ف ل ب ت ج س ق

١. گ ب• اوپارو؛ ت• آمارو؛ ج• اوماڙو؛ س ق• اماڙو، گ ب• چوڏهين؛ ت• چوڏهين؛ ج• چوڏهين؛ س ق• چوڏهينءَ.

٢. گ ل ط ف ب (١٢٨٣) (١٣٠٩) ج• مون پرين جو؛ (١٢٨٣) جي ۾ پڙهئي ’اچڻ جي‘. ب (١٢٩٢) (١٣٠٦) ت س ق• مون پرين جي. [پڻي صحيح، جنهن ۾ ترڪيب ڪي ڌيان ۾ رکجي؛ غالباً ”پرين جي“ وڌيڪ فصيح؟]

. گ• آچڻ، ب (١٢٨٣) (١٣٢٩) ت س ق• اچڻ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٢٩]

گ ب ل ت س ق

١. گ ب• چوڏهينءَ چنڊ نہ آيري اونترهينءَ پسي نہ عام؛
ل• چوڏهيَ چنڊُ نہ آيري اونتريهيَ پسي عامُ.
ب (١٢٨٣) (١٣٢٩)• چوڏهيَ؛ ب (١٢٩٢) (١٣٠٦)•
چوڏهينءَ؛ ب• اونتريهيَ؛ ت• چوڏهنءَ چنڊرُ آيرئو،
اونترهينءَ پسبس عامُ.

٢. ب• جيڪو پچين پَچ سو

[٣٠]

گ ب ل ط ف ت ج س ق ش

١. ل ط ف• ائين، ب• سهسين سڄُ نہ آيري چوراسيءَ
چنڊرن؛ ب (١٣٠٦) چنڊنءَ؛ گ ت• سڄن آيري؛
ش• چوراسيءَ چنڊن (=چوراسيون چنڊن)

٢. پيا سب ائين؛ ش• آءَ پڻ رءِ پرين، سب اونداهي پانئيان.

[٣١]

ل ط ف ب ت ج س ق ش

١. ل• چنڊرَ تهنجي ذاتِ، پرينِ [سين] نہ پاريان؛ ش ت•
چنڊر تنهنجي ذاتِ پاريان ڪي نہ پرين سين؛ (ت• ڪي
نہ پرين سين؛ ش• پاريان ڪينَ پريَ سين.)

٢. ب ش• جنءَ اڇو تون م رات تنءَ سجڻ نيت سوجهرا
(ش• نيتُ)؛ ت• تون اڇو منجهہ رات، سجڻ نيت سوجهرو.
ل ط ف س ق• تون اڇو م رات، سڄڻ نيتُ سوجهرا.

[٣٢]

گ ب ت س ق

١. ب• سهانئي؛ گ• سهانئي.

٢. ب• (١٢٩٢) (١٣٠٦) لائيان.

٣. ب• پريَ ڪي؛ ت• پرن ڪي؛ ق• پرينءَ ڪي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٣٣]

ب ج ق

١. اصل۔ آهيرُ؛ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩) ۾ ئي پڙهڻي: سهائي رات؛ ج۔ سهائي رات.

[٣٤]

فقط ب ق

١. ب۔ چڙي^، چڙي، چڙهي.
٢. ق۔ سڙي؛ ب۔ آيرُ؛ ق۔ آيرين.

[٣٥]

فقط ل

١. اصل۔ آنڌاهيءَ آڇُ ڪريان.

[٣٦]

گ ب ج ق

١. گ۔ ائين؛ ج۔ 'جهڙ جهڙپي نه چڏيين'؛ ب ق۔ چنبڙ ڪي چورائي چڙپر نهڻي نه ڏيکهن؛ ب (١٣٢٩) 'چوڙائي'؛ ق۔ نه ڏيکي).
٢. گ۔ ائين؛ ب ق۔ عاشقن جو.

[٣٧]

گ ب ق

١-٢. گ۔ ائين؛ ب ق۔

چڙهو ڏاري جو ڪري آيو چنڊ چڙهي
بيٺو اَتِ آڙي، پسي پيشاني پرتي جي.

[٣٨]

گ ب ش س ق

١. ش س ق۔ چوانءَ سچ؛ گ۔ چوئين سچ؛ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩) چئين سچ؛ ب (١٣٢٩) (١٣٠٦) چوان آءٌ سچ؛ ب ق۔ جي منهين نه پانئين؛ گ ش۔ جي وڙهن جي وچڙن.
٢. ش۔ ائين؛ گ ب ق۔ ڪڏهن ايرين سنهڙو ـ الخ.
٣. ش۔ ائين؛ ب 'جو منهن ۾ پريئي مچ، سو پدم پريان جي پير ۾'

(ب ١٣٢٩: پريئي)؛ گ ق• منهن ۾ پريئي مچ،
تن ۾ ناهه پيشاني پرينءَ جي
[٢ ۽ ٣ بابت دوباره غور ته گ ب يا ش بهتر؟]

[٣٩]

گ ب ش ت ج س ق

١. گ• چنڊ تو چئنهن حق، وڙهين جي وچڙين؛ ش ق• چنڊ چوانءِ حق، جي وڙهين جي وچڙين؛ ت• چنڊ چوانءِ حق، جي وڙهين نه وچڙين؛ ج• چنڊ چونهن حق، وڙهين جي وچڙيڊين؛ ب• وڙهين جي وچڙين چنڊ چوانءِ حق.

٢. گ• پيرَ جي، ب• پيريَ جي؛ ق• پرين جي؛ ت• ۽ اکيون ڏٺو نڪ، تو ۾ ناهه پرين جهو.

[٤٠]

گ ب ش ت س ق

١. گ• اُپور، باقي سڀ اُپر؛ گ ۽ ب (١٢٩٢) (١٣٠٦) ڏور، ڪپور، پور، اسور؛ ب (١٢٨٣) (١٣٢٩) ڏور ڪپور، ٻور، آسور، ت• ڏور، پور، ٻور، اسور؛ ش• رات سهائي، پون سئين، پرت نئين پنڌ پور.

٤. ب (١٢٨٣) (١٣٢٩)• ساقيا؛ ب (١٢٩٢) (١٣٠٦)• ساقيان ۽ ٻئي پڙهئي پيئنيان؛ گ• سهنيا؛ ت• سهنيان؛ س ق• سينيان؛ ش• الله لڳ اسور، هل ته ٿيا سچ ماڻيون.

[قافين جون زيرون زبرون غور طلب آهن. گ ۾ هن ڪان پوءِ جيڪو بيت آهي، ان ۾ قافيا ڏور ۽ ٻور آهن.

آءُ اُڪنڊيائي مران، پرين پلا پر ڏور
ڀاڀل ڏي نه ٻور، پنڌ نه جوڳي پيرڙي

اهي ٻئي بيت هن د-٢ جي آخر ۾ رکيا ويا آهن ته جيئن ايندڙ داستان جي مضمون ڏانهن رهنمائي ڪن.]

وائي — ۲

گ ب ج ث س ق

۱. ب (۱۲۹۳، ۱۳۰۶)• هئي ضرور.... لهندو؛ گ ب (۱۲۸۳، ۱۳۲۹)• هنيون ضرور.... رهندو.
۲. گ ث ج• سگهو ساعت نہ جندڙو؛ ب• سگهو نہ ساعت جندڙو؛ گ• چارڏي پهر چور؛ ب ج ث س ق• ائي پهر مَلور.
۳. ب ث س ق• هيٺيون ٻہ مصراعون وڌيڪ آهن، جيڪي گ ۾ ناهن:

پيرين آءٌ نہ پُڄنئي، ڏيہ پيريان جو ڏُور،
وڃي ويل سَيڪنهين، هينڙو پيري حضُور.

۵. ث• وَڻن ويل سيڪنهين — الخ

داستان نئون

[۵۱]

گ ط ب ث س ق

۱. گ ب• تڙ وري؛ ث• تَڙ وَئيي؛ ط• تڙ وري؛ تڙ واجهاء
۲. گ• مان ڏينہ ڪا؛ ب (۱۲۸۳، ۱۲۹۲)• آچَنيہ (=آچنيهون)؛ ب (۱۳۰۶) س ق• آچَهون؛ ث• آچيئون؛ ط• آچِهون؛ ٻي پڙهڻي: ڏينهون ڪا

[۵۰]

گ ط ب ث س ق

۱. گ ائين• پها سپ: ڏٺي ڪريندهن ڪڏهين حياتي هيڪاند؛ ث ب (۱۳۰۶)• ڪريندين؛ س ق• ڪريندي
۲. ب (۱۲۹۲، ۱۳۰۶)• رنجاڙي؛ گ ط ث• رنجائي

[۵۳]

فقط ب ۾

۱. ب (۱۲۹۲)• ٻرانهان هلئا
۲. ب (۱۲۹۲، ۱۳۰۶)• ڪوهڻ؛ ب (۱۳۸۳)• صبّاح

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٥٤]

گ ل ط ب ت س ق

١. گ• هيڪاندا هون ـ الخ؛ ب (١٢٨٣، ١٣٠٦)• مترُ؛ ل ط• مترُ

٢. گ ل• رهيا آهيئن؛ ط ب• رَهيا آهين؛ ب (١٣٠٦)• نت نمي جا

٣. گ• جتن وماسئا؛ ب• وَماسئا؛ ت• وِماسيا؛ ب (١٣٢٩)• تاري تن تگبي هيئون؛ س ق• هنيون؛ ت• هنئون؛ ل• جن وِماسئا وين، تاريَ تن تگبي هنيون

[٥٥]

فقط ب م

١. ب (١٣٢٩)• هيئون؛ ب• رُونئان

[٥٦]

ل ط ف ب ق

١. ب• لاء ڪئا؛ ب (١٣٢٩)• چاڙيڪا

٢. ب• ائين؛ ل ط ف• پاڻي ڳڻ ڳهيو هنيون؛ بي پڙهڻي: ڳڻ ڪري ڳهيو هنيون

[٥٧]

گ ل ط ب ت ق

١. سواء گ ل جي ٻين سڀني نسخن ۾: ’هنيڙي سڄڻ سارئا، ڪتي هندم هبرُ؛ ب• هيڙي، هنيڙي؛ ت• هنڙي؛ ب (١٣٠٦)• هوندَم.

٢. ب• لالن (=لالڻ)؛ ت• ڏِٺين؛ ق• لالڻ اچي ـ الخ.

٣. گ• وروهڻ .... ڪَن سين؛ ب• ورونهڻَ؛ ت• وِرُوهڻَ، ڪَن سان؛ ل ط• ’تي وروهڻ ويرِ، آءُ آر ڪرينديس ڪن سين.‘

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٥٨]

گ ب ت س ق

١. گ• متن: ’اُڪنڊيائي نيهرانءِ‘، حاشيه: ’اُڪنڊيائين مرانءِ‘ (يعني ’اُڪنڊيائين‘= سندن اُڪنڊ ۾)؛ ب• دُور؛ ت س ق• ڏُور؛ ل• ’پرين پلاڙ ڏور آءُ اڪنڊي مران‘

٢. ب• ڏي ذ؛ ل• پيٽري؛ ب (١٢٩٢) س ق• پيٽي رڙي؛ ت• پندڙن جوکي پيٽري.

[٥٩]

گ ل ط ف ب ت

١. ل• ائين (پيره)؛ گ ط ف• ڪرهو نه ڪيهڪان ـ الخ؛ ت• ڪهڪانءِ

٢. گ ب (١٢٨٢، ١٣٢٩)• جو مون رات رساٽي پيري سان نيٺي ساجن ساڻ (گ: پري ڪي)؛ ل• ’نيٺي جو هٿ رساٽي منڪي ساجن ساڻ؛ ب (١٢٩٢) س ق• ’جو مون رات رساٽي نيٺي ساجن ساڻ؛ ب (١٣٠٦) ت• ’جي مون رات رساٽي نيٺي ساجن ساڻ‘

[٦٠]

فقط ل ۾

وائي ـ ٣

گ ط ف ب ت س ق

ترتيب گ مطابق؛ ب• ١، ٣، ٢، ٤

٣. ت• جنهين؛ س ق• جنين؛ ط ف• مرڻ جني منهنجو

٤. ط ف ۾ ڪانهي؛ گ• سڦيرين؛ ب• سٿپرين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

داستان چوٿون

[٦١]

گ، ل ط ف ب ٽ ج س ق

١. ب (١٢٨٣)• سُهائي؛ گ ب (١٢٨٣، ١٣٢٩) ٽ س ق•
پَتَنِ؛ ب (١٢٩٢، ١٣٠٦) ۽ ٻي پڙهٽي (١٣٨٣)• پَتِيَنِ؛
ل ط ف• پَتِيَ
٣ ل ط ف• سو ڏي پندَنَ پندَ.... پَهَچائِي؛ گ• پَهَچائِي؛
ب• پهُچائي

[٦٢]

گ ط ش ب ٽ ج س ق

١. گ ب (١٢٩٢، ١٣٠٦)• 'مَيا'؛ باقي سڀ 'ميان'
٢. گ ط• چِنُڪَنِ؛ ب (١٢٨٣، ١٢٩٢)• چِڻُڪَنِ؛
ٽ ب (١٣٢٩) س ق• چِڻگن
٣. گ ب• اتائين؛ ط ب (١٣٠٦)• آتاهين؛ ٽ• آتان ئي

[٦٣]

گ ل ط ف ش ب ٽ س ق

٢. ش• 'مَتيا محبوبَنِ ڏي ڪو ڪيجُ وڄڻ سين وَس'؛
گ س ق• 'مَتيا محبوبَنِ ڏي وَڄَڻ ڪيجي وَس'؛
ل ط ف• 'هلندي حبيبن ڏي وڃڻ ڪجي وَس'؛ ب•
'هَلَنڊي حَبيبَنِ ڏي ڪيجُ وَڃَڻ سين وَس'

٣. ل• 'راتيهين وڃي رس، تہ خبر ڪَرَنِ نہ ٿيئي'؛
گ• 'راتين هلي رس تہ ڪَرَنِ خَبَرَ نہ ٿيئي'؛ ط ف•
'راتين وڃي رَس، تہ خبرَ ڪَرَنِ نہ ٿيئي'؛ ب (١٢٨٣،
١٣٢٩)• 'راتو ڏينهان رَسُ، تہ ڪرنِ خبر نہ ٿئي'؛
ب (١٢٩٢، ١٣٠٦)• راتو ڏينهاڻي رَس، تہ ڪرنِ خبَرَ نہ
ٿيي'؛ ش• 'راتو ڏوني رَس، تہ ڪَرَنِ خَبَرَ نہ ٿيئي'؛
س ق• 'راتين ۾ رَس، تہ خبر ڪرن کي نہ ٿئي'

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٦٤]

گ ل ط ف ب ت س ق

٢. گ• آهَرَ جيون؛ گ ل ط ف• چندن؛ گ• چَرِنُو چَلَ؛ ل ط ف ب ت• چَرِيُ چَلَ.

٣. گ ط ف• ڳالهڙي؛ ل• ڳالهيون؛ ب (١٢٨٣، ١٣٢٩)• مُون توسين^ ڳاليھ ڪَي سا ٻيي ڪَنُهِ هَٿِ مَ سَلَ؛ ب (١٢٩٢، ١٣٠٦)• مُون جا توسين^ ڳاليھ ڪَي سا ٻيي مَ ڪَنُهين ڪي سَلَ؛ ت س ق• مُون تو ئِيي سين ڳالهڙي^ ٻيي ڪَنُهين^ مَ سَلُ (س ق• تو سان .... ٻئي – الخ.)

٤. گ ب• ڪجايُون؛ ل ط ف• ڪِجاهيُون؛ ب (١٣٠٦) ت• ڪِهُجايُون.

[٦٥]

گ ب ت ش ج س ق

١. سڀ نسخا ائين؛ گ• ڪِسِر چِڏِ ڪنوات – الخ؛ ش• ڪسر چڏ ڪنوات وکون پاء وڏنديون [اسان ترجيح ڏيون ٿا انهيءَ لاءِ تہ 'وکون وجهہ' تي تاڪيد ٿئي].

٢. گ• ياڻہ نہ وات

٣. ت س ق• چِڏِ جهوري ڏي جهات؛ گ• چڏ چوري ڏي چات (=جهوري، جهات)؛ ج• چِڏ جهوري ڏي جهات؛ ب• 'چڏ چوري ڏي چِتَ؛ گ ب (١٢٨٣، ١٣٢٩) س ق• هَٿِ مِڙون^؛ ش ب (١٢٩٢، ١٣٠٦) ت ج• 'هت مِڙان'.

[٦٦]

گ ب ت ج س ق

١. گ ب س ق• ڪَسَرَ؛ ب (١٢٨٣، ١٣٢٩)• قَصَرَ

٤. گ• 'نہ هَنُدِيَ راتِ هَٿِ مِڙون'؛ ب• 'جَنُ آڏِيَ راتِ آتِ مِڙان'؛ ت ج س ق• 'جيڻ هونديَ راتِ هَٿِ مِڙان'

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٦٧]

گ ط ف ش ب ت س ق

١. ت• گيسيرِ؛ ب ط ج ق• ڪنسرَ؛ ب (١٢٨٣، ١٣٢٩، ١٣٠٤) جي ۾ پڙهڻي• قصرَ.
ڪيسيرِ (پٽ شاه، راڻو ڏکيو ۽ هالن ۾ زالن جي ٻولي، معنيٰ ڏير) يا گيسيرِ (عام ٻولي) معنيٰ ڏير

٢. هي سٽ ط ف ۾ ڪانهي

٣. ب (١٢٩٢، ١٣٠٦) حبيبن سين؛ ط ف ج• پونئي؛ ب• پونئي؛ ت• پتونيي^

[٦٨]

گ ط ف ش ب ت س ق

١. گ• موتيي منجهين مال؛ ٻيا سڀ• موتيين ڳتيس مالَ (ت• مالهه)

٢. گ ب• قطيفي جي؛ ت س ق• ڪديفي جي؛ ط ف ب• هيڏڙي^ پايئن؛ گ• هيڏڙي پائيئين حال؛ ب (١٣٢٩)• هيڏڙي^ پايئين^ حالَ؛ ت• هيڏڙي پڏانءِ حال

٣. گ ش ب ت س ق• ائين (ت• چاريانءِ)؛ ط ف• چندن چاريئين جالَ، جي مون پيهري پهرِ رسائيين

[٦٩]

گ ط ف ش ب ت ق

١. ٻيا سڀ ائين؛ گ• موتيين ڳتيس متهارَ

٢. چاريانءِ

٣. ط ف• پيي؛ باقي ٻيا ُپيي

[٧٠]

گ ش ب ت س ق

١. ٻيا سڀ ائين؛ ت• ساري پاوان؛ ب (١٢٩٢)• پائياز؛ ت• پايانءِ

٢. ب• ائين؛ گ• چاريهين .... نائي؛ ش• نائي؛ ت• نايو مهندن ڏار

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[۷۱]

گ، ط ف ب ٿ س ق

۱. گ• پيڌڪو پاھِجو؛ ط ف• ھڪ پيڪو پيو پھنجو؛ ب• تون پٺڪو ۽ پانھجو؛ ب (۱۳۰٦)• تون پيڌڪو پانھِجو؛ ٿ• ٻہڪو ۽ پانھِجو

۲. گ ط ف• آصُل؛ ب ٿ س ق• آصُلُ؛ س ق• اوھان جو

۳. گ• چانگا ڪيجِ چگائيوز؛ ط ف ب• ڪي چانگا ڪيجِ چگائيون؛ ٿ• ڪي چگيون ڪَجِ چگائيون

[۷۲]

گ، ط ف ب ٿ ج س ق

۱. ٻيا ائين. گ ٿ ج س ق• ميا ميچ منٿ اج منھنجي ڪَرَّھا

[۷۳]

گ ب ٿ س ق

۱. گ• ائين؛ ب• ڪوڙ= ڪوڙِيُن^ (لاڙ، لس ۽ ڪڇ جو لهجو)= ڪوڙيون؛ ٿ• ڪوڙِين.

۲. گ ب• م چھو؛ ٿ س ق• مُ چئو.

[۷۴]

گ ب ٿ س ق

۱. گ• ڪوڙيون؛ ب• ڪوڙِينُ؛ ٿ س ق• ڪوڙِين.

۲. ب ٿ س ق• ائين (ب• 'ٻوج ميي ڪي پاهِ')؛ گ• 'آھُرَ ۾ اِلاچِينُون، پوجَ مَيِي ڪي پاءُ'

۳. ٿ س ق• ڪاءُ؛ گ• ڪاءُ؛ ب• ڪاهِ.

وائي — ۴

گ ل ط

۱. گ• ھيِ؛ ط• اوربنديس؛ ل ط• ھي ٻہ ڳالھڙيون، ميان سنجھ — الخ.

۲. گ• ڪَرَ سين مون نہ ڪيئُون.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

داستان ـ ۵

[۷۵]

فقط گ ۾

اصل. اچا وکڻ

[۷۶]

گ، ط ف ب ش ت س ق

۱. گ. ائين، ط ف. پئور نہ چري ھور؛ ش. پئور نہ چري پئور، ب ت س ق. مئور نہ چري ھور؛ ب (۱۳۰۶). ڏيکون ڪري.

۲. ت. مونھين ھٽي؛ گ، ط جي ھي پڙھٽي، س ق. مونھي ھٽي؛ ش. منھي ھٽي؛ ث. مئونن ھٽي؛ ب. موني لائي؛ ط جي ھي پڙھٽي. مونن لائي.

Jeay Sindh

[۷۷]

گ، ب س ق

۱. گ. ائين؛ ب. چمدن جا چوپا ڪري ـ الخ.

۲. گ. ائين؛ ب. 'ميي ڪي محبوب جا'

[۷۸]

فقط گ، ۾

اصل. مئيو آنڪ ميو، چاڪئو چيني نڪيو
ڏات ڏرنيبا نہ سيکيو، ڪرَ ھر رھ رنيو
جئو پھر ملا ھيئو، ناہ نيهايت تھيس

[۷۹]

گ، ل ط ف ب ش ت س ق

۱. ل ش س ق. ائين؛ ت. وھي منجھ تو وڪ، ڪتوري ـ الخ؛ ط. ڪتوري ڏار چري وھي ـ الخ؛ ب (۱۲۹۲) (۱۳۰۶). وھي اندر وڪ؛ ب (۱۳۲۹). وھي منجھ نہ وڪ

۲. ل ط (ھي پڙھٽي) ب س ق. جڳ سڀن جھو جڳ؛ ش. جڳ ۾ جھڙو جڳ؛ ث. جڳ ۾ جيھو جڳ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[٨٠]

گ ط ف ب ش ت س ق

١. ط ف• جڻائين
٢. گ ت س ق• ائين؛ ب• ڇائي ٽڻائين ڇڳيون؛ ط ف• ڇانگي ٽڻائين ڇڪيون؛ ٻي پڙهٽي: ٽڻائين چاري ڇڪيون (=ٽڻائين ڇائي ڇڳيون)، ش• ’ڇانگي ڇڪيو ٻئي رتوڻي مَن‘
٣. ط ف• ڪوڙيون؛ ب ش• ڪوڙين^ (=ڪوڙيون)؛ گ• ڪوڙ؛ س ق• ڪوڙين؛ ت• ڪوماڻو ڪونہ لهي.

[٨١]

گ ل ط ف ب ت س ق

١. ط ف• جڻائين ڪوڙ؛ ت• جڻان ڪروڙ
٢. گ ط ف ت• ماڳاء؛ ب• ماڳاء.

[٨٢]

گ ل ب ش س ق

٢. ش• مستانو؛ ل• متوالو؛ گ ب• متارو.

[٨٣]

گ ل ط ف ب س ق

١. اصل. ڪنگوء
٢. گ• پساه ڏي

[٨٤]

گ ط ب ت س ق

١. گ• ريت ۾؛ ب• ريتَ تي؛ ط• ’لکين سيئن چرن، ڪرها ڪنگوء ريت ۾‘؛ ت• ’لکين سوين چرن ڪرها ڪنگوريتَ تي‘
٢. ٻيا سڀ ائين؛ ط• ٽڻائين؛ گ• هٿ نہ اچي هيڪڙو.

[٨٥]

گ ب ت س ق

٣. ب (١٢٩٢)• ميڙ نڊي سين؛ ت• ’پڙاڙي پاڻو، مترنڊي سين نہ متيو‘.

[٨٦]

گ ب ت س ق

٢. ب• ناوَڪَ.

٣. ب• ڇڏي سر سانگو.

[٨٧]

ب س ق

١. ب (١٢٩٢)• چانگهو.

[٨٨]

گ ط ف ب ت س ق

١. ت س ق• ’ڪيي جو ڪيڏاهين‘

[٨٩]

گ ت ب س ق

١. گ س ق• ائين؛ ت• ’آئي آڙائينس، ڇڏئو تان ڇيڪَ ٺئو‘؛ ب• ’ڇڏي نہ ڇيڪ‘ ٺئو، آئي آڙاڀينس‘.

٢. گ ب• ائين؛ س ق• ڪيريو وڃي؛ ت• ڪيئو وڃي.

٣. گ• ائين؛ ب (١٢٨٣)• ڏاوَٺِ تينڌ ڏانيڻس؛ ب (١٢٩٢، ١٢٢٩)• ڏانوڻ تينڌ ڏاٿيڻس؛ ب (١٣٠٦) ت س ق• ڏاوَڻ‘ سو ڏائينس.

[٩٠]

گـــ ب ت س ق

١. گ• ائين؛ ب س ق• دو دستي دو پير ـ الخ؛ ت• دو دَستيون دو پيرَ.

٢. ب (١٢٨٣، ١٣٠٦، ١٣٢٩) ت• تازي؛ ب (١٢٩٢)• تازِي^.

٣. ت• تنهن کي ـ الخ.

[٩١]

ب ق

١. اصل. پيريَ؛ ب (١٢٩٢)• چانگهي.

٣. اصل. آيو اوڏاهين آسرِي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[۹۲]

گـ ب ت س ق ج

۱. گ ج• ڏاوڙيون؛ ب• پينڌ، پينڊ؛ ج• پينڊ؛ ٿ• بنڊ؛ گ س ق• پنڊ.

۲. هيءَ سٽ فقط ب ۾ آهي.

۳. گ• ”سڄڻ ياد پئاس، ڇيرڪ ڇنائين هيڪڙي“؛ ب ج ٿ• ”جڏهن سڄڻ ياد پياس، تڏهن ڇيرڪ ڇنائين هيڪڙي“؛ س ق• ”جڏهن سڄڻ ياد ٿياس، ڇرڪ ڇنائين هيڪڙي“.

[۹۳]

گـ ب ت س ق

۱. گ ب (۱۲۸۳، ۱۳۲۹)• ائين؛ ب (۱۲۹۲، ۱۳۰۶)• جان مون جهلئو ڪرهو؛ ٿ س ق• جان مون هنڙو جهلئو.

۲. گ ٿ س ق• ”وڙو ڇنائي، پوئينءَ رات پرين ڏي“؛ ب• ”وٺو ڇيڪي ڇنائي، پڇڙيءَ رات پرين ڏي“.

[۹۴]

گـ ب ت س ق

۱. ب• پاءِ پنهنجي ڪرهي، وٺي سيٽ سوٽ.

۲. ٿ• ولڙيون جي واس وٺنديون، پهريون مٿي پٽ.

۳. ب (۱۲۸۳، ۲۱۹۲، ۱۳۲۹)• پينڌ؛ ب (۱۳۰۶)• پينڊ (=پينڊ)؛ گ• پنيڊ؛ ٿ• پوءِ نه رهندو پنڌ ري؛ س ق• نه پوءِ نه رهندو پندرو.

وائي-۵

گـ ب ت س ق ج

۱. گ ٿ س ق• آهينيم، اصل، پيري سبن.

۲، ۳، ۴• اصل، پيري، پيرينءَ (ٿ).

۵. ب (۱۲۸۳) ۽ ب ي پڙهني (۱۳۰۶)• آن ري عبداللطيف چئي؛ ب ج س ق• آڏي عبداللطيف چئي؛ ٿ• اديون عبداللطيف چئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

داستان چهون

[٩٥]

گ ل ب ت س ق

٢. ت• پاهوڙي؛ س ق• پاهوڙيءَ.
٣. ب• جنگس.... چنائين؛ ت• چنائين.

[٩٦]

ب ش ت س ق

١. ت• نہ آڻي؛ ب• 'نہ آڻيي'؛ س ق• نہ آڻين.
٢. ب• ائين؛ ش• 'جيڏانه وڳ وڻو، اوڏاهين آتنگون ڪري'؛ ت• 'جيڏان وڳ وڻو، توءِ ترسي اوڏهين'؛ س ق• جيڏانهن وڳ ويو، آيو ترسين اوڏهين'.

[٩٧]

گ ب ت ج س ق

١. گ• ايئن؛ ب• مون سچو پسي سچي - الخ؛ (ب• ١٣٢٩ سنجيو = سچيو)؛ ت ج س ق• 'ڪرها توڪي ڪام، مون سچو پسي سچي'.
٢. گ• 'ساڪاهي ستي' و.ه'؛ ب (١٢٨٣)• سانگاهي ستي' و.ه؛ ب (١٢٩٢)• سنڱي' و.ه؛ ب (١٣٠٦)• سڱي' و.ه؛ ب (١٣٢٩)• 'ستيءَ و.ه'؛ س ق• سانگاهي سنڱيينءَ وهين؛ ت• سانگاهي سيٺين وهين.

[٩٨]

فقط گ ہ

اصل. هنگر هلايئو، ڏئو مئو، متهار جيي
وسا جهي وڏو، ڪرهو تي ڪام سهي

[٩٩]

گ، ب ت س ق

١. گ• انيز: آخر ۾ 'مان چري مڪريون'؛ ب• مان چري
ڪي مڪڙيون ــ الخ.

٢. گ ب س ق• ماءُ؛ ت• 'ماءُ، مون کي ڳاليهي گهوڙها ڪيئو'.

[١٠٠]

گ، ب ت س ق

١. س ق• انيز: گ• ڪرهي کي ڪيئن جان قدم پَٽڊَ ڪلهِ
جا؛ ت• 'ڪَرهِي کي ڪئين، وجهه کي پَنڊَ پَلهِ جا'؛
ب• وڏم پَيند پلهِ جا ــ الخ؛ (ب ١٣٠٦ • پَينڊ).

٢. گ ب• لاٿيَ؛ (ب ١٣٢٩• لاٿي)؛ س ق• لاٿيءَ کي؛
ت• لاٿن کي؛ گ ب (١٢٨٣، ١٢٩٢، ١٣٠٦)• ساڻ؛
ب (١٢٩٢) ساٿي.

٣. سڀ انيز: (گ• ڪا صاحب وجهه سٿين).

٤. گ ب (١٢٨٣، ١٢٩٢) اوياهوس، (١٣٣٩) اوياهيٿوس؛
س ق• اوياهيوس؛ ت• اوياهيٿوس، سڀ• ساڻ.

[١٠١]

گ، ب ت س ق

١. گ ت س ق• انين: (گ• 'مياڻي نه موڪ')؛ ب•
'ڪَرهو ڪرهو نه ٿيهي، ميو پيٿي نه موڪ'.

٢. گ• 'اڪَر اوڏو نَوَهِي'؛ ب• آڪَرَ اوڏو نه وڃهي؛
ت• اگر اوڏو نه ونڃين؛ گ• آڪَر اوڏو نَوَهِي ٿڪيو
ڇڏي توڪَ؛ ب• آڪَرَ اوڏو نه وڃهي ٿڪيو ڇڏي توڪَ؛
ت• آڪرا اوڏو نه ونڃين ٿڪيو ڇڏين توڪ.

٣. گ• 'نو ڪهڙي، آڪَرَ آهَڙِي'؛ ب• 'ڪهڙي آڪَر
آڙين'؛ ت• 'لاٿيون وچان لوڪ، نو ڪهڙي آڪر آڙيون'؛
س ق• 'لاٿي وچان لوڪ، نو ڪهڙي اڪر آڙي'.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[١٠٢]

گ ط ف ب ش ت س ق

١. ت• اَلَڪهين.
٢. گ• جِهِ (جِنهين^)؛ پيا سڀ• جِنهن (جِنهن^).
٣. پيا سڀ ائين؛ ش• ُوليون جهي وِهَ ڳاڏيون، تِنهن^ سين آر لڳياس.
٤. ط ف ب ش• راڙي (= رِنارڙي)؛ گ س ق• رنارِي، ت• رَهڙي.

[١٠٣]

گ ط ف ب ت س ق

١. گ ط (بِي پڙهٽي) س ق• ائين؛ ط ف (بِي پڙهٽي)• جي نو چانگا چڪيون؛ ت• جي تو چانگا چِنيون؛ ب• چانگا جي تو چَنيون.
٢. ولڙيون وِهَ ساء، اچا پوء مُهَڏيون؛ ط ف• سي ولڙيون وِهِ ساء اچا توء مُهَنڌڙيون^؛ ب• ولڙيون سي وِه ساء اچا تو موهينديون؛ ب (١٣٠٦)• ولڙيون وِه ساء_الخ؛ ت• ولڙيون وِه ساء، اچا تو مَنهندِيُون.

[١٠٤]

فقط ط ۾

٢. اصل• جهي اِنَ وَلِ وِهاٽيا.

[١٠٥]

ب ت س ق

١. ب• ائين؛ س ق• وڏين ۾ واء_الخ؛ ت• وَڏڦڙو ۾ واء_الخ.
٢. ب• ُڪوه پَنِ پلاٽيا، اولاٽو نہ آئيي؛ ت• ُسو ڪيني پلاٽيان، جو اولاٽو نہ آئيي؛ س ق• ُڪوء پن پلاٽيان، اولاٽو نہ آئين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وائي – ٦

فقط گ ۾

١. اصل. جيئندي ڪيي".

٣. مٺنکيي... ......ڪيي".

وائي – ٧

گ ب ت س ق

١. ب س ق• توٽيي، ت• توهه نه ڇڏيان.

٣. ت• آهين تون هي تون؛ گ• 'ٻيا در گهٽا نهارڻا، آهين تون هي تون'.

ضميمو – ١

رسالن جي نسخن ۾ وڌيڪ شامل ڪلام

(الف) لکيل صورت ۾ غير فصيح ڪلام

[١]

فقط گ ۾

[٢]

گ ب ٽ س ق

١. گ• چنڊ لکينٽي منڊ، سنجهي تو شيخ تيهين؛ ب• چنڊر لگهيٽي منڊر، سنجهي ٿي سيخ ٿهين؛ ت• شيخ ٿئين.

[٣]

فقط گ ۾

[٤]

ب ت س ق

١. اصل• ڪيي پنيولينه ؛ ب (١٢٨٣)• ڪه ؛ ب (١٢٩٢)•

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪِنهُ؛ ت• ڪٿهين ڪامڻ ڪياءَ ـ الخ؛ س ق ڪَنِي ڪامڻ ڪياءَ، ڪيڻ ڀنڀولڻين ڪرها

۲. ب (۱۲۹۲، ۱۳۰۶)• هي سٽ ڪانهي؛ ت س ق• اکين مٿي اکيا ڀڙ ۾ پير گناهَ

۳. ت• 'وسرياءَ جيڻ ڀڏو تو گھاٽي وهين'

[۵]

گ ب س ق

۱. گ• 'نَڪِهِ ڀيُولِيُو ڪَرَهو، نَڪَهِ ڪامڻ ڪياس'؛ ب• 'نڪِ ڀِنڀُولِيُو ڪَرَهو نه ڪامَڻ ڪِنهُ ڪِٿاس'؛ س ق• نڪي ڀنڀوليو

[٦]

ب س ق

۱. ب (۱۳۰۶)• چاڪ سين

۲. ب (۱۲۸۳)• چُنَمِ

[۷]

ب س ق

۱. ب (۱۲۹۲، ۱۳۰۶)• ڀنڌو

[۸]

گ ب ت س ق

۱. گ• وَلينِ؛ ب• وَلِيَنِ

۲. ب (۱۲۹۲)• خبر ڪيٽ ـ ڏٿين ٿي، گ ت س ق• خبر ٿي ڪيٽ ڏٿين ڪي؛ ب (۱۲۸۳)• خبر ڪيٽ ڏٿيَ ٿي

۳. گ ب (۱۲۹۲) ت س ق• ائين؛ (ب• 'چڏَنِي'؛ ٻيا 'چڏي')؛ ب (۱۳۲۹)• طاقت چڏئي؛ ب (۱۲۹۲)• 'وَرِيَسِ'؛ باقي ٻيا 'وَرِيسِ'.

وائي*

گ ل ط ف ب ت س ق

*ل ط ف ۾ فقط ۱ ڪان ۹ مصراعون آهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۱، ۲. ب• ائين؛ گ• رائينديس سپرين؛ ت• وهلتري^ ورن^ مر وهامي رات رهائينديس پرين ڪي

۴. ب• ٻابُن (ب ۱۳۲۹• ٻاپن)؛ گ ل ط ف س ق• بابوئن

٦. گ• درد آه دوامي

۸. گ• ڪانه رهي خامي

۹. ب (۱۲۸۳، ۱۳۲۹، ۱۲۹۳، ۱۳۰٦)• لڌ:

۱۰. ت• روشن تيان رُج مر؛ گ• جي هٿا هن لـپي^ جي حامي؛ ب (۱۲۹۳)• لـهِ انهيين^

۱۱. گ• ڪاري^ سا قيام؛ سين؛ ت• ڪاري سا قيام سٽين آهي ـ الخ.

۱۲. گ• جي سيماچون ساهمي؛ ب• جهي سيمَا چون سا مر

۱۳. ب (۱۲۹۲، ۱۳۰٦)، ب (۱۲۸۳) مر هي مصرع نمبر ۴؛ ب (۱۳۲۹، ۱۳۴۰) مر هيءَ مصرع حاشين مر ڏنل

(ب) ٻين شاعرن جو ڪلام

ميون شاه ڪريم

[۹]

فقط گ مر

شاه ڪريم بلڙي واري جو ڪلام، مرتبه ڊاڪٽر عمر بن محمد دائودپوٽو، بمبئي ۱۹۳۷ع، ص ٦۱

شاه ڪريم کان هن بيت جي معني پڇيائون

[۱۰]

فقط گ مر

ايضاً.

ميون شاه ڪريم يا ڪو اڳيون شاعر

[۱۱]

فقط گ مر

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

[۱۲]

فقط گ ۾

اصل صورتخطي: "آج جمڪي ماءِ، هيرو ماڪور تئو جئو پيي ۾ نہ سماءِ، صحي مير دو سجڻ"

ميون شاه عنات

[۱۳]

گ ط ف ب ش ت س ق

۱. ب (۱۲۹۲، ۱۳۰٦) • ڪاٿي

۲. گ ط ف • سر ڪندو؛ ت • سر ڪندر؛ ب (۱۲۹۲) • سر ڪن؛ ب (۱۳۰٦!) • سر ڪيند

۳. گ ط ف ت • لاٿي؛ ب (۱۲۹۲، ۱۳۰٦) • لاٿيَ؛ س ق • لاٿيءَ؛ ت • لڳار؛ ش • "ميو مستانو ڪئو"؛ ٻيا سيئي: "ميو متارو ڪئو"

[۱۴]

گ ب ت س ق

۱. گ ب • ڪوڙين (لاڙ، لس ۽ ڪڇ جو لهجو)

۲. ب • ائين؛ گ • ايهي سيٽ، سيد؛ چئي، جيهي تيهي جوڙ؛ ت • جنهين جوڙ؛ س ق • جنهين تنهين جوڙ

[۱۵]

گ ل ط ب ش ت ج س ق

۱. ل • چوڏهيَ چنڊر نہ آيري ــ الخ؛ ط ف • چوڏهيَ چنڊ ايري سهسين ڪري ــ الخ؛ گ ب (۱۲۹۲، ۱۳۰٦) • "چوڏيهَ چنڊ نہ آيري سهس ڪري سينگار"؛ (ب جي پڙهڻي "چوڏهيَ")؛ ش • "چنڊ چوڏهيَ ايرين سهسين ڪري سينگار"؛ ج • چوڏهين چنڊ ايرين ــ الخ؛ ت • چوڏهن ۽ چنڊر تون ايرين سهسين ڪري سينگار

Jeay Sindh
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۲. ڪ• ’پلڪ‘ پريان جي نه پري حيلئر ڪري هزار‘
ب• (۱۲۸۳، ۱۳۲۹)• نپَرِ؛ ب (۱۲۹۲، ۱۳۰٦)• نپَرُ؛
ٿ• نه پرينءَ؛ ش• ’پلڪ پريان سين نه پاريان توڻي حيلا
ڪرين هزار‘

۳. ب• ائين؛ باقي سڀ• جهڙو تون سڀ چمار ـ الخ.

نوٽ؛ شاه عنات جي ڪلام ۾ هيٺيون بيت نسخي [ن] مطابق:

چنڊ چوڏس اُڀري، سهسين ڪري سينگار
پلڪ پريان جي نه پڄي، جي حيلا ڪري هزار
جهڙو سڀ چمار، تهڙو دم دوس جو.

[۱٦]
فقط ڳ ۾

[۱۷]
فقط ڳ ج س ۾

خليفو نبي بخش

[۱۸]
فقط س ۾

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

The poet is eventually disillusioned at the perverse behaviour of the brute and feels it fit to subject the brute to rigorous restraint by tying the latters's leg tight so that the slightest movement makes him moan with pain.

آٽـي آڙاڏ ڀيـنـس ڇـڏيـو تـہ ڇيـڪ ڏيـو
ڪـاراـيـان ڪـيـڙيـو وڃـي ڀلاڻـي ڀـاڻـيـنس
تينهن ڏاو ڻ ڏائـيـنس ڏمن چري ۽ چينگهي ڀڻو

Shah Shahib finally finds no other alternative but to invoke the mercy of God to help him through the situation.

اوباهـيـوس انين^ لـطف ساڻ لـطـيـف چئي

Whether or not the Sufi poet had received sufficient formal education has remained a matter of doubt till today. There is however no room for any assumption in respect of his informal education through Signs in the Cosmos (آيات في آفاق) and Signs in one's own self (آيـات في آنفس). His poetry constitutes finer qualities of literary style. His imagination is sober and sentiments noble. He has expressed them eloquently, leaving a lasting impact upon every apprehending soul. Since the poet passed away in 1165 A.H., his Risalo has been rehearsed with unabated enthusiasm among the masses of Sind particularly the rural areas. They understand it better. It pervades their minds and like a precious heritage, they preserve it in their hearts and pass it on to posterity.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

In Rag (سُرَ) Khambhat, our poet compares human soul (نفس) to camel for which he has used a number of words in his poetry. According to him, if trained properly the animal could become tame enough to take the traveller to destination but it is very rare. The animal is often apt to become brutish and uncontrollable causing deep despair. Shah Sahib addresses himself to the camel saying :

راتَ سَهائي پُونءَ سنئين پَنڌين وڏو پَنڌ
هَلندي حَبيبَنِ ڏي ڪَرَهَا موڙِمَ ڪنڌ
پَنڌَنُ سوئي پَنڌ جو پَهچائي پرين کي

The night is moonlit and the track, straight and clear. While trotting towards the destination, do not be drifted away; but be so determined as to take me there in time. He further promises the animal of better treatment. For instances he says while the rest of the camels graze a very coarse variety of grass, he would give him from the fragrant tree of Sandal (چندن) if he shakes off slothfulness, accelerates his pace and reaches the destination by night fall :

ڪَرَهَا ڪَسَرَ چَڏِ وِڪَ وڌندي پاءِ
منهنجو ملڻ آتهي جت جانب جي جاءِ
تو کي چندن چاريان پيو وڳ لائي ڪاءِ
اينءَ آڻ اتاءِ جئن هوندي رات هُت ميڙون

But to his distress his efforts to persuade the camel prove futile. The beast becomes enamoured of unworthy eatables despite surrounding trees of superior variety, leaving him (the poet) weeping tears of blood.

چانگي چني چڪياس مَٽاه آدڪ نہ آلهي
جنهن ول گهٽاوِ هاليا اُن سين آرِ لڳيا
رتاڙي رت ڪياس هين ڪُڏا توري ڪَرَهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

intiution as Ghazali and later Kant had admitted that Perception through senses is very toilsome and remote. Shah Sahib acquired culture of mind and attained height of vision to the extent that he could perceive the emanation of the Beloved in the Natural phenomena. He says:

هُنَ تاري، هُنَ هندَ، هُتِ منهنجا سُپرين

He had as if the glimpse of his beloved far away in the sky beside the stars. He makes an emotional appeal to the moon to convey his pathetic emotions to the the Object of his love. The light of the former stirs his imagination and intensifies his aspiration reminding him of the beauty of his Beloved, but he is never lured away by the light of the moon (قَمر). He makes a mention of Sun (شَمس), which is more refulgent than the moon. Solar energy is the source of life. It is the cause, effects of which, are manifest in splendour and freshness (بَهْجَت) of plants and animals. This freshness imparts hope and happiness to human mind, birds etc, but with Shah, it is some thing quite different, He says:

سَهُسين سِجَن اُڀري چوراسي چنڊن
ٻِالله ري ٻِرين سڀ اونداهي ڀانئيان

Even if hundreds of suns and a number of moons were to appear in the sky and shed flood of light, yet the universe of his mind would continue to remain unillumined without the light of his Beloved.

Shah Abdul Latif was in some sense, a philosopher but he keeps himself clear of debatable elements. He never involved himself in metaphysical speculations. He drank deep from the fountain of Gnosticism (معرفت) and communicated his experiences to others in an easy style, intelligible even to the most simple and unsophisticated people of Sind. This is why he endeared himself to every soul born and brought up on the soil of Sind.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

Dr. Mohammad Ali Kazi

ELEMENTS OF INTENSE LOVE AND MONOTHEISM

IN SUR KHAMBHAT ڪنڀات

Shah Abdul Latif has discerned benevoience writ large in the Forehead of his beloved, whose grace and mercy have all along been fundamental to imparting steadfastness to the lover and to keeping flame of aspiration and expectation brilliant enough to illumine the whole range of his imagination. For instance he says:

پيشانيءَ ۾ پرين جي پلاند جا پير
اگهن آڪنڊين جي ڏي پاڻهي پير

Sur Khambhat (ڪنڀات) is replete with Islamic mysticism. It reflects states (احوال) experienced by sufis of high rank. These states refer to expansion (بسط) and contraction (قبض), the latter state being conducive to stimulating love and longing through increased submission and self examination. Both the states are often alternate i.e one following the other.

The Salient features of this Rag (سُر) are Intense love and a very firm concept of Monotheism. The poet rules out the possibility of multiplicity of essenes preventing him from the pursuit of the Essence of essences (ذات بحت). His faculty of perception becomes so sharp and subtle that he transcends all such forms of sensibility as Time and Space (زمان ۽ مڪان) as well as the categories of Reasoning. He is helped by

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

1st Edition MARCH 1972 Copies 1000

Price Rs. 3 00

Jeay Sindh

To Obtained from:

The Hon: Secretary
S.A. Bhitshah Cultural Centre Committee
Bhithshah, Distt: Hyderabad Sind
P a k i s t a n.

Printed at Sind Printing Press, Hyderabad Sind
Published by: A. M. Nizamani Hon: Secretary,
S.A. Bhitshah Cultural Centre Committee, Hyderabad Sind

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

A STUDY OF SUR KHAMBHAT

Proceedings of the Seminar
Held on the occasion of the 219th Anniversary
Celebrations, 1971.

Edited by

Dr. N. A. BALOCH
Director, Institute of Education,
University of Sind

Jeay Sindh

Shah Abdul Latif Bhitshah Cultural Centre Committee
Bhitshah, Distt: Hyderabad
1 9 7 2

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

A Bhitshah Cultural Centre Committee Publication

The Seminar Proceedings Series

No. 6

A STUDY OF SUR KHAMBHAT

Jeay Sindh

BHITSHAH CULTURAL CENTRE COMMITTEE
HYDERABAD SIND
1972

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، جو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.
اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.
۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book

سورهہ سنڌي ادب جي واٽس ايپ گروپ جي لنڪ:

https://chat.whatsapp.com/Ccc0pAnEJWk79h92OCt6Nu